

ISSN 2413-6433

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3 (30)

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Безлюдний О.І., доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник Голови Редакційної ради);
Горбань А.В., Голова Вченої ради Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (І заступник Голови Редакційної ради);
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Карольчак Казимир, доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (головний редактор);
Онщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького (Голова Редакційної ради)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*головний редактор*);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*заступник головного редактора*).

Члени редколегії:

Белов Д.М., доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.**, доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор; **Дідич Т.О.**, доктор юридичних наук, доцент; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Захарченко П.П.**, доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.**, доктор юридичних наук, доцент; **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор; **Тильчик В.В.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Харитонова Т.Є.**, доктор юридичних наук, доцент; **Гжегож Кравець**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Бернгард Шлоер**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща).

Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 8 від 17.08.2019 р.).

Науково-практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки»

Наказ МОН України № 793 від 04.07.14 р.

Рестраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12**

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE

INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 3 (30)

Publishing House
"Helvetica"
2019

EDITORIAL COUNCIL:

Beziudnyi O.I., Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University;
Hetman A.P., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Vice Rector for Scientific Affairs of the Yaroslav Mudryi National Law University (Deputy Head of the Editorial Council);
Horban A.V., Head of the Academic Council of the State University of Infrastructure and Technologies, PhD in History, Associate Professor, First Vice Rector of the State University of Infrastructure and Technologies (I Deputy Head of the Editorial Council);
Hrytsenko I.S., Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Rector of Pedagogical University of Cracow (Poland);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, President of Ukrainian Bar Association, Head of the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Editor-in-Chief);
Onishchenko N.M., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, I Vice President of Ukrainian Bar Association;
Fomenko A.Ie., PhD in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;
Sopilnyk L.I., Doctor of Law, Doctor of Engineering, Professor;
Shemshuchenko Yu.S., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council)

EDITORIAL BOARD:

Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (Editor-in-Chief);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor (Executive Editor);
Novytska N.B., Doctor of Law, Senior Scientific Associate (Deputy Editor-in-Chief).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bielov D.M., Doctor of Law, Professor; **Bobrovnyk S.V.**, Doctor of Law, Professor; **Bondar O.H.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Veresha R.V.**, Doctor of Law, Professor; **Voloshyn Yu.O.**, Doctor of Law, Professor; **Didych T.O.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Yermolenko V.M.**, Doctor of Law, Professor; **Zakharchenko P.P.**, Doctor of Law, Professor; **Kostytska I.O.**, PhD in Law, Senior Research Fellow; **Kushnir S.M.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Sydor V.D.**, Doctor of Law, Professor; **Tylchik V.V.**, PhD in Law, Associate Professor; **Kharytonova T.Ie.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Grzegorz Krawiec**, Doctor of Law, Professor (Poland); **Bernhard Schloer**, Doctor of Law, Professor (Poland).

Proofreading of English manuscripts – S. Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 8 dated August 17, 2019).

Scientific and practical journal “Sociology of Law” is included in the List of Professional Editions of Ukraine, which can publish the findings of dissertations for obtaining the scientific degrees of Doctor and Candidate of Sciences in Law Order of the MES of Ukraine № 793 dated 04.07.14

Certificate of State Registration of the Print Media issued by the Ministry of Justice of Ukraine dated 07.09.2011

**Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12**

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, 2019
© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2019
© Design made by Publishing House “Helvetica”, 2019

ISSN 2413-6433

ЗМІСТ

Гречанюк Р.В. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА ЇЇ СПІВСТАВЛЕННЯ З СУМІЖНИМИ ТА ПОХІДНИМИ КАТЕГОРІЯМИ.....	7
Дяченко С.В., Лопушанська К.С. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	12
Захарченко П.П. АНЕКСІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ ЛИТОВСЬКИМ У XIV–XV СТ.....	17
Костицька І.О. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВІ.....	21
Kostytsky V. LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SEPARATE BRANCH OF POWER IN UKRAINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES.....	27
Костюченко О.Є. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА.....	34
Литвин Н.А. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	41
Новицька Н.Б., Бичок Т.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКОЇ ПРОПОЗИЦІЇ.....	47
Онишко О.В. РОЛЬ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗБАЛАНСУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПУБЛІЧНИХ І ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	52
Тимошенко М.О. ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	57
Трубін І.О., Трубіна М.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	63
Чеховська І.В., Блищик Н.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УТИЛІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ.....	68
Shan X. PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW IN THE SOVIET DOCTRINE AND THE LEGISLATION OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY.....	72

CONTENTS

Hrechaniuk R.V. GENERAL-THEORETICAL ASPECTS OF THE CATEGORY “ADMINISTRATIVE ACTIVITY” AND ITS COMPARISON WITH RELATED AND DERIVED CATEGORIES.....	7
Diachenko S.V., Lopushanska K.S. MAIN ASPECTS OF THE EFFICIENCY FUNCTIONING IN CIVIL JUDICIARY.....	12
Zakharchenko P.P. THE ANNEXATION OF THE UKRAINIAN TERRITORIES BY THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XV CENTURIES.....	17
Kostytska I.O. FEATURES OF DETERMINING THE ROLE OF PARLIAMENTARIAN IN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY AND THE STATE.....	21
Kostytsky V. LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SEPARATE BRANCH OF POWER IN UKRAINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES.....	27
Kostiuchenko O.Ye. HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE FORMATION AND ESTABLISHMENT OF LABOUR LAW AS AN AREA OF LAW.....	34
Lytvyn N.A. GOVERNMENTAL REGULATION OF THE INNOVATION ACTIVITY IN UKRAINE.....	41
Novytska N.B., Bychok T.P. ACTUAL ISSUES OF REGULATION OF RATIONALIZATION PROPOSAL.....	47
Onyshko O.V. THE ROLE OF THE LEGAL INSTITUTE OF LIABILITY IN BALANCING ECONOMIC PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS.....	52
Tymoshenko M.O. CHALLENGES OF THE USE OF GLOBAL EXPERIENCE IN THE LEGAL REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	57
Trubin I.O., Trubina M.V. LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF PERSONAL DATA IN CONDITIONS OF FORMATION OF DIGITAL ECONOMY.....	63
Chekhovska I.V., Blyshchyk N.V. LEGAL REGULATION OF VEHICLE RECYCLING IN THE EU AND UKRAINE.....	68
Shan X. PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW IN THE SOVIET DOCTRINE AND THE LEGISLATION OF THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY.....	72

УДК 342.951
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.1>

Гречанюк Р.В.,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Національної академії прокуратури України
ORCID: 0000-0003-0566-6365

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА ЇЇ СПІВСТАВЛЕННЯ З СУМІЖНИМИ ТА ПОХІДНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

GENERAL-THEORETICAL ASPECTS OF THE CATEGORY “ADMINISTRATIVE ACTIVITY” AND ITS COMPARISON WITH RELATED AND DERIVED CATEGORIES

У статті здійснено аналіз загальнотеоретичної концепції адміністративної діяльності у різних суспільних та державних сферах. Зазначено, що концепція адміністративної діяльності останнім часом досить широко підтримується у наукових розробках багатьох сфер суспільних, зокрема публічних, відносин. Відзначається зміна підходу до розуміння категорії адміністративної діяльності та можливості її застосування при характеристиці тих чи інших процесів. Констатується, що за допомогою інструментарію адміністративної діяльності розкриваються процедури, які переважно спрямовані на забезпечення якісних управлінських процесів. Це свідчить про забезпечувальний характер адміністративної діяльності та її спрямованість на досягнення основної мети діяльності органу публічної адміністрації.

Зазначено, що характеристика адміністративної діяльності як частини поліцейської діяльності засвідчує тенденцію до її осучаснення та прагнення врахувати зміни у її сутності та призначенні. Це обов'язково повинно відобразитись в ознаках, меті, змісті та формах адміністративної діяльності. Це особливо стосується побудови сервісної складової частини адміністративної діяльності. Проте автор також вважає дещо некоректним та звуженим підхід, який стосується безумовного віднесення категорії адміністративної діяльності до поліцейської діяльності, адже багато інших публічно-правових сфер наділені схожими ознаками, що свідчить про можливість екстраполяції змісту, ознак, процедур та теоретичної конструкції адміністративної діяльності на ці сфери. Адміністративна діяльність характеризує систему управлінських, а також похідних та суміжних з ними процедур, необхідних для якісного та ефективного внутрішньоорганізаційного упорядкування процесів персоналом, наділеним владними повноваженнями та компетенцією і орієнтованим на реалізацію функцій, досягнення мети та завдань публічного адміністрування у певній сфері.

Ключові слова: адміністративна діяльність, публічне адміністрування, управління, орган публічної адміністрації, адміністративний менеджмент.

The article analyzes the general-theoretical concept of administrative activity in various social and public spheres. It is noted that the concept of administrative activity in recent years has found quite broad support in the scientific development of many spheres of public, mainly public relations. There is a change in approach to the very understanding of the category of administrative activity and its applicability in describing certain processes. It is noted that with the help of the administrative tools, in our opinion, the procedures are revealed, which are mainly aimed at providing high-quality managerial processes, which indicates its security nature and the direction aimed at achieving the main goal of the public administration body.

It is noted that the characteristic of administrative activity as a part of police activity, testifies the tendency to its modernization and the desire to take into account changes in the essence and purpose, which must necessarily find its place in the signs, goals, contents and forms of administrative activity. This, in particular, concerns the construction of a service component of administrative activity. However, the author also considers somewhat incorrect and narrow approach to unconditionally assigning the category of administrative activity to the police officer, since many other public-law spheres are endowed with similar indications, indicating the possibility of extrapolation of content, features, procedures and, in general, the theoretical construction of administrative activity, on these spheres. Administrative activity characterizes the system of administrative, as well as derivatives and related procedures, necessary for a qualitative and efficient internal organization of processes by personnel, with authority and competence, aimed at the implementation of functions, achievement of the goals and objectives of public administration in a particular field.

Key words: administrative activity, public administration, management, public administration body, administrative management.

Адміністративна діяльність в правовій науці України традиційно розглядається в контексті поліцейської діяльності, спрямованої на забезпечення громадського порядку та безпеки. Проте концепція адміністративної діяльності останнім часом досить широко підтримується у наукових розробках багатьох сфер суспільних, зокрема публічних, відносин. При цьому слід відзначити зміну підходу до розуміння категорії адміністративної діяльності та можливості її застосування при характеристиці тих чи інших процесів. Зокрема, адміністративна діяльність увібрала в себе характеристики управління, публічного адміністрування, менеджменту тощо. З огляду на це особливої актуальності набувають питання правильного розуміння поняття адміністративної діяльності у контексті сучасної публічно-владної діяльності та адміністративно-правової науки.

Великий внесок у формування концептуальних основ адміністративної діяльності зробили такі вчені-юристи: В.Б. Авер'янов, А.П. Альохін, Д.М. Бахрах, О.В. Бачун, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, В.В. Коваленко, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, В.П. Петков, Л.Л. Попов, Д.В. Приймаченко, Т.О. Проценко, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, С.Г. Стеценко, Ю.М. Старілов, В.В. Цветков, В.К. Шкарупа та інші.

Метою статті є здійснення аналізу загальнотеоретичної категорії адміністративної діяльності у різних суспільних та державних сферах, а також співвідношення її з іншими суміжними поняттями.

Найкраще розроблена категорія адміністративної діяльності була в сфері поліцейської. Так, у навчальному посібнику «Адміністративна діяльність Національної поліції» знаходимо таке визначення: «Адміністративна діяльність – це виконавчо-розпорядча, підзаконна, державно-владна діяльність із забезпечення адміністративно-правовими засобами публічної безпеки і порядку, попередження й припинення злочинів та інших правопорушень, надання публічних послуг фізичним та юридичним особам» [1, с. 5]. За деякими винятками (зокрема, щодо публічно-сервісної ознаки) представлене визначення вкрай схоже на ті, що були притаманні для цієї ж категорії, але щодо органів внутрішніх справ України. Схожий підхід знаходимо вже в сучасних джерелах, які стосуються діяльності поліції. Зокрема, адміністративна діяльність визначається як врегульована нормами адміністративного права державно-владна і підзаконна та організаційно-розпорядча діяльність, спрямована на:

а) надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, забезпечення публічної безпеки, порядку і протидії злочинам та іншим правопорушенням, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин

або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги;

б) впорядкування внутрішньосистемних поліцейських відносин та забезпечення чіткої організації і функціонування всієї системи підрозділів і служб Національної поліції України [2, с. 16].

Дане визначення вже адаптоване до актуального законодавства про поліцейську діяльність і відображає поєднання традиційного розуміння адміністративної діяльності з сучасною концепцією поліцейської діяльності в Україні. Отже, якщо говорити про існуючу дотепер монополістичну позицію щодо характеристики адміністративної діяльності як частини поліцейської діяльності, то можна побачити тенденції до її осучаснення та прагнення врахувати зміни у сутності та призначенні останньої, що обов'язково повинно відобразитись в ознаках, меті, змісті та формах адміністративної діяльності. Це особливо стосується побудови сервісної складової частини адміністративної діяльності. Проте ми також вважаємо дещо некоректним та звуженим підхід, який стосується безумовного віднесення категорії адміністративної діяльності до поліцейської діяльності, адже багато інших публічно-правових сфер наділені схожими ознаками, що свідчить про можливість екстраполяції змісту, ознак, процедур та теоретичної конструкції адміністративної діяльності на ці сфери. Узагальнюючи різні теоретичні напрацювання, В.Ф. Пузирний зазначає, що головним призначенням адміністративної діяльності як характеристики державного управління є внутрішньоуправлінське забезпечення виконання визначених державних завдань та стратегічних пріоритетів відповідного суб'єкта. Її ефективність (через вдалі операційні моделі, управлінські рішення, адміністративні методи) здатна підвищити якість самої державницької стратегії в певній сфері, інколи приховавши її недоліки [3, с. 42]. З таким твердженням можна погодитись. Однак ми вважаємо, що адміністративна діяльність характеризує систему управлінських, а також похідних та суміжних з ними процедур, необхідних для якісного та ефективного внутрішньоорганізаційного упорядкування процесів персоналом, наділеним владними повноваженнями та компетенцією і орієнтованим на реалізацію функцій, досягнення мети та завдань публічного адміністрування у певній сфері.

З огляду на зазначене для якісного та правильного з'ясування змісту та природи категорії адміністративної діяльності потрібно її зіставити з іншими традиційними для адміністративного права поняттями, такими як адміністративно-правове забезпечення, публічне адміністрування, управління, адміністративний менеджмент, адміністративно-юрисдикційна діяльність.

1. Співвідношення категорій «адміністративно-правове забезпечення» та «адміністративна діяльність».

Адміністративно-правове забезпечення, на думку О.М. Гуміна та Є.В. Пряхіна, варто розглядати у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення – це упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток таких відносин. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення буде змінюватися залежно від того, про які суспільні відносини буде вестися мова. До основних елементів адміністративно-правового забезпечення слід віднести: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [4]. У даному випадку таке визначення є більш характерним для адміністративно-правового регулювання, а не для забезпечення. Адміністративно-правове забезпечення, як правило, виражається в правовстановлювальних (пов'язаних зі створенням правових норм, розробкою і прийняттям правових актів управління) і регулятивних (спрямованих на створення необхідних умов для здійснення позитивного публічного управління, яке забезпечує добробут держави і суспільства) формах [5, с. 14]. Отже, категорія адміністративно-правового забезпечення є галузевим поняттям, що визначає специфіку правового регулювання (забезпечення) у сфері публічного управління, а також у відносинах, похідних та суміжних з ним. У сучасних наукових розробках немає уніфікованого підходу до визначення категорії адміністративно-правового забезпечення. Це пов'язано з різним баченням елементів, процедур і форм адміністративно-правового забезпечення. Спільною для всіх підходів є зумовленість цієї категорії загальним поняттям правового забезпечення, що вироблене загальною теорією права. Адміністративно-правове забезпечення, на нашу думку, потребує концептуалізації, адже ототожнення його зі схожими, але не ідентичними поняттями створює категоріальний сумбур, який призводить до неправильного застосування цих понять як в наукових дослідженнях, так і в нормотворенні й правозастосуванні. Адміністративно-правове забезпечення – це діяльність, пов'язана з формуванням та реалізацією адміністративно-правових норм, необхідних для упорядкування усіх адміністративних процесів та процедур діяльності органів публічної адміністрації, а також інших публічно-управлінських та владних процесів, пов'язаних із діяльністю цих органів. З огляду на зазначене категорія адміністративно-правового забезпечення виступає базовою щодо поняття адміністративної діяльності, адже остання ґрунтується на сфор-

мованих адміністративно-правових нормах, є процедурною формою і відображає управлінські процеси різної природи та змісту.

2. Співвідношення категорій «адміністративна діяльність» і «публічне адміністрування», «публічне управління».

Правова наука намагається обережно ставитись до використання термінологічного інструментарію інших наук, проте останнім часом у наукових роботах, у яких досліджуються різні публічно-правові питання, можна побачити поступове розширення категоріального апарату. При цьому найчастіше використовуються терміни, характерні для суміжних галузей, таких як державне управління, економіка.

Публічне адміністрування – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій з юридичними і фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та виконання основних функцій – орієнтованого планування, яке визначає бажані напрями розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, а також моніторингу результатів [6, с. 77–78].

Дослідивши сутність понять «державне управління», «публічне управління», «публічне адміністрування», Н.В. Філіпова доводить, що не варто їх використовувати як синоніми. Державне управління, на її думку, є складовою частиною публічного управління, а сутність публічного адміністрування поєднує два інші поняття та сприяє реалізації поставлених завдань органами влади [7].

Інше бачення включає трактування досліджуваного визначення у двох напрямках. Адміністративна діяльність розглядається як сукупність усіх видів діяльності всіх органів держави й органів місцевого самоврядування (тобто вона означає фактично всі форми реалізації державної і самоврядної влади в цілому), а також як сукупність видів діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, між якими певним чином розподіляються різні види діяльності. Отже, категорія «публічне адміністрування» у вузькому сенсі відображає відносно самостійний вид діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, що її здійснює певна частина відповідних суб'єктів [8; 9, с. 15]. Категорії публічного адміністрування та публічного управління є однопорядковими і, маючи схожу природу, відображають систему адміністративних процедур, спрямованих на реалізацію визначених законом функцій органу публічного управління (адміністрації) для досягнення мети діяльності цього органу.

Зіставлення публічного адміністрування з адміністративною діяльністю призводить до формування висновку про те, що адміністрування є частиною адміністративної діяльності і відображає саме її управлінську природу.

Іншими словами, публічне адміністрування (управління) є частиною змісту та природи адміністративної діяльності, надаючи їй власний інструментарій (форми, методи, частково принципи) при здійсненні виконавчо-розпорядчої діяльності. Публічне адміністрування з огляду на наявність сервісного спрямування орієнтує адміністративну діяльність на надання адміністративних послуг та інших публічних сервісів, що притаманні тому чи іншому органу публічної адміністрації. Управлінські (адміністративні) процедури становлять одну із ключових складових частин адміністративної діяльності, адже охоплюють великий масив процесів, необхідних для ефективної та якісної організації діяльності органу публічного управління.

3. Співвідношення адміністративної діяльності і адміністративного менеджменту.

Схожою з поняттям адміністративної діяльності є категорія адміністративного менеджменту, що уособлює окремі управлінські процеси, які притаманні як одному, так і іншому поняттю. Менеджмент характеризує тільки один із декількох компонентів діяльності – реалізацію виконавчо-розпорядчої функції – за допомогою свого інструментарію.

Адміністративний менеджмент розглядають як форму практичної діяльності, що пов'язана з процесом прийняття рішень щодо найкращого використання ресурсів (капіталу, матеріалів і людей) з метою досягнення запланованих завдань. Це забезпечує вироблення та надання якісних адміністративних послуг. Адміністративний менеджмент, як і будь-який інший вид менеджменту, можна також розглядати як вид людської діяльності, що є системою функцій, таких як планування, організація, координація, контроль, мотивування. Завдяки цим функціональним компонентам адміністративного менеджменту здійснюється трансформація управлінських рішень в адміністративну діяльність, яка скерована на підготовку та надання якісних адміністративних послуг. Сутність менеджменту проявляється саме в них [10, с. 8].

Відповідно до сучасного концептуального підходу під адміністративним менеджментом слід розуміти управлінську діяльність, яка передбачає встановлення, підтримку штатних параметрів функціонування організації шляхом чіткої формалізації, суворої регламентації, контролю і регулювання діяльності трудового колективу, що спрямована на вирішення зовнішніх завдань, досягнення цільових орієнтирів, забезпечення стійкості організації в зовнішньому середовищі [11]. Отже, бачимо, що адміністративний менеджмент є вужчою за змістом категорією порівняно з адміністративною діяльністю і характеризує внутрішньоорганізаційний, тобто управлінський, її елемент. Адміністративний менеджмент уособлює квінтесенцію управлінських форм і методів

(стратегічне і оперативне планування, організація, координація, взаємодія, контроль), які трансформуються в один із елементів адміністративної діяльності. Адміністративний менеджмент через індивідуальні управлінські акти відображається в управлінських рішеннях, спрямованих на якісне забезпечення функціонування органу публічної адміністрації. Адміністративний менеджмент є елементом адміністративної діяльності органу публічного управління, що характеризує та визначає систему управлінських форм і методів, необхідних для ефективної внутрішньої організації, які закріплені в індивідуальних управлінських актах.

4. Співвідношення адміністративної й адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів виконавчої влади є однією з найважливіших складових частин їхньої адміністративної діяльності в цілому. У процесі її здійснення реалізується визначений законодавством значний обсяг повноважень органів виконавчої влади щодо боротьби із адміністративними правопорушеннями. Це виражається, зокрема, у виявленні адміністративних правопорушень, зборі та перевірці доказів, оформленні необхідних процесуальних документів, розгляді підвідомчих справ та винесенні у них відповідних постанов, направленні окремих справ для розгляду за підвідомчістю, а також у виконанні постанов щодо таких справ [12, с. 23].

Під адміністративно-юрисдикційною діяльністю С. Комісаров розуміє врегульовану законом діяльність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, спрямовану на здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а також застосування заходів адміністративного попередження та припинення таких правопорушень. Така діяльність здійснюється з метою охорони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного дотримання Конституції і законів України, поваги до прав, честі й гідності людини, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [13].

Адміністративно-юрисдикційну діяльність органів виконавчої влади можна визначити як урегульовану нормами адміністративного права специфічну форму їх адміністративної діяльності, пов'язану з розглядом та вирішенням по суті підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення, а також із здійсненням інших адміністративно-юрисдикційних дій забезпечувального характеру [12, с. 23]. Отже, адміністра-

тивно-юрисдикційна діяльність – це система адміністративних процедур, необхідних для застосування заходів адміністративного примусу, (включаючи заходи відповідальності), які застосовуються спеціально уповноваженими суб'єктами, що наділені відповідною компетенцією та повноваженнями.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність як частина адміністративної діяльності відображає здатність органів публічної адміністрації до забезпечення та гарантування власних рішень,

виданих з метою реалізації їхніх передбачених законом функцій.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність має зовнішній і внутрішній характер. Зовнішня діяльність спрямована на забезпечення власних функціональних та управлінських рішень. Внутрішня діяльність є додатковою гарантією дотримання дисципліни всередині самого органу публічного управління, адже вона передбачає можливість застосування заходів примусу до працівників цих органів.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна діяльність Національної поліції : навчальний посібник для підготовки до іспиту / Калюк О.М., Константинов С.Ф., Куліков В.А. та ін. / за ред. Кулікова В.А. Київ : «Освіта України», 2016. 230 с.
2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки ; О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, С.М. Князев та ін.; передм. О.М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
3. Пузирний В.Ф. Адміністративна діяльність установ та органів виконання покарань : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 378 с.
4. Гумін О.М., Пряхін С.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. Наше право. № 4. 2014. С. 46–50. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Nashp_2014_4_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Nashp_2014_4_9%20(1).pdf)
5. Синюгин В.Ю. Административно-правовое обеспечение реформирования управленческой деятельности исполнительных органов государственной власти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. С. 14.
6. Мельтюхова Н.М. Становлення і розвиток публічної адміністрації в Україні. Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. 17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. С. 77–78
7. Філіпова Н.В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 6. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=865>.
8. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ : Істина, 2008. 880 с.
9. Вступ до публічного адміністрування : навчальний посібник / Н.Л. Гавкалова, Т.А. Власенко, Л.Ю. Гордієнко та ін. ; за заг. ред. докт. екон. наук, професора Гавкалової Н.Л. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 382 с.
10. Гордієнко Л.Ю. Адміністративний менеджмент : навчальний посібник / Л.Ю. Гордієнко. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 216 с.
11. Велешук С.С. Концептуальні підходи до визначення функцій та класифікації методів адміністративного менеджменту. Ефективна економіка. 2013. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1952>.
12. Пробко І.Б. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів виконавчої влади. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2013. № 1 (4). С. 23–26.
13. Комісаров С. Сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 3. С. 100–107. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/7-2015/komisarov.pdf>.

Дяченко С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-0104-2769

Лопушанська К.С.,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-3562-7295

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

MAIN ASPECTS OF THE EFFICIENCY FUNCTIONING IN CIVIL JUDICIARY

У науковій статті висвітлено основні проблеми гармонійного функціонування модулю електронного судочинства. Електронне правосуддя дозволить повною мірою забезпечити конституційний принцип судового захисту порушених, невизнаних, оскаржуваних прав, суді зможуть охопити більший спектр цивільних справ через економію у часі. Наразі в Україні напрацьовується система обміну процесуальними документами між судом та учасниками судового процесу – система «Електронний суд». Ця система поки працює в тестовому режимі. Користувач, який має особистий кабінет на сайті системи «Електронний суд» та цифровий підпис, може звертатись до місцевих та апеляційних судів у формі електронних повідомлень, позовів, заяв тощо. Зареєстровані особи можуть подати процесуальні, інші документи, докази в електронній формі за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Крім того, з'явилася можливість сплачувати судовий збір онлайн. Попри всі переваги цього модулю, на сучасному етапі існує досить велика кількість недоліків. Наразі проблемою є прийняття судових рішень про залишення заяв без руху у зв'язку з необхідністю їх подання в паперовому вигляді. Основною причиною відмови в реєстрації є недотримання вимог щодо оформлення документів відповідно до законодавства. Суди також не приймають електронні документи, якщо вони не містять даних про формування справи у системі «Електронний суд». Вирішення вказаних проблем можливе тільки шляхом повноцінного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. У статті буде розглянуто та охарактеризовано колізії з урахуванням судової практики на основі судових рішень. Зі змісту цих судових рішень випливає, що надіслані з особистого кабінету в системі «Електронний суд» позовні заяви залишаються без руху через недотримання вимог щодо письмової форми процесуальних документів.

Ключові слова: автоматизована система документообігу суду, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, система «Електронний суд», електронний документ, електронна адреса, електронний кабінет, цивільне судочинство.

The main article deals with the basic problems of harmonious functioning of the module of Electronic Judiciary. E-justice will fully ensure the constitutional principle of the judicial protection of violated, unrecognized, contested rights, and the courts will be able to cover a wider range of civil cases through time savings. Currently, a system of exchange of procedural documents between the court and the participants of the trial – the Electronic Court, which is still operating in a test mode, is being worked out in Ukraine. A user who has a personal account on the website of the E-Court and a digital signature can apply to local and appellate courts in the form of e-mails, lawsuits, statements and more. Registered persons may submit procedural, other documents, evidence, which are taking place in the case and take other procedural steps in electronic form through the Unified Court Information and Telecommunication System. In addition, there was an opportunity to pay the court fees online. Considering all the advantages of this module, there are quite a number of disadvantages at the present stage. In this case, the problem is taking court decisions to leave applications in motion because of the need to file them in paper form. The main reason for refusal of registration is the non-compliance with the requirements of registration of documents in accordance with the legislation. Courts also do not accept electronic documents if they do not contain information about its formation in the e-court system. The solution to these problems is possible only through the full functioning of the Unified Court Information and Telecommunication System. The article will discuss and characterize case-law-based conflicts. The content of these court rulings shows that the claims sent through the personal cabinet in the system of the Electronic Court remain out of motion due to the non-compliance with the requirements for written procedural documents.

Key words: court automated system of court documents, Unified judicial information and telecommunication system, electronic court, electronic document, electronic address, electronic office, civil proceedings.

Розвиток інформаційних технологій призводить до поступового їх проникнення в різні сфери суспільних відносин, включаючи сферу цивільного правосуддя. Відповідно до ст. 55 Конституції України [3], ст. 16. Цивільного кодексу України [16], ст. 4 Цивільного процесуального кодексу [17] (далі – ЦПК України) кожна особа, права та інтереси якої були порушені, невизнані або оскаржені, може звернутися до суду за їх захистом. Для економії та полегшення судового процесу, зокрема і цивільного, вводиться Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), роботу якої забезпечує Державне підприємство «Інформаційні судові системи».

Питання автоматизованої системи документообігу суду, електронного суду піднімалися у працях таких авторів, як Л. Богданов, І. Дем'яненко, В. Ємельянова, І. Камінська, Ю. Мазниченко, А. Матат, Д. Трут, О. Шамрай.

Хоча в Україні вже досить давно успішно функціонує система обміну електронними документами, система обміну між судом та учасниками судового процесу – «Електронний суд» – запрацювала не так давно. Основна мета цієї електронної системи – надати змогу надсилати до будь-якого суду країни підписані електронним цифровим підписом (ЕЦП) документи, що спростить взаємодію суду з громадянами.

Актуальність питання полягає також у тому, що громадяни не достатньо поінформовані про наявність такої системи, як «Електронний суд», та не усвідомлюють важливість і доцільність цієї інформаційно-телекомунікаційної системи. Наразі існують й інші труднощі у роботі ЄСІТС, яка працює в тестовому режимі.

Для кращого розуміння суті та значення електронного правосуддя в цивільному процесі його слід розглядати в контексті позитивних аспектів та наявних недоліків. До позитивних моментів можна віднести такі: економію часу учасників процесу, доступність та відкритість судового процесу; економію матеріальних витрат судів у зв'язку з витратами на надсилання документів учасникам процесу та утримання кадрових ресурсів учасників процесу; подання до суду позовних заяв та інших документів в електронному вигляді з використанням електронного підпису; можливість перегляду судових засідань у відеоформаті на сайті судової влади; зменшення корупції у судовій владі; усунення корумпованості в судах з огляду на відкритість і доступність документів провадження та вилучення безпосередніх контактів між всіма учасниками судового процесу [9].

Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві ґрунтується на узгодженні засад обмеження державної влади (в особі суду) з початками забезпечення рівноваги інтересів суб'єктів приватних відносин. Ера електронного судочинства не тільки зробить судовий захист доступнішим, а й зменшить навантаження на

суддів і на працівників апаратів судів. Аналіз судової практики України свідчить, що суди (навіть на рівні вищих судових інстанцій) обмежуються тільки формальним посиланням на принцип верховенства права, коли звернення до цього принципу не впливає на вирішення справи по суті [18, с. 114].

Що стосується недоліків системи електронного судочинства в цивільному процесі, то їх наводять самі судді, що працюють в апараті. До них належать такі: неможливість ідентифікувати електронний цифровий підпис фізичної або юридичної особи, який повинен відповідати акредитованим центрам сертифікації ключів, електронні адреси сторін для забезпечення надходження інформації до відповідного кореспондента; незрозуміло, як саме можна перевірити наявність чи відсутність у суді аналогічних справ з тими ж сторонами з тих самих підстав; досі не визначено спосіб, за допомогою якого суд повинен ознайомлювати учасників процесу з матеріалами електронної справи при надходженні таких заяв; немає чіткої вказівки щодо того, як саме суд повинен поставити на електронному документі позначку про те, що він відповідає оригіналу; незрозуміло, до повноважень яких працівників апарату суду належить відхилення заяв, які надійшли з кабінету системи «Електронного суду»; не зазначено, яким чином електронна справа повинна передаватися до судів вищих інстанцій при надходженні апеляційної та касаційної скарги.

Користувач, який має особистий кабінет на сайті системи «Електронний суд» (court.gov.ua) може звертатися до місцевих та апеляційних судів. Цей критерій включає в себе обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) між учасниками судового процесу, подання онлайн до суду процесуальних документів (позовних заяв, клопотань). Інформація про доставку документа, його реєстрацію та інші відомості надсилаються до електронного кабінету автора в автоматичному режимі [4]. Це значно економить час учасникам справ, оскільки не потрібно їхати до суду для подання відповідного клопотання, домовлятися з помічником чи секретарем судді про конкретний час та згодом повторно їхати в суд для отримання потрібних документів.

Також можна сплатити судовий збір онлайн. Для стимулювання сторін подавати документи до суду в електронному вигляді Закон України «Про судовий збір» встановлює, що при поданні до суду процесуальних документів в електронній формі застосовується коефіцієнт 0,8 для пониження відповідного розміру ставки судового збору. Іншими словами, якщо бажаєш платити менший судовий збір, то цифруй процесуальні документи самостійно [8].

Відповідно до ч. 4 ст. 14 ЦПК України ЄСІТС забезпечує обмін документами (надсилання

та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції [17].

Відповідно до наказу Державної судової адміністрації України «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» від 22 грудня 2018 року № 628 експлуатація підсистеми «Електронний суд» розпочалась та наразі триває у тестовому режимі у місцевих та апеляційних судах (пілотних судах) [7]. З цього часу приймання та реєстрація процесуальних документів, які надіслані з електронної пошти з доменним іменем «@mail.gov.ua» або з будь-яким іншим доменним іменем, судами не здійснюється.

Згідно з вимогами розділу XI Положення про автоматизовану систему документообігу суду приймання та реєстрація надісланих до суду учасниками судового процесу процесуальних документів повинні здійснюватись за офіційними електронними адресами (в електронних кабінетах), які вони мають створити в системі «Електронний суд» [5]. Система «Електронний суд» розміщена за адресою URL: <https://cabinet.court.gov.ua>.

З огляду на зміст норм ЦПК України система електронного суду не є тотожною ЄСІТС, а є одним із її елементів, тобто засобом комунікації між судом та учасниками справи для надсилання документів, які можуть замінити паперові документи лише і тільки у випадках, що прямо передбачені у законі, а також при дотриманні всіх відповідних процедур.

Зокрема, щоб здійснювати дії щодо обміну документами дистанційно, користувач повинен зареєструватись. Для цього користувач обов'язково має мати електронний підпис, за допомогою якого можна буде авторизуватися на сайті.

Станом на 2019 рік в підсистемі «Електронний суд» було зареєстровано близько 30 тисяч користувачів. До суду за допомогою засобів «Електронного суду» було надіслано приблизно 20 тис. заяв, з яких 17,5 тис. було зареєстровано судами, у тому числі 10 тис. було авторозподілено [2].

Для можливості користування системою «Електронний суд» спочатку необхідно пройти передбачений підсистемою порядок реєстрації офіційної електронної адреси (електронного кабінету) з обов'язковим використанням власного електронного підпису.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» електронний цифровий підпис – це вид електронного підпису, який був отриманий на підставі криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність

та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа [6].

Особи, які зареєстрували офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, можуть подати процесуальні, інші документи, вчинити інші процесуальні дії в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з використанням власного електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису.

Згідно з підпунктом 15.1 пункту 15 розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, а також формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі [17].

Відповідно до підпункту 15.5. пункту 15 розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система починає функціонувати через 90 днів з дня опублікування Державною судовою адміністрацією України у газеті «Голос України» та на вебпорталі судової влади оголошення про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [17].

Сьогодні проблемою є прийняття судових рішень про залишення заяв без руху у зв'язку з необхідністю їх подання в паперовому вигляді. Це становить близько 50% від загальної кількості заяв, поданих за допомогою системи «Електронний суд». Така динаміка відмов у розгляді документів щодня зростає [2].

Аналіз роботи електронного правосуддя впливає із наведеної статистики сайту системи «Електронний суд» станом на 19.03.2019 р. Так, 16 844 користувача було зареєстровано в електронному кабінеті, 4 587 документів було подано через ЕК, 3 254 справи було зареєстровано судом, щодо 867 справ було відмовлено у реєстрації. Основною причиною відмови в реєстрації є неоформлення документів відповідно до законодавства або те, що документ не доступний для перегляду [1].

Так, до Вишницького районного суду Чернівецької області надійшла позовна заява в електронному вигляді, яка містила зазначення про те, що документ був сформований в системі «Електронний суд». Суддя Вишницького районного суду Чернівецької області А.Ю. Кириляк, перевіривши на відповідність до вимог ст.ст. 175, 177 ЦПК України позовну заяву ОСОБА_1, інтереси якого представляє ОСОБА_2, до ОСОБА_3 про визнання особи такою, що витрала право користування житловим приміщенням, встановив, що позовна заява не відпові-

дає вимогам ЦПК України, оскільки станом на дату надходження позовної заяви АТКБ «Приват Банк» в електронній формі до Вишницького районного суду Чернівецької області Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему не було затверджене, тому не було правових підстав для звернення до суду в системі «Електронний суд». Це унеможливило прийняття заяви судом саме в електронній формі. Суд вважає, що з огляду на викладене до початку функціонування в Україні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи всі документи мають подаватися в паперовому вигляді, а письмові заяви повинні мати особистий підпис заявника [13].

Подібне рішення було прийняте Дружківським міським судом Донецької області від 22 листопада 2019 року у справі № 229/7135/19. Зокрема, у рішенні вказано, що наразі Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система не почала функціонувати відповідно до вимог закону, а тому відсутня можливість зареєструвати офіційні електронні адреси в цій системі та подати процесуальні документи в електронній формі за допомогою ЄСІТС з використанням власного електронного цифрового підпису. Працюють лише окремі підсистеми в тестовому режимі. З огляду на це до початку функціонування в Україні ЄСІТС всі документи мають подаватися в паперовому вигляді, а письмові заяви повинні мати особистий підпис заявника. Подана до суду позовна заява у цій справі не була належним чином підписаною, тому її слід вважати такою, що була оформлена та подана до суду не відповідно до вимог цивільного процесуального закону, який діяв на час подачі позову [14].

Ухвалою Верховного Суду від 11 жовтня 2019 у справі № 335/7514/18 (№ в ЄДРСР 84900288) на вирішення питання про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою на постанову Запорізького апеляційного суду від 13 серпня 2019 року у справі за позовом до АТКБ «Приват Банк» про зобов'язання вчинити певні дії та відшкодування моральної шкоди Верховним Судом у складі судді Касаційного цивільного суду І.Ю. Гулейкова було винесене рішення залишити справу без руху з наданням заявнику можливості усунути вищевказані недоліки [11].

Наразі технічні можливості підсистеми «Електронний суд» не дозволяють суду здійснити перевірку електронних підписів заявників навіть на предмет того, чи є вони кваліфікованими. Підсистема не надає можливості судам здійснити перевірку електронного підпису в такому порядку та обсязі, як це передбачено Законом України «Про електронні довірчі послуги».

Аналіз зазначеної судової ухвали дозволяє дійти висновку, що на сучасному етапі функціонування системи «Електронний суд» існують

визначені законодавчі колізії, які слугують підставою для відмови у прийнятті заяви чи клопотання судом через їх електронний характер.

Ще один приклад недієвості системи «Електронний суд» можна прослідкувати в Ухвалі ВС від 17.10.2019 р. у справі № 420/370/19 (№ в ЄДРСР 85032880). Документ вказує, що касаційна скарга була надіслана із застосуванням електронної пошти та відправлена з адреси URL: photomax715@gmail.com від імені Даценка І.І., що не відповідає вимогам ЦПК України щодо обов'язкової письмової форми заяви. Згідно з підпунктом 15.1 пункту 1 розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, а також формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі. За таких обставин заявнику необхідно подати до Верховного Суду касаційну скаргу у паперовій формі. Це стало однією із підстав залишення касаційної скарги без руху [12].

Наявність цифрового підпису є ключовим моментом для подання процесуальних документів користувачем через модуль електронного судочинства. Підтвердженням цього положення може слугувати Ухвала ВС від 09.09.2019 р. у справі № 347/1654/18 (№ в ЄДРСР 84211513). Відповідно до частини восьмої статті 43 ЦПК України документи, які подаються учасниками справи до суду або надсилаються іншим учасникам справи в електронній формі, скріплюються електронним цифровим підписом учасника справи (його представника). Під час розгляду цивільної справи Верховний Суд встановив, що заява була подана в електронній формі через електронну пошту без накладення електронного цифрового підпису, що не відповідає вимогам ЦПК України. Оскільки вищевказана заява не має цифрового підпису (тобто не була підписана заявником), вона підлягає поверненню. Верховний Суд у складі судді Касаційного цивільного суду О.В. Ступак ухвалив рішення про залишення заяви без руху [10].

Суди також не приймають документи, якщо вони не містять даних про формування заяви у системі «Електронний суд». Так, Полтавський апеляційний суд звернув увагу, що апеляційна скарга була подана до суду першої інстанції шляхом направлення на електронну адресу суду без використання системи «Електронний суд», що свідчить про неналежне виконання вимог законодавства. З огляду на це суд дійшов висновку, що апеляційна скарга підлягає поверненню особі, яка її подала, відповідно до вимог ст. 357 ЦПК України [15].

Отже, зі змісту судових рішень випливає, що надіслані за допомогою особистого кабінету в системі «Електронний суд» позовні заяви

залишаються без руху через недотримання вимог щодо письмової форми процесуальних документів. Здебільшого судді у своїх рішеннях посилаються на «Перехідні положення» чинного ЦПК, де передбачено, що до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, а також формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі. Крім того, відмову в розгляді документів, що надійшли

через систему «Електронний суд», окремі суди також вмотивовують відсутністю офіційного оголошення про функціонування ЄСІТС, а також незатвердженням Вищою радою правосуддя положення про ЄСІТС. Тобто теоретично модуль електронного судочинства має застосовуватись в цивільному процесі для забезпечення ефективності та пришвидшення діяльності судового процесу. Однак на практиці з урахуванням судових рішень цей модуль є не дієвою підставою залишення позовних заяв, клопотань без руху.

Список використаних джерел:

1. Єдиний Контакт-центр судової влади України. URL: <https://court.gov.ua/> (дата звернення: 22.10.2019).
2. Закон Бізнес. Тестування для досвіду. 11.10.2019 р. URL: https://zib.com.ua/ua/139558v_oask_nakopichilosya_sprav_na_3_roki_papered.html (дата звернення: 08.11.2019)
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Матат А. Електронний суд в Україні: Ready, Steady, Go. *Ліга.Блоги*. 01.02.2019 р. URL: <https://blog.liga.net/user/amatat/article/32355> (дата звернення 22.10.2019).
5. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене наказом Державної судової адміністрації України від 26 листопада 2010 року № 30 (у редакції рішення Ради суддів України від 2 березня 2018 року № 17). URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds/>.
6. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.
7. Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах : Наказ Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 року № 628 URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/628_18.pdf.
8. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59. Ст. 2349.
9. Трут Д. Переваги електронного судочинства. *Юрист & Закон*. № 45. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834 (дата звернення: 22.10.2019).
10. Ухвала Верховного Суду від 09.09.2019 р. у справі № 347/1654/18 № в ЄДРСР 84211513. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84211513> (дата звернення: 08.11.2019).
11. Ухвала Верховного Суду від 11.10.2019 р. у справі № 335/7514/18 № в ЄДРСР 84900288. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84900288> (дата звернення: 08.11.2019).
12. Ухвала Верховного Суду від 17.10.2019 р. у справі № 420/370/19 № в ЄДРСР 85032880. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85032880> (дата звернення: 08.11.2019).
13. Ухвала Вишнівського районного суду Чернівецької області від 22.11.2019 р. у справі № 713/2049/19 № в ЄДРСР 2/713/765/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85830655> (дата звернення: 08.11.2019).
14. Ухвала Дружківського міського суду Донецької області від 22 листопада 2019 року у справі № 229/7135/19 в ЄДРСР № 2/229/1620/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85837546>.
15. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 21.11.2019 р. у справі № 551/1004/19 № в ЄДРСР 22-ц/814/3189/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85801402>.
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
18. Цісар Г.І. Дяченко С.В. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 6. Том 1. 2018. С. 111–114.

УДК 34 (3/9)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.3>

Захарченко П.П.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4968-9844

АНЕКСІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ ЛИТОВСЬКИМ У XIV–XV СТ.

THE ANNEXATION OF THE UKRAINIAN TERRITORIES BY THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XV CENTURIES

У статті автор обстоює думку про те, що не можна називати приєднання українських земель до складу ВКЛ у XIV–XV ст. м'яким включенням чи добровільним входженням, як про це говорить більшість дослідників старої (царської та радянської) історичної наукової школи. Для політико-правової характеристики тих історичних подій дослідником вводиться в обіг термін «анексія», що з латини перекладається як приєднання, а юридичною наукою під анексією визнається насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. Саме так автор пропонує називати явища української історії, що відбувалися в XIV–XV ст.

Метою цієї публікації є переосмислення історико-правових понять, категорій та дефініцій, що стосуються періоду приєднання українських земель до складу ВКЛ.

У роботі йдеться про історію просування литовців на Схід, захоплення Великим князівством Литовським українських земель, а також про юридичне оформлення факту об'єднання Литви і Польщі, яке відбулося улітку 1385 р. у м. Крево (тепер Білорусь) шляхом укладення шлюбу між польською королевою Ядвігою та литовським князем Ягайлом, який внаслідок цього договору став польським королем, водночас залишаючись великим литовським князем.

Зазначено, що на початку XV ст. утворилася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусі, більшої частини України і повністю або частково західні землі Російської Федерації. Держава мала офіційну назву Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Проте в історичній літературі досить часто її називають Литовсько-Руською державою, другою частиною назви підкреслюючи, що близько 9/10 території князівства становили анексовані українські, білоруські та великоросійські території.

У статті акцентовано на правовій і публічній легалізації входження місцевої української еліти, зокрема князів, до литовської аристократії. Зазначено, що цей процес відбувся завдяки підписанню відповідних присяжних грамот, тобто князі взяли на себе зобов'язання щодо вірності своєму зверхникові не лише особисто, а й з усім князівством – землею та населенням.

Певні зміни політичного характеру торкнулися українських земель після укладення Городельської унії 1413 р., якою надавалися Литві (разом з Україною) гарантії того, що вона матиме статус держави з власними органами управління.

У висновках роботи стверджується, що українські території потрапили в орбіту Великого князівства Литовського шляхом їхньої анексії.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, анексія, Кревська унія, Ядвіга, Ягайло, династичний шлюб, присяжні грамоти.

The author argues that the accession of Ukrainian lands to the GDL in the XIV–XV centuries cannot be called. “Soft inclusion” or “voluntary entry” is what most researchers say as an old (royal and Soviet) historical science school. For the political and legal characterization of those historical events, the researcher puts into circulation the term “annexation”, which translates from Latin as accession, and legal science under annexation recognizes the forcible accession by the state of all or part of the territory of another state unilaterally. That is how he proposes to call the phenomena of Ukrainian history that took place in the fourteenth and fifteenth centuries.

The purpose of this publication is to rethink the historical legal concepts, categories and definitions that pertained to the period of Ukrainian lands joining the GDL.

The work deals with the history of Lithuanians moving to the East, the capture of Ukrainian lands by the Grand Duchy of Lithuania, as well as the legal registration of the fact of the unification of Lithuania and Poland, which took place in the summer of 1385 in Krevo (now Belarus) by way of marriage between Poland. Queen Jadwiga and Prince Jagiel of Lithuania, who, as a result of this treaty, became King of Poland while remaining Grand Duke of Lithuania.

It is noted that at the beginning of the XV century, a state was formed, which included the territories of present-day Lithuania, Belarus, much of Ukraine, and all or part of the western lands of the Russian Federation. The state had an official name – Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia and Zhemaitia. However, in the historical literature it is often referred to as the Lithuanian-Russian state, the second part of the name emphasizing that about 9/10 territories of the principality were annexed Ukrainian, Byelorussian and Great Russian territories.

The article focuses on the legal and public legalization of the entry of the local Ukrainian elite, including princes, into the Lithuanian aristocracy. It was noted that this process was a sign of the respective jury certificates, that is, they have pledged allegiance to their superior not only personally, but with the whole principality – the land and the population.

Some changes of political character also affected Ukrainian lands, in particular after the conclusion of the Union of Horodel in 1413, which provided Lithuania with Ukraine guarantees that it would have the status of a state with its own governing bodies.

The findings of the paper argue that the Ukrainian territories have entered the orbit of the Grand Duchy of Lithuania through their annexation.

Key words: *Grand Duchy of Lithuania, annexation, Kreva Union, Jadwiga, Jagiello, dynastic marriage, jury certificates.*

Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (далі – ВКЛ) – саме так звучить повна назва цієї держави. Цю назву, проте, не дуже люблять вживати (або навіть уникають її) найближчі сусіди Білорусі – литовці та українці. Чому? Бо цей варіант передбачає тлумачення, яке зовсім не на користь із погляду державної належності ні сучасним українцям, ні литовцям.

Згідно з офіційною версією Литви сучасні литовці є нащадками литвинів. Із Руссю теж ніби все зрозуміло, але чомусь залишається третій складовий елемент назви держави – Жемайтійське (Жмудське) князівство, здавалося б, зовсім не доречний. Саме в цьому прихована особливість, котра заперечує добре вибудовану литовську версію походження народу і держави. Жемайти є одними з предків сучасних литовців. Не називали вони себе ані литвинами, ані литовцями, натомість мали самоназву жемайтів і проживали в Жемайтії (область на північному заході ВКЛ – П. З.). Отже, цей край (а не Литва) є історичною частиною території сучасної Литви. Сама Жемайтія долучилася до складу Великого князівства аж у 1422 р. [1].

Державу ж під назвою ВКЛ було створено на півтора століття раніше. Де ж була тоді Литва, ким були ті чи то литвини, чи то литовці? Велике князівство постало на території нинішньої Білорусі, зокрема навколо міст Новогрудок, Гродно, Слонім, Вовковиськ. Саме там із подальшим поширенням на всю теперішню західну частину Білорусі й була Литва аж до XIX ст. Небагато віднайдеться людей, які не зрозуміють, кого тоді називали литовцями або ж литвинами – звісно, предків сучасних білорусів. Літописна Литва, від якої почалася ця історія, займала територію між Німаном та Вілією – це територія нинішньої Білорусі.

Утвердження Литви на українських землях розпочалося 1340 р., коли литовський князь посів князівський стіл у Галичині й Волині. Скориставшись поразкою литовських князів на р. Страві від німецьких хрестоносців Тевтонського ордену, польський король Казимир 1349 р. вторгся на територію захопленої литовцями Галичини та заво-

лодів нею. Спроби поляків приєднати до корони й Волинь завершилися невдачею. Зрештою, поляки і литовці поділили між собою території, що колись належали Галицько-Волинській державі. Згідно з договором 1366 р. Галичина, а також землі Холмщини та Белзщини зі складу Волині перейшли до Польщі, а решта Волині дісталася Великому князівству Литовському. Ще раніше литовці поширили свій вплив на білоруські території: спочатку приєднали Полоцьке князівство, а наприкінці XIII – початку XIV ст. й Вітебське. Згодом Мінська земля також потрапила до складу Литви. Залежними територіями стали Турово-Пінське князівство (басейн р. Прип'яті) і Берестейщина, що в західній її частині називалася Підляшшям. У 50-х роках XIV ст. Князівство Литовське розпочало експансію на Наддніпрянську Україну. Вона полегшувалася тим, що Золота Орда переживала період міжусобиць і фактично розпалася на кілька улусів (областей). Скориставшись ослабленням монголо-татарського ярма, литовський князь Ольгерд поширив свою владу на Чернігівщину, центрами якої тоді були м. Брянськ та Новгород-Сіверський. Однак і в цій ситуації не варто применшувати силу Золотої Орди. Так, після розгрому ординців на р. Сині Води (р. Синюха – притока Південного Бугу, що на Вінниччині, інша назва – р. Снівода) та приєднання до Литви Києва син Ольгерда Володимир, що став князем київським, ще довго сплачував татарам данину [2, с. 1].

Не уникали литовської експансії й московські землі. У 1386 р. до складу Литви увійшло Смоленське князівство, а останньою українською територією, приєднаною до Великого князівства Литовського 1411 р., стала Подільська земля.

Отже, на початку XV ст. утворилася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусії, більшої частини України (Волинь, Київщина, Поділля, частина Лівобережної України) і повністю або частково західні землі Російської Федерації (Смоленська, Калузька, Орловська, Псковська, Тверська, Тульська області) [3, с. 92]. Держава мала офіційну назву Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Проте в історичній

літературі досить часто її називають Литовсько-Руською державою, другою частиною назви підкреслюючи, що близько 9/10 території князівства становили анексовані українські, білоруські та великоросійські території. Наявність прикметника «руський» у офіційній назві держави свідчить про спадкування назви «Русь» саме Великим князівством Литовським, а не Московським царством. Ще у першій половині XIV ст. Гедимін називав себе королем литвинів і русинів. Його наступники також підкреслювали своє верховне право на руські землі, йменуючи себе князями литовськими і руськими.

З приєднанням наприкінці XIV ст. величезних східноєвропейських просторів становище Великого князівства Литовського на зовнішньополітичній арені не поліпшилося. Тиск Тевтонського ордену з північного заходу не зменшився. З півдня значної шкоди завдавали набіги кримських татар. Ще грізніша небезпека насувалася з боку централізованого Московського князівства, що проголосило своїм гаслом збирання руських земель. Виснажливі війни, людські жертви і територіальні втрати спонукали Литву до пошуків надійного союзника для організації опору зазіханням сусідніх держав. Ним виявився недавній супротивник за галицько-волинську спадщину, країна, що переживала період політичного піднесення, – Королівство Польське.

Тевтонський орден становив загрозу і для Польської держави. У політичних колах зріла ідея об'єднання Литви та Польщі з метою організації боротьби зі спільним ворогом – німецькими хрестоносцями. Отже, на порядку денному стояло питання про укладення династичного шлюбу між литовським князем Ягайлом і королевою Ядвігою, дочкою короля Угорщини і Польщі Людвіка, яка, щоправда, з чотирирічного віку (1378 р.) була заручена з Вільгельмом Габсбургом, сином австрійського герцога Леопольда. З досягненням дванадцяти років вона мала вийти заміж за свого нареченого і згідно з умовами шлюбу оволодіти угорською короною. Однак польські можновладці не хотіли для своєї королеви іноземця німецького походження, адже мали проблеми з Тевтонським орденем, який не дозволяв Польщі мати вихід до Балтійського моря.

Приїзд Вільгельма до Кракова за своєю нареченою ознаменувався забороною Ядвізі покидати Вавельський замок. Як свідчать документи, Ядвіга хотіла вийти заміж за австрійського принца, а не за дикого литвина-схизматика. За переказами, вона намагалася розбити сокирою засови на дверях, щоб одружитися з Вільгельмом. Проте унаслідок розробленого і втіленого окремими представниками малопольської знаті політичного проекту королеви Ядвіги, що була коронована як король Польщі, заради об'єднання воєнної сили Литви і Польщі для протистояння натиску з боку Тевтонського ордену вийшла заміж за 34-річного Ягайла. Заручини Ядвіги з Вільгельмом скасовувалися, а католицькі священники переконали її, що шлюб з литовським князем принесе лише благо для Польщі загалом і для римо-католицької церкви зокрема.

Улітку 1385 р. у м. Крево (тепер Білорусь) прибули делегації від Великого князівства Литовського, королівств Польського і Угорського для підписання унії, що була укладена між Польщею та Великим князівством Литовським 14 серпня 1385 р. Вона передбачала об'єднання Польщі і Литви з Руссю в єдину державу. Гарантією об'єднання мав бути шлюб польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла, який ставав польським королем, одночасно залишаючись великим литовським князем. Ягайло та частина його підданих (без Русі-України і Жемайтії, що була передана хрестоносцям) мали стати католиками. Крім того, король зобов'язувався своїми коштами повернути польські території, захоплені Тевтонським орденем. Передбачалося одноосібне управління об'єднаною державою, яку мав очолити Ягайло, а потім – прямий нащадок від його шлюбу з Ядвігою. До спільного відання обох держав належало вироблення зовнішньої політики, а також захист їхніх територій від зовнішнього ворога. Однак внутрішні управління Польщі й Великого князівства залишалися автономними, кожне зі своїм військом, урядом, казною і власною символікою. Столицею держави визнавався Краків. Були й інші домовленості, про які рідко згадують дослідники. Ідеться про те, що король Ягайло мав власними коштами виплатити компенсацію Вільгельму Габсбурзькому за відмову Ядвіги вступити з ним до шлюбу, що передбачалося умовами заручин між ними 1378 р. Сума компенсації становила 200 тис. форинтів (близько 700 кілограмів золота) [4, с. 89].

Унія була підписана у Кревському замку у присутності польської делегації та братів князя Литовського. 11 січня 1386 р. після відповідної процедури затвердження договору польською стороною Ягайлу був вручений документ, що засвідчував право набуття ним титулу короля Польського. Проте він зберіг за собою титул Великого князя Литовського і спадкового володаря усіх руських земель. Згодом його охрестили за католицьким обрядом під іменем Владислав II. Разом з Ягайлом нову віру прийняли його брати Вігунд, Коригаїло, Свидригаїло і Вітовт. Останній зберіг своє православне ім'я Олександр. До кінця 1386 р. у підданство до польського короля, підписавши відповідні присяжні грамоти, перейшли князь новгород-сіверський Дмитро Корібут, князь київський Володимир, князь волинський Федір Острозький та інші [5, с. 325–330]. Присяжними грамотами називалися зобов'язання удільних князів у вірності своєму зверхникові не лише особисто, а й з усім князівством – землею та населенням. Підписант такої грамоти фактично відмовлявся від проведення незалежної міжнародної політики й від переговорів про коаліцію проти держави загалом і верховної влади зокрема. Згідно з нормами звичаєвого права українські князівства, а саме Волинське, Сіверське, Подільське, продовжували бути суб'єктами міжнародних відносин у справах, які не загрожували обороноздатності та цілісності ВКЛ, що свідчило про високий рівень самостійності удільних князівств [6, с. 29].

Удільні князі, що відмовилися надати присяжні грамоти, були позбавлені своїх уділів. Серед українських князів таких не було. Отже, усі литовські князівства разом з українськими територіями, за винятком Подільської землі, що визнавала свою залежність від угорської корони, формально були інкорпоровані до складу Королівства Польського.

З підписанням Кревської унії ідея об'єднання двох держав реалізувалася. Однак, попри оволодіння королівською короною литовським князем і перехід його разом із усією Литвою у римо-католицьку віру, приєднати всі свої землі – литовські та руські – Ягайло так і не зміг. На заваді цьому процесу став Великий князь Литовський Вітовт, в особі якого литовсько-руська верхівка побачила захисника державної незалежності. Початок відродженню Литовського князівства був покладений улітку 1385 р. У м. Крево (нині Білорусь) прибули делегації від Великого князівства Литовського, королівств Польського і Угорського для підписання унії, що була укладена між Польщею та Великим князівством Литовським 14 серпня 1385 р. Вона передбачала об'єднання Польщі і Литви з Руссю в єдину державу. Гарантією об'єднання мав бути шлюб польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла, який ставав польським королем, одночасно залишаючись великим литовським князем. Вітовт визнав Ягайла своїм сюзереном, а той затвердив Вітовта довічним Верховним князем литовським з відповідною титулатурою та повернув йому втрату – Трокське князівство. Крім того, Вітовт пообіцяв, що після його смерті землі Великого князівства стануть власністю короля Польщі.

Острівська угода була ратифікована рядом документів, підписаних дружиною Вітовта Ганною і дружиною Ягайла Ядвігою. Угода сприяла зміцненню централізованої влади в литовській державі. Вітовт виявився залежним від Ягайла лише формально. Крім того, за запевненням деяких дослідників, останній сам залежав від Вітовта – більш вмілого і популярного правителя. Курс, який проводив Великий князь Литовський, об'єктивно був спрямований на здобуття ВКЛ політичної самостійності й незалежності від Польського Королівства. Саме це й мала закріпити у правовому сенсі коронація литовського правителя. Уперше Вітовт був проголошений королем Литви ще 1398 р. під час переговорів делегації литовсько-руської знаті з німецькими лицарями. Але

ослаблення ВКЛ внаслідок розгрому армії Вітовта у битві із військом Золотої Орди на берегах Ворскли у 1399 р. звело наміри оформлення його політичної суверенності нанівець.

Городельський сейм 1413 р. ухвалив унію, за якою надав Литві гарантії того, що навіть після смерті Вітовта вона матиме статус держави з власними органами управління. Унія підтвердила незалежність обох держав та їхніх очільників. Крім того, нею встановлювався паритет у правах литовських бояр та польської шляхти. З моменту підписання цього документа перші ставали об'єктом права, отримали політичну стабілізацію і можливість апелювати до державних органів [7, с. 34].

У 1447 р. Великий князь Литовський Казимир став також і польським королем. З тих пір Польське Королівство і Литовське князівство мали спільного монарха. Отриманий правовий статус водночас і князя, і короля позначився на характері влади литовського господаря (зокрема, на його законодавчих повноваженнях). Польські історики вважають, що у системі придворного управління Великого князівства Литовського, до компетенції якого входило здійснення державної влади, та у правовій системі цієї держави руських правових традицій було значно менше, а переважали польські.

Свою політичну позицію щодо українських територій і врядування, яке традиційно на них здійснювалося, князь литовський висловив у Київській уставній грамоті 1507 р., коли Київська земля остаточно втратила свою самостійність. Цей документ був підтверджений сином Казимира Олександром і його наступником Сигізмундом [8, с. 59]. Зміст уставної грамоти відображав виключно інтереси шляхти. У ній Київщині дозволялося користуватися нормами звичаєвого права. Підтверджувалися давні права цієї землі. В одному із артикулів грамоти вказувалося: «Ми старину не рушимо, а новину не вводимо». Саме цей вислів стане крилатим для усієї медієвістики, яка вивчає українське Середньовіччя.

Отже, вплив Великого князівства Литовського поширився на українські землі не шляхом повільного проникнення за згодою більшості українського етнічного населення, а неодноразово випробуванням в добу середніх віків способом, тобто захопленням чужих територій. Жодних фактів, які би свідчили про добровільний чи договірний характер переходу України під владу ВКЛ, історичні та правові пам'ятки не наводять, тому що їх немає.

Список використаних джерел:

1. Сичугава Н. Претенденти на три літери. *Тиждень*. 2008. 31 жовтня.
2. Брянец П.Д. История Литовского государства с древнейших времен. Вильно : Тип. А.Г. Сыркина, 1889. XII, 659 с.
3. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ : Наук. думка, 1987. 183 с.
4. Захарченко Петро. Історія українського права : навчальний посібник. Київ : ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
5. Речкалов А. Русь: путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы : В 2 кн. Кн. 1. Київ : Книга, 2009. 304 с.
6. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави. *Записки НТШ*. 1926. Т. 144–145. С. 1–108.
7. Бычкова М.Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г. Москва, 1969. 158 с.
8. Леонтович Ф.И. Источники русско-литовского права. Варшава, 1894. 84 с.

УДК 342.525(477)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.4>

Костицька І.О.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник завідувача відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВІ

FEATURES OF DETERMINING THE ROLE OF PARLIAMENTARIAN IN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY AND THE STATE

У статті авторка уже не вперше ставить питання про справедливість сучасних висновків вчених про кризу парламентаризму на прикладі аналізу ролі парламентарія у суспільстві, політичній системі суспільства та державі у контексті формування нової ролі представницької демократії у сучасній державі, здатності демократії відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки в рамках сучасного розуміння права.

Авторка аналізує проблеми інституційного та функціонального підходів до визначення правового статусу парламентарія, відзначає, що інститут парламентарія формується та функціонує у межах парламентаризму як особливої моделі державного устрою.

Під інститутом парламентарія у статті розуміється система принципів права та правових норм, які регулюють порядок обрання, правовий статус, тобто права та обов'язки, гарантії і відповідальність парламентаріїв, а також пов'язані з ними організаційні відносини, сам процес парламентської діяльності, а також взаємовідносини парламентарія з іншими органами державної влади та виборчим корпусом країни.

Авторка звертає увагу на важливість врахування у науковій концепції парламентаризму не тільки інституційних, але й філософсько-правових складників, до яких відносить антропологічні і аксіологічні сутності, закономірності та характеристики парламентаризму як системного політико-правового явища, що містить в якості центрального саме антропологічний елемент. Сам інститут парламентаризму акцентований на антрополого-аксіологічному складнику функціонування інституту народного представництва, оскільки при ухваленні законів та інших правових актів, виконанні інших депутатських обов'язків парламентарії відтворюють відповідну спільноту (або своїх виборців, або парламентську більшість), завдяки чому депутатський корпус стає спроможним як сформувати дієздатний парламент з усіма необхідними і притаманними йому робочими органами (комітетами, комісіями тощо), так і виконувати представницьку, законотворчу, контрольну та інші функції.

Тому парламентаризм досліджується як система, спосіб організації влади, в якій парламент втілює єдність законодавчої і представницької влади, що передбачає залучення до прийняття політичних рішень максимально широкого кола громадян через обрання народних представників до колегіального законодавчого органу. Парламентаризм розглядається як сукупність інституційних та конституційно-правових механізмів реалізації інтересів різних соціальних груп та різновид політико-правового режиму, в якому поєднані інститути представницької та безпосередньої демократії. Тобто парламентаризм розглядається як такий режим здійснення влади, основним проявом якого є верховенство парламенту всередині державного механізму, а основним елементом виступає парламентарій.

Звертається увага на особливу роль Парламенту України в суспільному та державному житті як владного центру, через який вдалося забезпечити подолання глибоких політичних і конституційних криз у 2004–2005 роках, 2014 році, а також забезпечити збереження наступності влади та утримання незалежності України у 2013–2014 роках. Оскільки визначальною була позиція парламентської більшості, то переоцінити антрополого-аксіологічну і суб'єктивну роль парламентаріїв в умовах української моделі парламентаризму неможливо.

Ця проблема у статті виділяється як особливо важлива з огляду на нові виклики, з якими стикнулися також інші сучасні держави, в основу функціонування яких покладені ліберальні цінності суспільства, здатність цих держав та носіїв влади – парламентаріїв – зберігати ліберальні цінності як основу суспільного та індивідуального життя. В основі таких міркувань лежить турбота про те, щоб інститути парламентської демократії та члени парламенту були адекватним відображенням прагнень та інтересів народу, який наділяє їх владою через систему представницької демократії.

Ключові слова: представницька демократія, статус депутата, інститут парламентаріїв, функціональна оцінка правового статусу члена парламенту, інституційна оцінка статусу члена парламенту.

Many times the author raises questions about the validity of the contemporary findings of scientists on the crisis of parliamentarism on the analysis of the role of parliamentarians in societies, the political system of society and the state in the context of the formation of a new role of representative democracy in the modern state, the ability of democracy to respond to global challenges in the use of global challenges science within the framework of the modern understanding of law. The author analyzes the problems of institutional and functional approaches to defining the legal status of parliamentarians, notes that the institute of parliamentarians is formed and functions within the framework of parliamentarism as a special model of state system.

Under the parliamentary institute, the article refers to the system of principles of law and norms governing the election procedure, legal status, i.e. the rights and responsibilities, guarantees and responsibilities of parliamentarians, as well as related organizational relations, the process of parliamentary activity itself, and the relations of the parliamentarian with other public authorities and the electoral corps of the country.

The author draws attention to the importance of taking into account in the scientific concept of parliamentarism not only the institutional, but also the philosophical and legal components, which include anthropological and axiological entities, laws and characteristics of parliamentarism as a systemic political and legal phenomenon, which contains as an anthropological element central. After all, the Institute of Parliamentarism itself is focused on the anthropological-axiological component of the functioning of the People's Representation Institute, since in the passing of laws and other legal acts, the performance of other parliamentary duties of parliamentarians, they reproduce the relevant community (or their constituents, or parliamentary majority) with a willful expression of will and will. The corps becomes capable of forming a functioning parliament with all the necessary working bodies (committees, commissions, etc.), and executing it uvaty representative, legislative, control and other functions.

That is why parliamentarism is explored as a system, a way of organizing power, in which parliament embodies the unity of legislative and representative power, which involves involving as wide a range of citizens in political decisions as possible by electing people's representatives to a collegial legislative body - a set of institutional and constitutional legal mechanisms for the implementation of interests. Social groups and a kind of political and legal regime that brings together institutions of representative and direct democracy. That is, parliamentarism is seen as such a regime of exercise of power, the main manifestation of which is the supremacy of parliament within the state mechanism, and the main element being the parliamentarian.

Attention is drawn to the special role of the Parliament of Ukraine in public and state life, a power center through which it succeeded in overcoming deep political and constitutional crises in 2004–2005, 2014, as well as in maintaining the continuity of power and maintaining the independence of Ukraine in 2013–2014. Since the position of the parliamentary majority was decisive here, it is impossible to overestimate the anthropological-axiological, subjective role of parliamentarians in the conditions of the Ukrainian model of parliamentarism.

This problem in the article stands out as particularly important in view of the new challenges faced by other modern states, which are based on the functioning of the liberal values of society, the commitment of these states and the power of the parliamentarians – to preserve such liberal values as the basis of social and individual life. At the heart of such considerations is the concern that parliamentary democracy institutions and members of parliament are an adequate reflection of the aspirations and interests of the people who empower them through a system of representative democracy.

Key words: *representative democracy, parliamentary status, institute of parliamentarians, functional assessment of the legal status of a Member of Parliament, institutional assessment of the status of a Member of Parliament.*

У сучасній науковій юридичній літературі виокремлення парламентарія як носія функцій публічної влади в державі природно пов'язується з одночасним науковим обґрунтуванням положень про вписаність діяльності парламентарія у функціонування системи парламентаризму. Оскільки парламентаризмові притаманні численні філософські, соціологічні, психологічні, історичні, політологічні та інші наукові інтерпретації [1], вочевидь, ідентичні за змістовною спрямованістю інтерпретативним підходам, є сенс розглядати у контексті виявлення сутнісних рис і властивостей парламентарія як елемент системи парламентаризму, більш ретельно зважаючи при цьому саме на особистісні чинники.

Тісний зв'язок між парламентарієм та парламентаризмом має аксіоматичний та імперативний характер, адже набуття приватною особою статусу парламентарія та подальша діяльність

цієї особи націлені на забезпечення функціонування саме парламенту як органу державної влади, реалізацію його конституційно встановленої компетенції. Щоправда, такі забезпечення й реалізація є, як уже зазначалося, продуктами спільної (кумулятивної) діяльності депутатського корпусу (всіх парламентаріїв) або принаймні тієї його частини, з обранням якої пов'язується повноважність парламенту як органу державної влади (переважно це кваліфікована більшість парламентаріїв, не менш як дві третини від конституційного складу парламенту, хоча в конституційному законодавстві різних країн часом трапляються й інші параметри – як більші, так і менші).

Отже, у межах парламентаризму формується та функціонує інститут парламентарія, під яким (у нормативному вимірі) розуміється особлива система юридичних принципів і норм, що

регулюють порядок обрання, права та обов'язки, гарантії та відповідальність парламентаріїв та пов'язані з ними організаційні відносини, сам процес парламентської діяльності, а також взаємовідносини парламентарія з іншими органами державної влади та виборчим корпусом країни. Отже, призначення такого інституту вбачається не просто в забезпеченні функціонування вищих законодавчих і представницьких органів держави в рамках політичної системи та державного апарату, але і в парламентаризмі як особливій моделі державного устрою [2]. Водночас у межах самого парламенту парламентарій вступає в багатоманітні відносини з іншими парламентаріями. Такі відносини мають здебільшого характер горизонтальних зв'язків, оскільки ґрунтуються на формально-правовій ідентичності та рівності статусів кожного з них.

Зазначається, що саме через призму парламентаризму слід розглядати й основні прояви та юридичні властивості ролі та функцій парламентарія. Водночас у юридичній науці відсутнє одностайне розуміння поняття парламентаризму, елементом якого виступає, власне кажучи, парламентарій як найменший атом, цеглинка цієї складноорганізованої системи. Якщо серцевиною парламентаризму є, на думку Г. Єллінека, парламент [3], то серцевиною парламенту, є, безумовно, саме парламентарій. Так, на думку І.Є. Словської, до елементів, що характеризують конституційно-правовий статус парламенту, належить, зокрема, правовий статус парламентарія [4], хоч, на нашу думку, зв'язок між ними є не лінійним, а дещо складнішим. Попри сутнісну близькість цих двох явищ, ототожнення їх або спроби розглядати одне як частину іншого позбавлені як нормативних, так і сутнісних підстав.

Якщо традиційною є пріоритетна увага до визначення ролі та місця парламенту як ключової та визначальної владної інституції в системі парламентаризму, то значно менш поширеним є юридико-антропологічний аспект, який полягає у виявленні ролі та місця особистісного чинника – парламентарія як носія публічно-владних повноважень – у системі парламентаризму. На наш погляд, об'єктивна наукова концепція парламентаризму неодмінно має передбачати врахування в ній не лише інституційних, але й антропологічних закономірностей та вимірів, з'ясування особистісного начала в розрізі онтологічних, функціональних та аксіологічних характеристик парламентаризму як системного політико-правового явища, що містить в якості центрального саме особистісний елемент. Саме волевиявлення парламентаріїв, упорядковане нормами права, дає змогу структурувати депутатський корпус та сформувати дієздатний парламент з усіма необхідними і притаманними йому робочими органами (комітетами, комісіями тощо). До того ж дискурсивний характер парла-

ментаризму є безпосередньо центрованим докола суб'єктів відповідних дискурсивних практик, що ними виявляються парламентарії, які, ухвалюючи закони та інші правові акти, безупинно конструюють і відтворюють відповідну спільноту (більшість депутатів від конституційного складу парламенту) «на емпіричному й емоційному рівні», за словами І.Ю. Козлихіна [5]. Так, конструювання й відтворення парламентської більшості (якщо взяти позаінституціалізовану форму депутатського волевиявлення у сенсі ухвалення актів парламенту) є предметом постійного перегляду і змін внаслідок вільного волевиявлення самих парламентаріїв тією мірою, наскільки таке волевиявлення є самостійним і не спотвореним партійним та/або фракційним примусом.

Аналізуючи парламентаризм як систему, елементом якої виступає парламентарій, варто зауважити, що більшість учених пов'язує парламентаризм із певними зовнішніми та внутрішніми умовами, дотримання яких і сприяє продукуванню й відтворенню феномену парламентаризму. Так, до ключових зовнішніх умов, потрібних для інституціалізації та функціонування парламентаризму, зазвичай відносять такі ознаки вільного демократичного ладу: визнання і гарантування права на самовизначення народу, народного суверенітету, демократію, свободу, повагу до прав і свобод людини і громадянина, поділ влади, відповідальність уряду, дотримання законності у діяльності органів виконавчої влади, незалежність судів, принцип багатопартійності [6]; утвердження принципів верховенства права та демократизму в суспільстві і державі, запровадження ефективних механізмів гарантування конституційних прав людини, формування таких інституцій держави, які б забезпечували найбільш повне і всебічне здійснення її функцій та реалізацію потреб суспільства [7]; поділ влади, чіткий розподіл законодавчих і виконавчих функцій, верховенство закону, домінуюче становище парламенту у структурі влади, наявність у ній системи стримувань і противаг [8]; організацію державної влади на основі її поділу; множинність інтересів різних соціальних груп громадянського суспільства, політичний плюралізм, дотримання прав людини і громадянина [9]; утвердження конституційного процесу, структурування інтересів суспільних груп та соціально-політичних сил [10]; багатопартійність, розвинуте громадянське суспільство, певну шкалу цінностей та особистісних пріоритетів [11].

Натомість до ключових внутрішніх умов парламентаризму здебільшого відносять такі: вираження та захист парламентом інтересів всіх соціальних груп, пріоритет законодавчих органів влади над іншими органами; підпорядкованість і підконтрольність парламенту народowi; взаємодію парламенту з іншими органами публічної влади [12]; демократизм формування і

діяльності парламенту; підзвітність і підконтрольність парламенту народові; реальну повноту влади парламенту; представницький характер парламенту, що має виражати і здійснювати суверенітет та волю народу [13].

За всієї різноманітності наукових інтерпретацій і підходів парламентаризм в інституційному вимірі розглядається здебільшого у п'яти основних аспектах: 1) як система (спосіб) організації влади, в якій парламент як вищий представницький та законодавчий орган посідає особливе становище, або як реальний політико-правовий інститут, що втілює єдність законодавчої і представницької влади в суспільстві, де існує розподіл влади [14]; 2) як форма представницької влади, що передбачає залучення до прийняття політичних рішень максимально широкого кола громадян, або ж як система реалізації народного представництва через обрання народних представників до колегіального законодавчого органу – парламенту [15]; 3) як сукупність інституційних та конституційно-правових механізмів реалізації інтересів різних соціальних груп [16]; 4) як різновид політико-правового режиму, в якому гармонійно поєднуються інститути представницької та безпосередньої демократії, система співвідношення між парламентом та іншими гілками державної влади [17]; 5) як такий режим здійснення влади, основним проявом якого є верховенство парламенту всередині державного механізму [18].

Характерно, що концепції, які наполягають на пріоритетності внутрішніх ознак-параметрів парламентаризму, здебільшого акцентують увагу на адекватному (О.Д. Керімов [19]), особливому (Ю.С. Шемшученко [20]), провідному та/або істотному (В.С. Журавський [6], А.М. Колодій [21], Л.Т. Кривенко [22–24], М.В. Савчин [25], П.П. Шляхтун [26], В.М. Шаповал [27–28]), привілейованому (Ю.Г. Барабаш [18]), пріоритетному (М. Дадажонов [29], А. Шайо [30]) або ж домінуючому (М.Р. Хайбуллін [31]) місці парламенту в політичній системі або в державі, його суттєвому політичному та юридичному значенні (М.І. Росенко [32]), що вказує на специфічне співвідношення законодавчої влади з іншими гілками влади, зокрема з виконавчою, на особливу легітимність і верховенство парламенту як органу загального народного представництва стосовно виконавчої влади в системі розподілу влад (А. Дайсі [33], А. Шайо [30]. Проте деякі дослідники (Ф. Амон і М. Тропер, Г. Бюрдо, Т. Вюртенбергер, М. Дюверже, Ж. Жіккелі і Ж.-Е. Жіккелі, С.О. Котляревський, Ф. Люшер), обстоюючи, зокрема, концепції раціоналізованого парламентаризму, наполягають на формальній юридичній рівності законодавчої та виконавчої влади, їх співробітництві та наявності системи засобів взаємовпливів. Часом акцент навіть робиться на об'єктивній неможливості верховенства парламенту в умовах верховенства права (Р. Двор-

кін [34]). Тим самим зазначені концепції в цілому вписуються у дві провідні моделі парламентаризму, що умовно можуть бути позначені як домінантна та консенсуальна. Якщо у рамках першої найбільш послідовно прослідковується принцип верховенства, домінування парламенту в системі органів державної влади з огляду на особливий представницький характер парламенту, а у зв'язку з цим і вищість його авторитету, найважливіший для суспільства характер виконуваних парламентом функцій, то у другій за парламентом визнається важливе, але не домінантне значення в системі органів державної влади, що характеризується послідовним дотриманням меж компетенції парламенту як органу законодавчої влади, чітким проведенням принципу поділу влади, наявністю важелів стримувань і противаг між окремими гілками влади, в тому числі й щодо самого парламенту [18].

Сучасна Україна, за висновками вчених, демонструє винятковість ролі парламенту в суспільну та державному житті, що особливо яскраво підтверджується під час глибоких політичних і конституційних криз, зокрема 2004–2005 та 2014 років, політичне розв'язання яких стало здобутком саме парламенту як найвищого наявного легітимного органу державної влади на той час [35–36]. При цьому критично важливою була саме позиція більшості парламентського корпусу, який спромігся запропонувати компромісні та дієві на той час способи розв'язання наявних політичних криз. З огляду на це важко переоцінити суб'єктивну роль парламентаріїв в умовах української моделі парламентаризму.

Цілком очевидно, що у рамках двох зазначених моделей – домінантної та консенсуальної – суттєво змінюється і роль парламентаріїв. Так, у межах першої їхня діяльність обмежена лише ними ж прийнятими законами та суспільною думкою, тим часом як у рамках другої – інститутами глави держави, конституційного судочинства та суттєвими нормотворчими повноваженнями уряду. Отже, тенденція до раціоналізації парламентаризму, тобто тяжіння до другої моделі, проявляється на суб'єктному рівні у формі більшого структурування роботи парламентаріїв, яка дедалі більше узалежнюється не тільки від думки виборців, але і від позицій та інтересів політичних партій, їх коаліцій у парламенті і поза ним, парламентських і позапарламентських груп впливу, різноманітних зовнішньополітичних чинників тощо.

Як видається, компліментарним до інституційного аналізу парламентаризму та ролі парламентаріїв є функціональний аналіз. Зокрема, у цьому контексті своєрідність парламентаризму рельєфніше окреслюється через певний арифметичний набір (суму) необхідних функцій, що їх обов'язково повинен мати парламент [37; 32]. За такого підходу парламентаризм постає, зокрема, у таких іпостасях: як певна система формування та діяльності верховного представ-

ницького органу влади, а також певна сукупність політико-державних відносин та інститутів, що здійснюють функцію законотворчості [38]; як система особливого роду, яка виступає посередником між державою та суспільством і забезпечує їх державно-управлінську взаємодію на засадах колегіального представницького органу державної влади [39]; як інструмент для здійснення політики шляхом розробки й прийняття важливих політичних рішень, а його модель формується виключно політичними силами,

що його й оформлюють; як віддзеркалення тих соціально-політичних процесів, які відбуваються у суспільстві (парламентаризм має на меті їх узгодити і вирішити конфліктні питання, які потім оформлюються у закони) [40]. Часом додаються застереження, що ці парламентські функції мають бути не номінальними, формальними, а реально здійснюваними [19]. А здійснення цих функцій залежить від депутатського корпусу, унормування та реалізації парламентаріями своїх функцій.

Список використаних джерел:

1. Грובהва В.П. Парламентаризм Німеччини: становлення, розвиток, історико-правовий досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. С. 8.
2. Варлен М.В. Інститут парламентарія в структурі конституційного права і конституційного законодавства. *Современное право*. 2009. № 9.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве / вступительная статья докт. юрид. наук, проф. И.Ю. Козлихина. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр «Пресс», 2004. С. 556.
4. Словська І.Є. Методологія наукового аналізу системи парламентаризму. *Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка*. 2015. № 825. С. 278.
5. Козлихин И.Ю. Избранные труды. Санкт-Петербург, 2012. С. 78.
6. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. С. 15.
7. Мілова М.І. Український парламентаризм: витоки становлення та сучасний стан розвитку : навч.-метод. посіб. для студ. відд. політології. Одеса, 2013. С. 5.
8. Керимов А.А. Парламентаризм как фактор легитимности политической власти в современной России : автореф. дисс. ... докт. полит. наук : 23.00.02 ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина. Екатеринбург, 2015. С. 13.
9. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. *Антология мировой политической мысли* : в 5 т. Москва, 1997. Т. 2. С. 346–347.
10. Парламентская практика / авт.-сост.: Э.Р. Тагиров, Л.С. Тронова ; науч.ред. Р.Т. Биктагиров. Казань : Татар. кн. изд-во, 1993. С. 17.
11. Лаврентьев С.Н. Идеи и принципы парламентаризма в Республике Башкортостан: проблемы и решения. Уфа : УЮН МВД РФ, 1999. С. 48–51.
12. Керимов А.А. Парламентаризм как фактор легитимности политической власти в современной России. Екатеринбург, 2015. С. 13.
13. Зиновьев А.В. Федеральное собрание и парламентаризм. *Конституционное право России*. Санкт-Петербург : Изд-во торговый дом «Герда», 2000. С. 346–347.
14. Современный парламент: теория, мировой опыт, российская практика / под общ. ред. О.Н. Булакова. Москва : Эксмо, 2005. С. 30.
15. Любченко А.В. Політико-управлінські засади становлення інституту парламентаризму в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 «Теорія та істор. держ. упр.» ; НАДУ при Президентіві України. Київ, 2014. С. 16.
16. Горьльов А.И. Становление парламентаризма в России (историко-теоретический аспект) : дисс. ...канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2000. С. 22.
17. Барабаш Ю.Г. Парламентаризм в системі демократичних цінностей сучасного суспільства. *Вісник Хмельницького ін-ту рег. упр. і права*. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/698.pdf>.
18. Керимов А.Д. Французский парламентаризм: опыт сравнительно-правового анализа : дисс. докт. юрид. наук. Москва : Изд-во Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации, 1999. С. 12.
19. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму *Право України*. 1998. № 1. С. 17–20.
20. Колодій А.М. Парламент України: місце в системі розподілу влад та перспективи його удосконалення. *Парламентаризм в Україні: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2001. С. 214.
21. Кривенко Л. Тріада влади. Перша серед рівних. *Віче*. 1994. № 7 (28). С. 17–33.
22. Кривенко Л. Парламент без парламентаризму. *Віче*. 1997. № 4. С. 13–32.
23. Кривенко Л.Т. Парламент і парламентаризм: теоретичні основи. *Парламентаризм в Україні: теорія і практика* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2001. С. 246–251.
24. Савчин М.В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. Київ : Права єдність, 2009. С. 615.

25. Шляхтун П.П. Парламентаризм : словник-довідник. Київ : Парламентське вид-во, 2003.
26. Шаповал В.М. Парламентаризм. Юридична енциклопедія в 6 т. Т. 4 «Н-П». Київ : Вид-во «Юридична енциклопедія» імені М.П.Бажана, 2002. С. 345.
27. Шаповал В.М. Феномен конституційного права : монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2017. С. 139.
28. Дадажонов М. Парламентаризм як основа розвитку держави: теорія і практика Республіки Таджикистан : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 «Теорія та істор. держ. упр.». Київ, 2007. С. 7.
29. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / пер. с венг. Москва : Юристъ, 2001. С. 112.
30. Хайбуллин М.Р. Парламентаризм в условиях политического транзита : опыт стран Центральной и Восточной Европы : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02 ; Уфимский государственный нефтяной технический университет. Уфа, 2004. С. 12–23.
31. Росенко М.І. Теоретико-методологічні засади механізмів розвитку парламентаризму в контексті становлення демократичного врядування в Україні : автореф. дис. ... д-ра. наук з держ. упр. : 25.00.02 «Механізми держ. упр.». Харків, 2012. С. 15.
32. Дайси А.В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской Конституции. Москва, 1905. С. 44–97.
33. Дворкін Р. Верховенство права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 22–23.
1. 34. Буроменський М.В., Заєць А. П. Щодо легітимності діючої сьогодні влади в Україні. *Юрид. акценти*. 2014. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
35. Закоморна К.О. Відповідальне правління в аспекті конституційної реформи: український та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2016. С. 41.
36. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. С. 29.
37. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М.С. Горшньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін. ; за заг. ред. В.О. Ріяки. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 135.
38. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів. Київ : Вища шк., 1997. С. 162.
39. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. № 5. С. 179.

UDC 349.6.322 (042.3)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.5>

Kostytsky V.,
LLD, Doctor of Legal Sciences, Professor,
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1692-9810

LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SEPARATE BRANCH OF POWER IN UKRAINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОКРЕМОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

The author once more raises the issue that though the theory of Charles de Montesquieu is brilliant, it yet deals with the problems of the state power organization and is dedicated to the state power separation into branches. However, Montesquieu's studies have not covered the issue of the people's power separation.

The power of the people should be considered as a separate branch of power, which combines the power of the state and the power of self-government. The author considers state and self-government as two constituent authorities of the people.

According to the principle of a systematic approach to the study of power, it is established that state power is not the only form of power of the people, nor is the power of the people monopolistic, even if the people are supreme sovereign. At the same time, the whole system of government includes the following subsystems: spiritual authority (divine and ecclesiastical authority); People's power, exercised directly or through a mechanism of representative power, organized through a system of representation (state and self-government); the power of capital (in financial terms) and the fourth power, (media, television, internet).

The author substantiates the idea that local self-government together with state power form a system of representative power of the people. The need to ask a question about the system of government is caused by a number of problems, including global challenges and national problems of exercising power. In a number of publications, the author proves the need to overcome the confusion demonstrated by the current elite in countries where liberal democracy rules. The challenges facing the current civilization at the turn of the XX–XXI centuries are: the ethnic displacement of peoples and poverty, corruption and terrorism, threatening climate change and the problem of fresh water, the danger of global ecological catastrophe and permanent conflicts of war, which can conflict it is a time to grow into a global nuclear war, total legal nihilism and abuse of rights both by individuals and at the institutional level. In these circumstances, the exercise of power requires greater public-law influence on social processes.

On the other hand, global civil society is not ready to part with liberal values in the economic and socio-political life.

It is impossible to imagine a modern state that would abandon the principles of the rule of law, the primacy of the rights and freedoms of man and citizen in the socio-economic or political-legal spheres, the principle of separation of powers. Therefore, there is an urgent need to study the modeling of power, taking into account the aforementioned problems, provided that the state is strengthened and its liberal content is maintained.

One of the ways to resolve this issue is to strengthen the autonomy of local self-government, to overcome the post-Soviet stereotypes of local self-government. Under these conditions, it is clear that the necessary constitutional changes and revision of established theoretical and methodological approaches to state understanding, including the theory of separation of powers, will require the recognition of local self-government as a separate component in the public power system, together with the state, which together form a representative. power on behalf of the people.

Key words: *civil society, system of representation, rights of the people, power distribution, local self-government, self-governing branch, reform of local self-government.*

Автор уже не вперше порушує питання про необхідність сучасного прочитання теорії поділу влади: теорія Шарля Монтеск'є є геніальною, але все ж не охоплює увесь комплекс проблем здійснення влади. Порушуються питання народного суверенітету та суверенних прав народу, у тому числі питання прав народу на суверенну владу. Влада народу повинна вважатися окремою гілкою влади, що поєднує владу держави та владу самоврядування. Автор розглядає державну та самоврядну владу як дві складові частини влади народу. За принципом системного підходу до вивчення влади встановлено, що державна влада не є єдиною формою влади народу, як і влада народу не є монопольною навіть за умови, що народ є вищим сувереном. Водночас вся система влади включає такі підсистеми: духовна влада (влада Божественна та церковна влада); народна влада, що здійснюється безпосередньо або в рамках механізму представницької влади, організована завдяки системі представництва (державна та самоврядування); влада капіталу (у фінансовому значенні) і четверта влада (засоби масової інформації, телебачення, інтернет). Автор обґрунтовує думку про те, що місцеве самоврядування разом із державною владою утворюють систему представницької влади народу.

Необхідність постановки питання про систему влади зумовлена низкою проблем, серед яких є і глобальні виклики, і національні проблеми здійснення влади. Уже в ряді публікацій автор обґрунтовує думку про необхідність подолання розгубленості, яку демонструє сучасна еліта у країнах, де панує ліберальна демократія. Маються на увазі виклики, з якими зустрілася нинішня цивілізація на зламі ХХ–ХХІ століть, тобто етнічні переміщення народів і бідність, корупція і тероризм, загрозливі зміни клімату і проблема прісної води, небезпека глобальної екологічної катастрофи і перманентні воєнні конфлікти, які можуть у будь-який час перерости у світову ядерну війну, тотальний правовий нігілізм і зловживання правом як з боку окремих осіб, так і на інституційному рівні. Здійснення влади у цих умовах потребує посилення державно-правового впливу на суспільні процеси. Однак глобальне громадянське суспільство не готове розлучатися із ліберальними цінностями в економічному та соціально-політичному житті. Неможливо уявити сучасну державу, яка відмовиться від принципів верховенства права, примату прав і свобод людини і громадянина у соціально-економічній чи політико-правовій сфері, від принципу поділу влади. Тому актуалізується потреба у дослідженні моделювання влади з врахуванням згаданих вище проблем за умови посилення ролі держави і збереження її ліберального змісту. Одним із напрямів вирішення цього питання є зміцнення автономії місцевого самоврядування, подолання пострадянських стереотипів одержавлення місцевого самоврядування. Зрозуміло, що за таких умов потрібні будуть і відповідні конституційні зміни, і перегляд усталених теоретико-методологічних підходів до державорозуміння, у тому числі і щодо теорії поділу влади, визнання місцевого самоврядування окремою складовою частиною у системі публічної влади поряд із державною владою, які разом формують представницьку владу від імені народу.

Ключові слова: громадянське суспільство, система представництва, права народу, розподіл влади, місцеве самоврядування, самоврядна гілка влади, реформа місцевого самоврядування.

The issue of organization of power on democratic basis remains the focus of attention of both politicians and public figures, as well as scholars today. Recalling the ancient times and the Renaissance period, the ones who found the answers to the questions posed by society to the state, entered the arena of revolutionary decisions and remained forever in the memory of the people. In this regard the reforms of Solon and Cleisthenes in Ancient Athens should be mentioned [4]. These reforms ensured broader access of the people to the exercise of power through participation in the election of the Council of 400 (the Council of 500 during Cleisthenes time) and the formation of a democratic court. Even then, Plato noted the importance of power branching as a guarantee of its democratic nature and the unacceptability of its usurpation in sole hands. It was Plato who, among the three branches of power, indicated both the legislative and the judiciary, and as well the need to separate the power of the magistracy [3].

The author of this article has numerous [20] raised the issue of necessity modern interpretation of the theory of Charles de Montesquieu: as brilliant as it is, it yet fails to cover the whole range of power execution issues, because it deals with the problems of the state power organization and is dedicated to the state power separation into branches only. The people's sovereignty and sovereign rights of the people has to be concerned though. However, Montesquieu's studies have not covered the issue of the people's power separation. The people's power is to be considered a separate branch of power, combining the state power and the self-governance power. Such approach nonetheless was obvious for the ancient philosophers. Following the principle of a systematic approach to the study of power, it should be noted that state

power is not the only form of power of the people, nor is the power of the people monopolistic even if the people is supreme sovereign. At the same time, the whole system of power includes subsystems of spiritual power (the Divine power and the church power), the people's power, executed directly or within the mechanism of power, organized due to the representation system (state and self-governance), the power of the capital (in the financial meaning) and the fourth power, or fourth estate (media, TV, the Internet).

The author does not aim at researching the issue of the separation of powers in the historical and philosophical context, but mentions Aristotle as one of the oldest sources, to substantiate the idea that local self-government together with the state power form the system of representative power of the people in the last thesis context [2].

Exploring the problems of the local self-government reform in modern Ukraine, the author thus defines a chronological framework of work as follows: it is a modern reform in the form of decentralization of power in Ukraine, which has led to significant changes in the legal regulation of local self-government. In this regard, the author recalls that there have been several reforms of the kind in Ukraine, so the author cites scholars who have written about local government reform in recent decades. Hence, the number of references to the last three years' literature is limited, as the issue may be covered by the last decades' research only, and the course on decentralization of power in Ukraine, announced in 2018, has not yet collected enough publications.

Therefore, not aiming at writing a historical and legal study of local self-government, the author tried to solve a double problem: on the one hand, to prove that local self-government is a separate branch of power, and, on the other hand, to show

that in such circumstances the reform of local self-government in Ukraine is required. In this context, one of the most important tasks is the organization of local self-government on the basis of the division of functions of local self-government entities into representative bodies and executive authorities [6].

Let us reiterate that local self-government is a democratic form of self-organization and functioning of any society. At all times, society remains a complex system of communication in the economic, political and socio-cultural fields, and therefore requires a complex system of self-government to guarantee the self-development of such society.

Being used as a generic term, self-government includes any form of self-organization of the society. In broad understanding the state itself can be considered as the self-governing system, which operates on the basis of a combination of direct and representative democracy. In the narrower meaning, self-government stands for the forms of organization of fragmented social communities, which compose the society as the utmost holistic social system [7].

As legal scholars indicate, magistracy is the power of the people rather than the state power. A system of local self-government is a way of representing the interests of the whole people, but interests of a different nature than in the case of parliamentary or presidential representation of the interests of people related to economic development and social life in a particular locality. The indication on the "local" nature of self-government means that it is conducted not merely on the local level. Scholars interpret local self-government as: (1) form of power organization at the level of villages, towns, cities; (2) means of power organization at the basic territorial level (in villages, towns, cities) and at the regional level (regions, districts); (3) form of power organization at the level of certain territorial communities or within their territorially defined groups (united territorial communities) administrative-territorial units) [5]. Mistakenly local self-government of territorial communities is sometimes considered both at the basic territorial level (in villages, towns, cities) and at the regional level (regions, districts), because united territorial community is limited to the territory of the respective village, town or city.

Local self-government as a separate branch of representative power is characterized by certain dualism. On the one hand, in a legal sense local self-government is a form of management of a territorial community in the respective territory; it is a form of public authority exercised by the territorial community, both directly and by means of local governments (local councils) and officials – village, town and city mayors. On the other hand, local self-government, though not an element of state power, carries out certain functions of state power based on law, in particular in the form of delegated powers.

The municipal reform launched in Ukraine is intended to resolve the aforementioned contradictions in the development of local self-government. The above methodological observations, which are fundamental in nature, fit into the methodological foundations of municipal reform, reflecting the nature of local self-government and contributing to its improvement.

Scholars should find out the reasons for the deviation of the law from its ideal image as it has been shaped in the municipal law doctrine and in the outlook and vision on democratism of the local power arrangement [8]. Therefore, the following question should be answered: what should the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" (which has by now lost its relevance and needs radical changes) be like now and in the future.

Definitely, local self-government is a significant and multidimensional socio-political phenomenon, which it is extremely difficult to limit with rigorous scientific definitions and categories. It is an extremely mobile object of research, whose content varies depending on the specific political, socio-economic, socio-cultural situation and the public order presented to this institute of democracy by the society" [1].

The history of the development of local self-government as an institution of power and municipal law in modern Ukraine begins with the adoption of the Law of the USSR "On Local Councils of People's Deputies and Local and Regional Self-Government" on 7 December 1990. Since then, a lot has changed in organization of public authorities both in the center and the regions: the Constitution of Ukraine [9] has been adopted, several versions of the Law on local self-government have been passed, the mechanism of self-government "Europeanization" has been launched (in particular, in connection with ratification of the European Charter of Local Self-Government by Ukraine in 1997) [10].

It should be noted that modern Ukraine has experienced four reforms of local government with the first one starting in 1992: (1) due to introduction of local state administrations headed by the representatives of the President of Ukraine in regions, districts, the Kyiv city, the Sevastopol city and in regions of these cities; (2) due to liquidation of these authorities and re-establishment of the executive committees of councils as bodies of local self-government; (3) due to liquidation of the executive committees of councils and re-establishment of the local state administrations headed by the heads of the respective regional, district, Kyiv city and Sevastopol city, regional in cities councils (each head of administration held the position of the head of council); (4) due to introduction of the executive committees of local councils under the Constitution of Ukraine in regions, districts, the Kyiv city and the Sevastopol city [5].

Ukrainian municipal law studies, being in a state of shaping the municipal reform methodology as a component of the doctrine of municipalities, has to take not only Ukrainian experience, but as well the achievements of the representatives of the municipal law doctrine of other countries into account. At the same time, we agree with the opinion of O.V. Batanov, a specialist in the local self-government field, that a "significant conceptual potential, both in regard to comprehension of the political notion of the prospective ways of the constitutional model of organization of local self-government and domestic municipality development, and to understanding of potential scenarios in the development of municipal reform" has already been accumulated in Ukraine [11].

Municipal reform has relatively recently become the subject of research in Ukrainian legal studies. Latter is mainly explained by the necessity of a number of legal, organizational and other measures in this regard, including changes to a number of legal documents in the field of local self-government constitutional provisions to bring them in line with the Constitution, as well as systematic update of basic laws in this area, or adoption of new laws of the upmost quality.

Undoubtedly, the municipal reforms that took place in the 19th, the first half of the 20th and at the turn of the 20th–21st centuries have significant differences: different conceptual and ideological approaches to the design of the model of local self-government and its re-formation (within the commune, state or dualistic paradigms of the municipality); different level of institutionalization of local self-government (initial or mostly customary, legislative, constitutional, integrated), etc.

In other words, the fundamental question is what a qualitative point of reference for municipal reform actually is. In our opinion, municipal reform has to be indicated as a reform by its initiator. In modern conditions, the form of public identification of the commencement of a municipal reform may be the official proclamation of the goals, objectives and stages of the reform at the level of conceptual and/or strategic documents, which are usually adopted and made publicly available by the supreme bodies of state power in accordance with their powers and authority.

Undoubtedly, theoretical-methodological, political-legal, scientific-design, as well as legal-technical aspects of municipal reform are complementary, but they obviously do not exhaust the whole content of the complexity of the relevant reform process, as it also implies the use of a system of organizational measures for the implementation of planned conceptual and legal levels of implementation of reform in life [12]. Therefore, the organizational side can be considered as an independent way or aspect of municipal reform, however, derived from the theoretical, methodological and law-making ones.

Theoretical-methodological basis for the local self-government in Ukraine constitutes article 7 of the Constitution of Ukraine [9], which stipulates that "local self-government is recognized and guaranteed in Ukraine", constituting local self-government as a separate branch of power.

Latter can be proved by the following features [13; 14]:

- presence of territorial communities that set up local governments to resolve local affairs;
- possibility of holding local referendums on the most important issues regarding the territorial community;
- local self-government is constituted and provided with the appropriate legal status, system of powers, rights, freedoms and responsibilities towards the territorial community;
- local self-government as branch of power is entitled to material and financial basis in the form of movable and immovable property;
- local self-government is entitled to incomes from local budgets, other funds;
- local self-government administers land, natural resources owned by local communities;
- local self-government has certain rights in regard to objects of joint ownership, which are in the management of district and regional councils according to article 142 Constitution of Ukraine;
- there are also elements of powers division on the local level: local councils as local parliaments form executive power (executive committees) and their own control bodies (commissions).

Issues of local self-government in recent times are increasingly moving into the epicenter of scientific and political debate. Solving the problems of local self-government is often considered to be the key to solving many complex issues of today – increasing the level of efficiency in the activity of the authorities, overcoming the alienation between the authorities and the population, promoting political mobilization, shifting the center of gravity from capitals to regions, "setting hands loose" and activating a variety of local initiatives, etc.

From the theoretical-methodological perspective, peculiarities of the legal regulation of local self-government are closely related to its functional purpose and social orientation within the limits of each particular country. Local self-government is based on the fact that virtually no countries can be managed from the center only. Therefore, territory of the country is divided into certain administrative-territorial units of different levels (regions, districts, communities, etc.), which commonly have elected representative bodies simultaneously (often referred to as local self-government bodies) and such bodies are appointed by the central authorities (governors, prefects, commissars of the republic, etc.) [15]. Notwithstanding the differences in the formation of these bodies, they all form a single system of public authority performance on the local level.

In particular, current state of local self-government in Ukraine should be characterized as follows:

- lack of unified theoretical-methodological basis for legal of local self-government;
- absence of an effective system of guarantees of performance of the local self-government functions;
- lack of relevant material, financial, personnel and other resources to support them. The state has not fulfilled its obligations to establish conditions for the development of local self-government and civil society;
- crisis of housing and communal services, system of energy-, fuel- and water supply, as well as social infrastructure;
- absence of a well-organized system of financial support for healthcare at the primary level and sufficient funds from local self-government bodies to solve health problems within the territorial community;
- deepening of disproportions in the social and economic state of the territorial communities and regions;
- unsolved urgent issues of the reform of the administrative-territorial structure of Ukraine.

As an example to illustrate the current state of affairs, local self-government activities are governed by more than 80 normative legal acts of the highest legal force, all of which are adopted at different times and contradict each other.

Due to the fact that local self-government is the sphere with perhaps the most vulnerable financial base, largely dependent on the state in Ukraine, reduction of state power in the financial sphere automatically affects local self-government. Technical condition of networks and structures operated by enterprises of housing and communal services is currently extremely unsatisfactory. In particular, 30% of water supply and 27% of sewage networks, almost 14 thousand kilometers of heating networks are in state of emergency. Ukrainian housing stock is constantly deteriorating, about 40 thousand houses (consisting more than 4% of the housing stock of Ukraine) fall into the category of emergency, and every third house needs to be seriously repaired [19].

The idea of decentralization as the basis for the self-government shaping is considered as a panacea for solving all problems, a means of decentralization of the systems of administrative and territorial state organization, which would involve the “unification” of villages and cities, since “the mechanistic interpretation of the constituent parts of the territorial system as the administrative-territorial units listed in the Constitution would require such a shredding of the present village councils, which would bring the number of self-government bodies from the current 12 to 27 thousand – corresponding the number of settlements” [16].

As far as the state of things in Ukraine is now, 47% of territorial communities have population of up to one thousand people, so, therefore, the proposals for the consolidation of territorial communities not upon the decision of the relevant councils, but upon the decision of the communities (via a local referendum) are more favorable, and this way is the most democratic one. Moreover, such consolidation does not automatically lead to budget savings, but raises additional problems with the access the population to local councils, namely the access of a human to power. Discussions on the elimination of district state administrations and fulfillment of the requirements of the European Charter of Local Self-Government ratified by Ukraine regarding the division of powers of local self-government and the state are ongoing.

These circumstances raise the issue of recognition of local self-government as a separate branch of power both in legal studies and in practice of constitutional reform and state building.

Implementation of this task should lead to clear demarcation between the functions of executive power and local self-government at the constitutional level. The latter requires expansion of the functions and powers of local self-government at the district and regional levels. At the same time, it is necessary to transform local state administrations into bodies that would have executive functions, non-transferrable to the system of local self-government. Such bodies should also have control and oversight functions.

Such organization of power corresponds to the European practice, provides a clear division of competences, organizes the budget process and eliminates the issue of the “election of governors”. It is clear that the heads of district and regional self-government bodies are elected, whilst the heads of local state executive bodies power, as it is common all over the world, are appointed.

In particular, this involves implementation of the following requirements of the European Charter of Local Self-Government into Ukrainian legislation:

- any administrative supervision of the activities of the local authorities shall normally aim only at ensuring compliance with the law and with constitutional principles, territorial integrity and sovereignty in such a way as to ensure that the intervention of the controlling authority is kept in proportion to the importance of the interests that it is intended to protect. (Article 8 of the Charter);
- local authorities’ financial resources shall be commensurate with the responsibilities provided for by the constitution and the law. Part at least of the financial resources of local authorities shall derive from local taxes and charges of which, within the limits of statute, they have the power to determine the rate. The financial systems on which resources available to local authorities

are based shall be of a sufficiently diversified and buoyant nature to enable them to keep pace as far as practically possible with the real evolution of the cost of carrying out their tasks. The protection of financially weaker local authorities calls for the institution of financial equalisation procedures or equivalent measures which are designed to correct the effects of the unequal distribution of potential sources of finance and of the financial burden they must support. Such procedures or measures shall not diminish the discretion local authorities may exercise within their own sphere of responsibility. (Article 9 of the Charter);

– local authorities shall be entitled, in exercising their powers, to co-operate and, within the framework of the law, to form consortia with other local authorities in order to carry out tasks of common interest (Article 10 of the Charter) [10].

Under such conditions “local self-government acts as an effective element of the system of checks and balances in regard to the performance of executive power by the state at the local level, which is an additional lever for the exercise of democracy in relations with the state” [13; 14]. The relevant tendency is in line with the principles of modern constitutionalism, which, in particular, lead to “the establishment of legal means and mechanisms that are consistent with the constitution and are used to restrict (self-restraint) state power in favor of the civil society, whose functioning is an important social and legal precondition for constitutionalism.

Therefore, we are facing the necessity to reinterpret the understanding of public authorities,

both state and self-government, and as well the division of public and territorial interests.

Consequently, the core characteristic of public authority, in this approach, is precisely the fact that it serves certain public interests that have a geographical attachment to a particular territorial community that is institutionalized in a public-law formation in a certain way (state, autonomous formation, territorial community or their union, etc.). In addition, public authority is characterized by the fact that it affects all social processes in society in one way or another, manages general affairs of the society, achieves its tasks and goals – serving the people as the only source of power, contributes to the formation of rule of law and a democratic state[17].

As an independent form of public authority in its subject-object structure, its nature and essence, the range of its functions, local self-government is the most socially oriented form of the exercise of public authority. This is explained by the following: (1) local self-government is the catalyst for the civil society, since the conscious participation of residents in the process of creating decent living conditions in a certain territory contributes to forming a sense of responsibility for solving local problems, increasing their overall social and civic activity; (2) territorial community (as the primary subject of local self-government, the main carrier of its functions and power) bears municipal power; (3) local self-government as a separate branch of power of the people should be built on the principle of division of functions, balance of interests and powers, representation and responsibility to the territorial community.

References:

1. Problems of Modern Constitutional Studies: M.V. Afanasieva, O.V. Batanov, A.A. Yezerov ; ed. by A.R. Krusian. Phoenix, 2015. p. 235.
2. Aristotle. Works in four volumes. Volume 4. Moscow, 1983. P. 375–645
3. History of political and legal doctrines: A reader for legal universities and faculties / Compiled and edited by G.G. Danilenko. Kharkov : Fact, 1997. 1080 s. S. 22–36.
4. History of the country and the rights of foreign countries: The first place for students from law schools and the faculty. Kyiv : Venturi, 1995. 256 s. S. 43–50.
5. Municipal law of Ukraine: Handbook / V.F. Pohorilko, O.F. Frytskyi, M.O. Baimuratov and others; ed. by V.F. Pohorilko, O.F. Frytskyi. Kyiv : Yurinkom Inter, 2001. P. 102–103.
6. Problems of legislative protection of the priority areas of suspension of business (on the basis of analysis of bills, including up to the order of the session of the Supreme For the sake of Ukraine the eighth click) / Zag. ed. V.O. Zaichuk. Volume 13. K.: Institute of Legislation of the Supreme For the sake of Ukraine, 2018. P. 319.
7. Batanov O.V. Certain Conceptual Issues of the Reform of Local Self-Government Model in Modern Ukraine. *Public law*. 2015.No. 2. P. 19.
8. Shemshuchenko Y.S. and Skrypniuk O.V. The Constitutional Law Doctrine: Modern State and Development Tendencies. *Pravo Ukrainy*. 2010. No. 1.
9. Constitution of Ukraine, dated 28.06.1996. *The Verkhovna Rada of Ukraine Digest*. 1996, No. 30.
10. European Charter of Local Self-Government. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
11. Batanov O.V. Municipal Power in Ukraine: Problems of Theory and Practice: monograph. Kyiv : Yurydychna dumka, 2010.
12. Kutaphin O.E., Fadeev V.I. Municipal Law of the Russian Federation. Handbook. Moscow : Yurist, 1997. P. 125.
13. Tepluk. M.O. Constitutional and Legal Problems of Organization of Public Authority in Ukraine : thesis: 12.00.02. V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2008. P. 19.

14. Senchuk V. Local Self-Government and Democratic State: The Dialectics of Interconnection and Mutual Determination. *Yurydychna Ukrainyina*. – 2009. No. 6. p.17–23.
15. Chirkin V. E. Introduction to Comparative Political Science. Moscow: Artikel, 1997. P. 332.
16. Y. Hanushchak. Ministry of Regional Development: Imitation of Activity. *Dzerkalo tyzhnia*. 2010, No. 44.
17. Tulyk I.I. Constitutional and Legal Principles of Delegation of Powers as a Form of Interaction between Public Authorities : thesis : 12.00.02 ; Uzhhorod National University. Uzhhorod, 2016. P. 17.
18. Belska T. Publicity as a Sign of Social and Political Phenomena. *Public Administration: Theory and Practice*. Kharkiv : DokNaukDerzhUpr, 2012. No. 2(10).
19. Relevant norms were most probably collected as a system for the first time in the recently published “Competence of Local Executive Bodies, Regional and City Local Self-Government Bodies in the Field of Management” (ed. by academician V.K. Mamutov, “Bulletin of Legislation and Legal Practice of Ukraine”, 2010, issue 6).
20. Kostytsky V.V. Theological and Social Understanding of Law: Constitution of Ukraine. Liber Amirorum until 55-r. Piggy bank : monograph / author. col.; for the ed .. Doctor of Law O.O. Grinenko. Kiev ; Odessa : Fenix, 2016. P. 329–339.
21. Kostytsky V.V. The Modern State: Theoretical and Methodological Problems of Restricting Power to Constitutional Rights and Human Freedoms. *Sociology of Law*. 2018. Special issue of the Proceedings of the International Scientific Conference on Human Rights and National Security : The Role of the Constitutional Jurisdiction Body, June 27, 2019, Kyiv. P. 25–28.

Костюченко О.Є.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-8244-3563

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE FORMATION AND ESTABLISHMENT OF LABOUR LAW AS AN AREA OF LAW

Стаття присвячена дослідженню фінансової безпеки та її правової складової частини. Розглянуто наукові погляди щодо визначення категорії «фінансова безпека» з метою визначення її характеристики та виділення ключових ознак, які мають бути покладені в основу правового регулювання фінансової безпеки в Україні. Okремо розглядається проблема законного фінансового інтересу як стрижня фінансової безпеки усіх видів. Пропонується авторський погляд на види фінансової безпеки та їх роль у забезпеченні економічної самостійності та незалежності держави. Державні органи реалізують державно-владні повноваження створюють правові умови підтримки стану фінансової безпеки в державі, а також захист законних фінансових інтересів економічних суб'єктів. У роботі обґрунтовано, що у правовому аспекті фінансова безпека – це стан, за якого економічний суб'єкт, реалізуючи економічну свободу, здатний відповідально забезпечувати своє функціонування (існування) та захист власних законних фінансових інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз у поточному та майбутніх періодах з метою стійкого розвитку. Правова природа фінансової безпеки виражається в: а) законному фінансовому інтересі економічного суб'єкта, який є стрижнем усіх видів фінансової безпеки; б) економічній свободі, яка визначається через ступінь свободи, функціональні можливості суб'єкта, тобто правомочності, щодо фінансових ресурсів. Рівень фінансової безпеки має ключове значення при обранні методів, правових засобів та заходів впливу під час забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів. У демократичній правовій державі протидія внутрішнім та зовнішнім загрозам із метою стійкого розвитку економічного суб'єкта за межами правового поля неможлива, а отже, однією зі складових частин фінансової безпеки як явища є права складова частина, призначена впорядковувати відносини між економічними суб'єктами, надавати їм правової форми та прогнозованого характеру через правовідносини. Правова складова частина фінансової безпеки має закласти в основу законного фінансового інтересу ціннісні орієнтири щодо національної економіки, економічної та господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: *трудова право, галузь права, трудове законодавство, трудові права, умови праці, договірне регулювання.*

The article is devoted to the study of historical preconditions for the formation and establishments of labour law as an independent area of law. It is emphasized that the development of civilization, the improvement of production means and the division of labour, all of them formed in the society a request for the legal regulation of independent labour, the essence of which was the need to streamline the relationship between the head of labour or its customer and the contractor of certain work. With the development of social relations, the labour as an object of legal influence, receives a distinct legal regulation. At the turn of XIX–XX centuries there are changes in the understanding of the role of labour in public life, which make the issues of the relation between “slave labour” and “freedom of labour” more relevant. The attention is drawn to the fact that, at the beginning of its formation, the labour law is foreseen the contractual nature of labour and its conditions, which also made it possible to set the mutual agreed terms of employment. At the same time, the differentiation of legal regulation of labour at the beginning of its consolidation in the labour legislation had a sectoral orientation, which was conditioned by the working conditions in such economic area. It is emphasized that the combination of centralized and contractual regulation of labour relations on the basis of employment contracts and tariff agreements has allowed to L.S. Tal to prove grounded the peculiarities of the legal regime of an independent work, what is conditioned by the totality of means of influencing the will and consciousness of participants in relations in the area of work. In the work it is substantiated that labour law as an independent area of law is a historically conditioned phenomenon, where the sectoral peculiarity of legal regulation of independent work on the basis of an employment contract has a decisive influence on the combination of state and contractual regulation of labour. The peculiarities of the labour process in different areas of economic activity determine the unity and differentiation of legal regulation of labour. The further development of labour law as an independent branch of law should be carried out taking into account the historical milestones of the formation and development of labour legislation, where the social component of the legal regulation of natural human right to work is the basis for creating the conditions of decent work.

Key words: *labour law, branch of law, labour legislation, labour rights, work conditions, contractual regulation.*

Постановка проблеми. Демократизація українського суспільства і оновлення підходів до розуміння справедливих умов праці працівників усе частіше вимагають від сучасної науки відповіді на питання про основоположні, фундаментальні правові ідеї, які притаманні правовому регулюванню праці незалежно від умов соціально-економічного розвитку. Так, дотепер залишається дискусійним питання щодо оновлення ідеології трудового права з урахуванням ринкових умов розвитку та інтеграційних процесів у державі. Зволікання із прийняттям Трудового кодексу України наочно підтверджує необхідність пошуків наукової дискусії щодо фундаментальних основ трудового законодавства, які повинні бути відображені в новому вітчизняному кодексі про працю. Прийняття такого нормативного акта має не лише врахувати сучасні тенденції розвитку відносин у сфері праці, а й закріпити нормативне і соціальне призначення трудового права в демократичній, соціальній, правовій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування трудового законодавства, дискусію щодо докорінного перегляду ідеології трудового права вже тривалий час обговорюють у суспільстві. Проте досі шляхи подальшого розвитку трудового права України чітко не визначені, тому сьогодні існує потреба в переосмисленні історичних передумов формування трудового права як самостійної галузі права. Такий підхід у теоретичному плані має обґрунтувати і довести необхідність забезпечення охорони і захисту прав працівників. У практичному плані історичний аналіз законодавства про працю наочно демонструє невідворотність процесу становлення і закріплення права працівників на справедливі умови праці.

Метою статті є обґрунтування історичної зумовленості виділення трудового права у самостійну галузь права відповідно до його соціального призначення у соціальній і правовій державі.

Виклад основного матеріалу. Право як невід'ємна складова частина суспільного життя виконує в ньому певну соціальну роль. Як справедливо зауважив свого часу Л.І. Петражицький, для загального розуміння соціального призначення права важливо мати на увазі два його напрями нормування, тобто дві спеціальні, досить суттєві для соціального життя функції права: 1) розподільчу; 2) організаційну [1, с. 179]. Отже, право не просто регулює відносини правовими засобами, а забезпечує через правові засоби спроможність суспільства визначати для себе межі дозволеної та зобов'язаної поведінки при загальному формуванні уявлень про бажане й потрібне. Держава як політико-територіальне об'єднання людей закріплює в законодавстві правила поведінки в тих чи інших правовідносинах, і саме від держави залежить, які

дії забороняти, які відносини регулювати і охороняти, яким обставинам надавати юридичного значення. І перше, і друге, і третє окреслює сферу правового впливу на суспільство [2, с. 31]. М.М. Коркунов свого часу писав, що примус як суттєва і відмінна ознака права є поширеним ще із Середньовіччя. Зовнішній порядок, право не можуть підтримуватися внутрішніми стимулами. Вони за необхідністю спираються виключно на зовнішню силу, на примус [3, с. 68].

Тобто, закріплюючи у законодавстві бажану поведінку громадян, держава впливає на волю та свідомість людей з метою впорядкування суспільних відносин, що є суспільно значущими. Державний примус чинить психологічний вплив на учасника відносин, вказуючи на негативні наслідки, які відбудуться у разі порушення приписів законодавства. Держава у нормах права закріплює відповідні санкції, які реалізуються в процесі притягнення порушника до юридичної відповідальності, яка, на думку Л.С. Явича, є застосуванням відповідної санкції за порушення правової норми [4, с. 136]. Б.О. Кістяковський справедливо наголошував, що «право як елемент нашої свідомості може існувати у двох видах: або як суто психологічне явище, тобто сукупність уявлень, чуттєвих і вольових спонукань, або як норма, тобто сукупність норм, які ми приймаємо вище за індивідуальні уявлення і які виникають у нашій свідомості з певними вимогами належного та обов'язкового» [5, с. 259]. Право як соціальне явище не повинно розходитися зі справедливістю, воно має бути справедливим [6, с. 6, 17]. Різні історичні етапи розвитку суспільства по-різному визначають потрібні і бажані результати правового впливу на волю і свідомість громадян. Проте право відіграло провідну роль у регулюванні відносин між громадянами, тому з упевненістю можна стверджувати, що право – одне з цивілізаційних надбань суспільства, яке впорядковує та надає відносинам між людьми цивілізованої форми взаємодії.

Розвиток цивілізації, удосконалення засобів виробництва та розподіл праці сформували у суспільстві запит на правове регулювання несамоїїсної праці, суть якого полягала у необхідності впорядкування відносин між керівником праці чи її замовником та виконавцем певної роботи. З розвитком суспільних відносин праця як об'єкт правового впливу набула яскраво вираженого правового регулювання. На межі ХІХ–ХХ ст. відбулися зміни в розумінні ролі праці в суспільному житті, внаслідок яких актуальності набули питання співвідношення підлеглої праці та свободи праці. Проте в цей період процес праці в межах існуючих організаційно-правових форм зберігається як підневільна несамоїїсна праця на чужу користь.

На теренах України до 1861 р. люди були кріпаками, а їхні здібності до праці

застосовувалися для розвитку економіки та збагачення феодала. Водночас на території сучасної Європи форми організації праці розвивалися у двох напрямках: 1) як несамостійна праця вільних осіб; 2) як самозайнятість осіб. М.І. Туган-Барановський з цього приводу зазначав, що мануфактури на Заході були вкрай нечастим явищем, вони не були великими. Наше кріпосне виробництво розвивалося в інших умовах, ми не знали середньовічного міста і у цьому, без сумніву, полягає суттєва відмінність в економічному розвитку. Соціальний устрій Росії надавав можливість мануфактурам отримати потрібні їм робочі руки, а на Заході мануфактура не могла набути розвитку тому, що вільний малий підприємець не йшов у мануфактуру капіталіста. Наші мануфактури отримували необхідні їм робочі руки на основі примусової праці. Відмінність полягала в тому, що на Заході капіталісту доводилося шукати вільних робітників, а вони не бажали йти у майстерні. У нас фабриканти отримували невольних робітників та засновували на їхній праці виробництво [11, с. 141–144]. Такий стан розвитку промисловості на теренах нашої країни (на протигагу європейському розвитку) ілюструє не лише вагомість кріпосної праці для накопичення капіталу роботодавцями, а й показує ментальні відмінності в уявленні про бажане і потрібне.

На початку свого виникнення на українських землях трудове право було представлено як фабричне законодавство, яке регулювало відносини між фабрикантами та робітниками. Як пише І.Х. Озеров, першим знаковим у сфері праці трудящих був Закон від 1 червня 1882 р., уведений у дію з 1 травня 1884 р. Разом із ним було створено фабричну інспекцію. З 3 червня 1885 р. була заборонена нічна праця підлітків та жінок у промисловості, а саме на прядильно-ткацьких роботах при виготовленні бавовни, льону, вовни. У 1886 р. були видані загальні правила найму, що поширювалися на всю Російську імперію, та «Особливі правила щодо нагляду за закладами фабричної промисловості та про взаємні відносини фабрикантів і робітників» [12, с. 7]. Така правотворча діяльність свідчить про поступове визнання державою своєї відповідальності за підтримку правопорядку у сфері праці, бо саме суспільно корисна праця виступає тією формою праці, яка закладає підвалини для соціально-економічного розвитку цивілізованої, правової держави.

Необхідність правового регулювання праці також була зумовлена зниженням професіоналізму працівників. У 1892 р. пропонувалося подолати цю проблему шляхом розвитку професійного навчання, де промислове учнівство розглядалося як навчання у майстра на робочому місці [13, с. 44–45]. А.Ф. Федоров писав, що технічні прийоми виробництва передаються

спадково від покоління до покоління, хоча це виключає можливості технічних покращень, що вносяться робітниками, які вони успішно опанували в сторонніх майстернях або в школах [13, с. 3–4]. Питання виробничої освіти, за його твердженням, та розвиток професійної освіти має не лише економічне, а й соціальне значення. Стрімкий розвиток промислової техніки та винайдення нових машин вимагає удосконалення як виробничих процесів, так і ознайомлення з цими процесами промислового люду [13, с. 18]. У зв'язку із цим вимоги до кваліфікації працівників поступово стали умовою для прийняття на роботу, що і було закріплено в положеннях про найм працівників різних професій.

Питання про впорядкування відносин між наймачем та робітником постійно перебувають в полі зору уряду. Було створено низку комісій для розробки відповідних правил. Традиційно одним із перших нормативних актів у сфері праці на теренах України вважається Статут промисловості, прийнятий у 1886 р. [14]. Цей нормативний акт заклав основи єдності і диференціації правового регулювання праці. Ним визначалися умови найму робітників. Так, Книга перша присвячувалась умовам найму до фабрик та заводів і мануфактур. Книга друга визначала умови праці на ремісничому виробництві. Аналіз статей Статуту промисловості свідчить, що, намагаючись заохотити населення до праці на фабриках, заводах і мануфактурах, законодавці суттєво відрізняли нормативні положення про особистий найм та порядок заняття ремісництвом. Так, для роботи у фабричній та заводській промисловості відповідно до ст. 87 майбутній робітник повинен був при працевлаштуванні надати посвідку на проживання, після цього громадянин отримував право вступити на роботу. Щоб працювати губернським механіком, відповідно до положень ст. 29 необхідно було закінчити відповідні курси. Щоб працювати майстром у ремісництві, відповідно до ст. 388 необхідно було мати атестат учбового закладу з присвоєним званням «майстер». Також ст. 415 аналізованого Статуту передбачала умови отримання такого атестату поза межами навчального закладу на підставі рішення Цехових управ. Для цього громадянин проходив випробування, яке оцінювали експерти та присяжні майстри. Цією ж статтею було визначено порядок оскарження рішень Цехових управ. Особи, які бажали отримати атестат майстра, мали можливість навчатися у майстрів. Для цього у ст. 419 визначалося, що ремісничий учень мав навчатися від трьох до п'яти років. Свідоцтво на звання ремісничого майстра відповідно до ст. 468 було безстроковим [14]. Тобто вже у кінці XIX сторіччя правове регулювання праці передбачало добір на роботу працівників залежно від їхньої кваліфікації.

Питання реалізації права на працю регулювалося й низкою інших нормативних актів, які

визначали умови праці і порядок допуску до певного виду робіт. У 1896 р. був виданий Збір Статутів про цивільну службу, де Статут про службу, визначену Урядом, закріплював умови вступу на державну службу. Названий нормативний акт визначав права громадян на вступ до державної служби відповідно до кваліфікації, яка була ними отримана у відповідних навчальних закладах. Наприклад, особи, які закінчили курси в Гірничому інституті та отримали звання гірничого інженера, вступали на державну службу у чин від десятого до дванадцятого (ст. 96). Особи, що закінчили вищі курси для практиків з виноробства при Імператорському Нікітському саду, отримували атестат та звання винороба і користувалися правом на вступ до державної служби за першим розрядом (ст. 102). Після закінчення училища кондукторів шляхів сполучень видавався відповідний атестат, що надавав право працювати на залізниці (ст. 106).

Відповідно до загального порядку призначення на посаду визначені правила застосовувалися як для першого призначення на посаду, так і при переміщенні з однієї посади на іншу (ст. 133). Ст. 134 Статуту про службу, визначену Урядом, закріплювала, що особи, які бажають обійняти посади, які потребують спеціальних знань, незалежно від наявності у них атестатів учбових закладів мають пройти випробування для прийняття на посаду. Ст. 297 цього ж нормативного акта встановлювала, що особи для отримання першого класного чину мають пройти випробування в обсязі курсу повітового училища. Згідно зі ст. 298 таке випробування проводилося за місцем служби або у відрядженні, яке за тривалістю не могло перевищувати трьох місяців. У ст. 301 визначалося, що особа, яка проходила випробування на перший класний чин і не пройшла його, могла бути допущена до нового випробування через один рік після попереднього екзамену. Для осіб, які обіймають не класні посади, відповідно до ст. 307 дозволялося проходження випробування до спливу строку служби, після якого було дозволене отримання першого класного чину. Так, у ст. 311 визначалося, що учні Херсонського земського сільськогосподарського училища, які згідно із законом не мають права на вступ до державної служби, але прийняті на роботу, можуть отримати перший класний чин через п'ять років. Отже, ступеневе визначення кваліфікації працівників історично зумовлене вимогливістю до професійних якостей особи, яка виконує роботу за державні кошти.

У Статуті про службу, визначену Урядом, приділялась увага посвяченню в чини до медичних, фармацевтичних і ветеринарних відомств, де, окрім загальних положень про прийняття на державну службу, визначалося, що фельдшерам цивільних відомств, які закінчили фельдшерські школи, які за обсягом навчальної про-

грами є нижчими за повітове училище відділень Губернських правлінь, проводяться випробування на звання фельдшера, а якщо така особа не має права вступати на державну службу, їй присвоюється звання лікарського помічника (ст. 503) [15]. Згідно зі Збіркою законів цивільних у нормативних положеннях про особистий найм закріплювалося, що укладання договору про особистий найм здійснюється для хатніх слуг, у сільськогосподарській, ремісничій, заводській та торговельній промисловості, а також на роботах, які прямо не заборонені законом (ст. 2201). Водночас роз'яснення до цієї статті зазначали, що предметом договору особистого найму може бути не лише фізична праця, а й виконання за винагороду особистих зобов'язань, що потребують відповідних знань та розумової діяльності. Відповідно до ст. 2214 строк договору визначався за погодженням сторін і не повинен перевищувати п'яти років [16]. Наведене свідчить, що вже на початку свого становлення трудове законодавство передбачало договірний характер праці та її умов, що також робило можливим установаження взаємно погоджених строків роботи за наймом.

Положення про найм у гірничу промисловість, зокрема на золоті копальні, закріплювало, що найм у цій сфері діяльності здійснюється за загальними правилами ст. 2201 положень про особистий найм. Пункт 8 Правил про найм на золоті копальні визначав умови такого договору. Умов щодо попереднього випробування при прийомі на роботу чи складання відповідного іспиту не передбачалося [17]. Положення про Імператорську Петергофську гранильну фабрику у п. 6 закріплювало, що штатні робітники на фабриці поділяються на три розряди – майстрів, підмайстрів та майстрових – залежно від їхніх навичок. П. 8 передбачав, що за високу майстерність, сумлінне ставлення до роботи та хорошу поведінку робітник може бути переведений до вищого розряду [18]. Торговельний Статут у положеннях про найм прикажчиків і торгових поручителів закріплював у п. 6, що такі працівники можуть бути найняті господарем за записами і поручительством [19]. Положення про найм корабельника чи судовика у ст. 218 визначали обов'язкову наявність у такої особи диплома шкіпера, що посвідчував його вправність у цій справі. Договір найму укладався за погодженням сторін [20]. Отже, диференціація правового регулювання праці на початку свого закріплення у законодавстві мала галузеву спрямованість, зумовлену умовами праці сфери господарювання.

Необхідно зазначити, що Статут промисловості (1886 р.) як одне з першоджерел законодавства про працю у ст. ст. 34–46 закріплював правові засади діяльності фабричної інспекції як самостійного державного органу нагляду за виконанням постанов про роботу

та навчання малолітніх робітників. Ця інспекція діяла у складі Департаменту Торгівлі і Мануфактур Міністерства Фінансів. Водночас у ст. ст. 47–61 визначалися правила нагляду за веденням фабрично-заводської промисловості, де також відображалися питання забезпечення життя, здоров'я та моральності робітників під час роботи та при влаштуванні їх до фабричних приміщень, а також питання лікарської допомоги працівникам [14]. Саме фабричні інспектори були ініціаторами удосконалення трудового законодавства. Так, І.І. Янжул брав активну участь у чисельних комісіях зі створення фабричного та робітничого законодавства. Жодні заходи в період 1882–1887 рр. у цій сфері не відбувалися без його участі. Уже з 1887 р. він займався наукою [21, с. 5]. Фабричний інспектор Е.М. Дементьев наголошував, що розвиток фабрик та виробництва досягається високою ціною. Умови фабричної праці він описував як умови, де є підвищена температура, замкнутий простір із зіпсованим повітрям та обмеженням м'язової праці. При цьому зіпсоване повітря на фабриці зумовлюється родом виробництва. Причини цього – пил, водяна пара, газ, шкідливі випари фосфору, миш'яку, ртуті [22, с. 251, 239–241]. Науковець вважає, що нехтування з боку держави таким становищем робітників на робочому місці призведе до негативних наслідків [22, с. 255–256].

Важливість прийняття 3 червня 1886 р. правил по нагляду за веденням фабричної промисловості та взаємних відносин фабрикантів і робітників відзначав і фабричний інспектор І.Х. Озеров. Він зазначав, що ці правила поступово вводились в дію у різних губерніях з 1886 р. до 1901 р. Ним позитивно оцінювався той факт, що кількість фабричних інспекторів з 1884 р. до 1899 р. зростає від 20 до 251 особи. Таке збільшення штату фабричних інспекцій, на його думку, створювало кращий нагляд за фабриками. На фабричну інспекцію покладалися такі завдання: контроль за виконанням постанов про роботу малолітніх і спостереження за виконанням фабрикантами та робітниками правил, що регулюють їх відносини та визначають їх обов'язки; застосування заходів для попередження суперечок та непорозумінь між фабрикантами та робітниками шляхом дослідження на місці виниклого невдоволення та визначення заходів для досягнення мирової угоди між сторонами; порушення справ, а у відповідних випадках і підтримка звинувачення в суді за порушення певних правил. І.Х. Озеров резюмує, що фабрична інспекція була органом нагляду за виконанням договірних зобов'язань, визначення яких є вільною угодою сторін, але у певній мірі визначених законом [12, с. 7–9]. При цьому він наголошував, що іноді непорозуміння між фабрикантами і робітниками виникають на ґрунті необізнаності робочої маси. Робітники не обізнані ні зі своїми правами, ні

з обов'язками, іноді пред'являють дивні вимоги, і тут може допомогти тільки освіта та ознайомлення робітників із правилами [12, с. 101]. Наведене підтверджує, що контрольно-наглядова діяльність у сфері праці є невід'ємною складовою частиною трудового законодавства і, діючи паралельно з правилами про умови праці, забезпечує охорону і захист прав учасників трудових відносин.

Критикуючи становище робітників, І.Х. Озеров писав, що вони були позбавлені громадянських прав. Зокрема, робітники не мали змоги домовитися між собою про умови продажу своєї праці, вони не могли об'єднуватися в каси взаємодопомоги. Робітники повинні були читати книги, дозволені цензурою. Будь-яка скарга на майстра визнавалася їхньою провиною та спричиняла різні гноблення, зрештою, звільнення. Робітників піддавали вуличній лайці, їх позбавляли винагороди за брак не через їхню вину. Автор висловлює думку, що робітник був рабом свого господаря, бо житлові умови були нестерпними, міста нічого не робили у цьому напрямі [12, с. 20–21]. Наведені висновки та думки чітко характеризують фактичний стан відносин у сфері праці того часу. І як результат цього у 1901 р. хвилювання серед робітників набули ще більш загостреної форми та почали супроводжуватися посиленням пропаганди соціал-демократичного характеру [12, с. 8]. Із цього можна зробити висновок, що вкорінення у свідомості людей їхньої соціальної цінності та особистої свободи неминуче призвело до вимог працівників реалізовувати своє право на працю в людських умовах.

Характеризуючи врегулювання та покращення становища вільнонайманих працівників, Л.С. Таль писав, що уряд визнавав лише один шлях до вирішення цієї проблеми – законодавче втручання та адміністративну опіку. Усі чисельні закони, що були прийняті тоді, характеризувалися науковцем як такі, де домінує поліцейська точка зору, а не соціальна [23, с. 12]. Так, досліджуючи в 1912 р. шляхи та цілі реформи законодавства про найм праці, Л. С. Таль висловив думку про те, що сучасна культура наклала на це питання відбиток, так розширила та поглибила його, що воно все ж у певному розумінні може бути назване новим [24, с. 3]. Важко не погодитися з такою думкою в сучасних умовах розвитку України, де, як і на початку ХХ сторіччя, питання правового регулювання праці набуває нового виразу. І саме сучасний демократичний та соціальний вектор нашої держави вимагає осмислення історичних етапів розвитку трудового законодавства та становлення трудового права як самостійної галузі права України.

Аналізуючи стан законодавства про найм праці, Л.С. Таль слушно вказав на неприпустимість отождолення праці з будь-якими предметами, які можна продавати за визначену ціну

[24, с. 8]. Не погоджуючись з економістами того часу, він стверджував, що будь-який взаємний договір містить елемент обміну, але не кожен може розглядатися як міна або купівля-продаж [24, с. 10]. Л.С. Таль вказував і на диференціацію правового регулювання праці окремих категорій працівників. Він говорив, що для окремого кола осіб, на яких поширюється дія спеціальних норм, у законодавстві та в літературі застосовуються побутові визначення, які не мають чіткого характеру, наприклад, робітник, службовець, підмайстер, прикажчик тощо. Науковець стверджував, що потрібні характерні ознаки такого розмежування [24, с. 14–15]. Наукові погляди Л.С. Таля заклали міцний фундамент формування трудового права як самостійної галузі права. У 1918 р. Л.С. Таль писав, що особливо у сфері промислового права все більшого значення та поширення набувають нормативні волевиявлення – односторонні та двосторонні, які встановлюють приватний і абстрактний порядок. До найбільш суттєвих нормативних актів такого типу науковець відніс правила внутрішнього трудового розпорядку і так звані тарифні, або колективні, договори [23, с. 45–46]. Він підкреслив таку їхню властивість: локальні правові акти мають пріоритетне значення перед ненормативними (індивідуальними) актами. Л.С. Таль зазначав, що різноманітні угоди можуть бути оформлені у формі договору на користь третіх осіб, тому в колективній угоді можна побачити фактичний склад у тому вигляді, у якому він склався в практичному житті, що характеризується трьома суттєвими ознаками: а) одна сторона або обидві представляють колектив; б) ним визначаються умови майбутніх робочих договорів; в) ці умови встановлюються евентуально, тобто на випадок укладення індивідуальних договорів [25, с. 16]. Отже, слід визнати, що трудові договори працівників виступають індивідуальними актами, в яких реалізуються положення як загальнодержавних, так і локальних норм, закладених

у нормативно-правових договорах про працю – колективних договорах та угодах.

Тобто поєднання централізованого та договірного регулювання відносин у сфері праці на основі трудових договорів і тарифних угод дозволило обґрунтовано довести особливості правового режиму несамостійної праці. Це зумовлено сукупністю засобів впливу на волю і свідомість учасників відносин у сфері праці. Підтвердженням своєрідності договірних відносин у сфері праці стало обґрунтування сутності дисциплінарної влади роботодавця, яка, на думку Л.С. Таля, перебуває у межах володарювання, що впливає зі службових відносин. Вони не мають нічого спільного з публічним покаранням. Дисциплінарна влада, здійснювана головою організаційного об'єднання, є функцією підтримки правопорядку всередині підвладної йому сфери власними силами та засобами, а не правом примушувати чи карати, що надане одній особі щодо іншої [26, с. 494]. Ці ідеї до сьогодні відображаються у трудовому праві, де дисциплінарна влада роботодавця обмежується законом та реалізується як право роботодавця на впорядкування процесу організації праці та стимулювання працівника до належного виконання його трудових обов'язків.

Висновки. Наведене дає підстави стверджувати, що трудове право як самостійна галузь права є історично зумовленим явищем, де галузева своєрідність правового регулювання несамостійної праці на підставі трудового договору визначально впливає на поєднання державного та договірного регулювання праці. Особливості процесу праці у різних сферах господарювання зумовлюють єдність і диференціацію правового регулювання праці. Подальший розвиток трудового права як самостійної галузі права має здійснюватися з урахуванням історичних віх становлення трудового законодавства, де соціальна складова частина правового регулювання природного права людини на працю є основою для створення умов гідної праці.

Список використаних джерел:

1. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Санкт-Петербург : Тип. С.-Петербур. АО «Слово», 1907. 656 с.
2. Лейст О.Э. Сущность права. *Проблемы теории и философии права* ; под ред. В.А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2008. 452 с.
3. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. 8-е изд. Санкт-Петербург : Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова, 1908. 354 с.
4. Явич Л.С. Право и общественные отношения. Москва : Юрид. лит., 1971. 283 с.
5. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право: очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Москва : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.
6. Кистяковский Б.А. Право как социальное явление. *Вопросы права*. Москва, 1911. Кн. VIII (4). С. 1–17.
7. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права : учеб. пособие. Киев : Вышш. шк., 1990. 284 с.
8. Римское частное право : учебник / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва : Новый Юрист, 1998. 512 с.
9. Хохлов Е.Б. Организация труда в Древнем Риме в период расцвета. *Рос. ежегодник труд. права*. 2006. №2. С. 7–29.
10. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение : монография. Москва : Проспект, 2009. 344 с.

11. Туган-Барановский М. И. Крепостная фабрика. Великая реформа: Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем : в 6 т. Т. 3. Москва : Тип. И. Д. Сытина, 1911. С. 139–154.
12. Озеров И.Х. Политика по рабочему вопросу в России за последние годы. Москва : Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1906. 324 с.
13. Федоров А.Ф. О промысловом ученичестве вообще и о договорах промыслового обучения в особенности. Одесса : «Славянская» тип. Н. Хрисогелос, 1892. 495 с.
14. Устав о промышленности 1886 р. Свод Законов Российской Империи в 16 т. с доп. и прилож. изд. 3-е пересм. и доп. под ред. Ф. Волкова и Ю.Филипова. Т. 11. Санкт-Петербург : Изд. Тов. «Общественная польза», 1900. С. 749–786.
15. Свод уставов о службе гражданской : Устав о службе по определению от правительства 1896 р. Свод Законов Российской Империи в 16 т. с доп. и прилож. изд. 3-е пересм. и доп. под ред. Ф. Волкова и Ю.Филипова. Т. 3. Санкт-Петербург : Изд. Тов. «Общественная польза», 1900. С. 1–252 с.
16. Свод законов гражданских о личном найме. Сборник положений и правил о найме слуг и рабочих в Губерниях российской империи, Царства Польского и Финляндского с приведением дополнительных узаконений и разъяснений. Санкт-Петербург : Изд. Крунислава Геруца, 1896. С. 1–10.
17. Свод учреждений и Уставов горных: О найме рабочих на золотые промыслы. Сборник положений и правил о найме слуг и рабочих в Губерниях Российской империи, Царства Польского и Финляндского с приведением дополнительных узаконений и разъяснений. Санкт-Петербург : Изд. Крунисла Геруца, 1896. С. 21–34.
18. Положение об Императорской Петергофской гранильной фабрике. Сборник положений и правил о найме слуг и рабочих в Губерниях российской империи, Царства Польского и Финляндского с приведением дополнительных узаконений и разъяснений. Санкт-Петербург : Изд. Крунисла Геруца, 1896. С. 39–40.
19. О найме приказчиков и торговых поручителей. Сборник положений и правил о найме слуг и рабочих в Губерниях российской империи, Царства Польского и Финляндского с приведением дополнительных узаконений и разъяснений. Санкт-Петербург : Изд. Крунисла Геруца, 1896. С. 52–56.
20. О найме карабельщика или судовщика. Сборник положений и правил о найме слуг и рабочих в Губерниях российской империи, Царства Польского и Финляндского с приведением дополнительных узаконений и разъяснений. Санкт-Петербург : Изд. Крунисла Геруца, 1896. С. 57–59.
21. Озеров И.Х. Иван Иванович Янжул. Отдельный оттиск из отчета за 1914 г. Москва : печатня А.И. Снегиревой, 1915. 15 с.
22. Дементьев Е.М. Фабрика, что она дает населению и что она у него берет. Изд. 2-е. испр. и доп. Москва : Типограф. Тов. И.Д. Сытина, 1897. 256 с.
23. Таль Л.С. Очерки промышленного рабочего права: изд. 2-е значит. доп. Москва : Московское научное издательство. 1918. 225 с.
24. Таль Л.С. Пути и цели реформы законодательства о найме труда. Москва : Тип. Т-ва И. Н. Кушнерева и К, 1912. 29 с.
25. Таль Л.С. Тарифный (коллективный) договор как институт гражданского права. Санкт-Петербург : Тип. «Обществ. Польза», 1909. 54 с.
26. Таль Л.С. Трудовой договор: цивилистическое исследование. Москва : Статут, 2006. 539 с.

УДК 342.951
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.7>

Литвин Н.А.,
доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-4199-1413

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

GOVERNMENTAL REGULATION OF THE INNOVATION ACTIVITY IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань інноваційної діяльності в Україні. Зазначено, що інноваційна діяльність переважно здійснюється на основі залучення прямих іноземних інвестицій. Такий підхід до розвитку і стимулювання інноваційної діяльності через залучення іноземних інвестицій вважається базовим і заохочується законодавцем. При цьому разом із прямими інвестиціями в країну надходять нові технології та нові принципи менеджменту.

Установлено, що політика інноваційної діяльності, яка реалізується в Україні, характеризується такими системними недоліками: відсутністю цілісної системи управління інноваційною діяльністю; незатребуваністю вітчизняних результатів інноваційної діяльності; браком фінансування інноваційного комплексу, в тому числі й неефективним використанням виділених коштів; відсутністю інноваційної інфраструктури тощо. Убачається, що подолання цих недоліків є першочерговим завданням державних органів, які тією чи іншою мірою пов'язані з управлінням інноваційною діяльністю в рамках країни й окремих регіонів. Без цілеспрямованої державної концепції інноваційного розвитку України з розбивкою на окремі регіони та їх особливості неможливо забезпечити якісний розвиток економіки. Роль держави полягає насамперед у тому, щоб активізувати, а в подальшому й підтримати інноваційні процеси в усіх галузях економіки.

Зроблено висновок, що подальший розвиток стимулювання інноваційної діяльності, по-перше, повинен спиратися на оцінку ефективності тих стимулів, які довели свою ефективність в Україні або, як мінімум, результат від упровадження яких перекрив витрачені на них ресурси; по-друге, необхідне впровадження стимулів на основі зарубіжного досвіду, які першочергово впливають на результативність інноваційної діяльності. У зв'язку з цим на рівні держави й регіонів доцільно проводити таку інноваційну політику, яка сприятиме активізації інноваційних процесів на всіх рівнях народного господарства, а також створить передумови для збільшення швидкості реалізації науково-технічних досягнень, забезпечення конкурентоспроможності продукції, що виробляється на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Ключові слова: державні органи, інноваційна діяльність, інвестиції, оподаткування, конкурентоспроможність.

The article is sanctified to research of problem questions of innovative activity in Ukraine. It is marked that innovative activity, mainly, comes true on the basis of bringing in of direct foreign investments. Such going near development and stimulation of innovative activity through bringing in of foreign investments is considered base and encouraged by a legislator. Thus, together with direct investments new technologies and new principles of management come in a country.

It is set that politics of innovative activity that will be realized in Ukraine is characterized by next system defects: by absence of integral control system by innovative activity; unclaimedness of home results of innovative activity; by the shortage of financing of innovative complex, including ineffective use of the distinguished money; by absence of innovative infrastructure and other. Seen, that overcoming of these defects is to the near-term tasks of public organs, that is in a that or other degree related to the management innovative activity within the framework of country and separate regions. Without purposeful state conception of innovative development of Ukraine, with laying out on separate regions and their features, it is impossible to provide quality development of economy. The role of the state consists, in the first turn, in that, to activate, and in future – and support innovative processes in all industries of economy.

Drawn conclusion that further development of stimulation of innovative activity must: firstly, to lean against the estimation of efficiency of those stimuli, that led to the efficiency in Ukraine or, at least, result from introduction of that recovered the resources expended in them; secondly, necessary introduction of stimuli on the basis of foreign experience, that near-term influence on effectiveness of innovative activity. In this connection, at the level of the state and regions it is expedient to pursue such innovative policy that will assist activation of innovative processes on all levels of national economy, and also will create pre-conditions for the increase of speed of realization of scientific and technical achievements, providing of competitiveness of products that is produced on internal and external markets.

Key words: public organs, innovative activity, investments, taxations, competitiveness.

Постановка проблеми. Натепер в умовах глобалізації економіки та посилення економічної конкуренції між країнами на перший план виходить здатність держави використовувати інноваційну діяльність. Головна особливість інноваційної діяльності в умовах ринку полягає в тому, що вона виконує економічну функцію, а саме залучає до комерційного й некомерційного обміну науково-технічні досягнення, сприяючи поширенню виробничого досвіду на національному та міжнародному рівнях. За допомогою некомерційного обміну передаються знання науково-технічного, інформаційного, рекламно-технічного характеру, призначені для навчання та підготовки фахівців у певних галузях виробництва, що дає змогу аналізувати стан і перспективи розвитку науки, техніки й виробництва. У некомерційному обміні беруть участь відомості, матеріали та публікації загальнодоступного характеру; наукові відкриття, що розкривають нові теоретичні принципи науки й закономірності, які не можуть бути передані в приватну власність, оскільки вони є загальнолюдським надбанням або для них немає конкретних способів застосування, що приносять прибуток [3, с. 89]. При цьому, незважаючи на важливість такої діяльності, в Україні використання інновацій на державному рівні все ще перебуває в незадовільному стані. Ми пов'язуємо такий стан речей здебільшого з відсутністю в більшості політиків і представників центральних державних органів, інноваційного мислення.

Інноваційне мислення, по суті, характеризується процесом розгортання здібностей людини в напрямі створення новацій, наміру й волі сприйняття нових ідей. Можна пов'язати це поняття з відображенням сутності людської діяльності й проявом унікальної здатності людини творчо впливати в хід розвитку суспільства, умінням побачити речі по-новому, окреслити проблему, поставити й вирішити конкретне завдання [9]. Інноваційний розвиток України загалом має передбачати інноваційне прискорення. Воно залежить від того, наскільки інноваційне мислення буде притаманно тим, хто визначає досягнення стратегічних цілей. Інноваційне прискорення, як і інноваційний розвиток у статистиці, немислиме без стимулювання інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інноваційної діяльності присвячені дослідження низки відомих вітчизняних та іноземних учених-юристів та економістів: В.Е. Вакім, В.Л. Дикань, П.Н. Завліна, О.М. Давидюка, О.Ю. Єгорової, Ю.І. Матіщака, Є.А. Носової, С.В. Куйбіди, проте деякі питання поставленої проблеми все ще потребують висвітлення.

Мета статті полягає в аналізі напрямів стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи шляхи державного регулювання інноваційної

діяльності, доцільно враховувати відмінності умов експлуатації інноваційної діяльності в Україні й інших країнах – представниках розвинених демократій. Основними правовими документами, що визначають основи інноваційної діяльності в нашій державі, є Закони України: «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інноваційну діяльність», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій», «Про інвестиційну діяльність» тощо. У 2009 році в Україні Розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 680-р схвалена Концепція розвитку національної інноваційної системи з метою визначення основних засад формування та реалізації збалансованої державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки [5]. Незважаючи на важливість цього документа, його основні положення за 10 років уже застаріли, потребують перегляду й редагування. Загалом же ми можемо констатувати відсутність в Україні сучасної цілісної державної концепції інноваційного розвитку України.

Проаналізувавши правові документи, які визначають основи інноваційної діяльності в Україні, ми дійшли висновку, що така діяльність в основному здійснюється на основі залучення прямих іноземних інвестицій. Такий підхід до розвитку і стимулювання інноваційної діяльності через залучення іноземних інвестицій вважається базовим і заохочується законодавцем. При цьому разом із прямими інвестиціями в країну надходять нові технології та нові принципи менеджменту. Погоджуємося з тим, що для більшості вітчизняних підприємств придбання іноземних технологій є значним стимулом, оскільки це дає їм можливість вийти на ринок ЄС, але разом із тим неконтрольований потік іноземних технологій призводить до придурення, а згодом і знищення національного науково-виробничого комплексу. Вітчизняні підприємства стають технологічно залежними від закордонних розробок. Проблема полягає в тому, що технології не стоять на місці, і ті технології, які поставляються в Україну, для країн-постачальників часто є застарілими або як мінімум такими, що замінюються в їх технологічному циклі. Тому, з огляду на особливості вітчизняних умов господарювання й те, що Україна перебуває на початковій стадії управління та розвитку інноваційної діяльності, на відміну від багатьох розвинених країн Європи і світу (які найчастіше і є пріоритетними партнерами України в торгівлі й бізнесі), життєво важливими стають розроблення й комплексне застосування різних механізмів стимулювання інноваційної діяльності.

Політика інноваційної діяльності, що реалізується в Україні, характеризується такими системними недоліками: відсутністю цілісної системи управління інноваційною діяльністю; незатребуваністю вітчизняних результатів інноваційної діяльності; браком фінансування інноваційного комплексу, у тому числі й неефективним використанням виділених коштів; відсутністю інноваційної інфраструктури тощо. Подолання цих недоліків, на нашу думку, має бути першочерговим завданням державних органів, які тією чи іншою мірою пов'язані з управлінням інноваційною діяльністю в рамках країни та окремих регіонів. Без цілеспрямованої державної концепції інноваційного розвитку України з розбивкою на окремі регіони та їх особливості неможливо забезпечити якісний розвиток економіки. Роль держави полягає насамперед у тому, щоб активізувати, а в подальшому й простимулювати інноваційні процеси в усіх галузях економіки.

Отже, наш основний посыл полягає в тому, що стимулювання інноваційних процесів на рівні всієї країни має бути однією з пріоритетних функцій держави. Держава може надавати як пряму, так і непряму підтримку інноваційної діяльності. Пряме державне регулювання інноваційної діяльності має здійснюватися на основі вибору пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки, цілеспрямованого фінансування проєктів із державного бюджету, співфінансування проєктів і програм, що реалізуються недержавними структурами, і формування інфраструктури інноваційної діяльності. Непрямі заходи стимулювання інноваційної діяльності включають використання фіскальних методів (пільгове оподаткування, прискорена амортизація, регулювання окремих ринків, галузей), нормативно-правове регулювання у сфері створення, передачі й охорони інтелектуальної власності, а також формування сприятливих умов для діяльності структур, що беруть участь у комерціалізації наукових знань [2, с. 120].

Акцентуємо увагу на тому, що стимулювання інноваційної діяльності у відриві від залучення іноземних інвестицій не користується на державному рівні великою популярністю, оскільки вимагає фінансових витрат відразу, а позитивний результат від них настає з відстрочкою. Непопулярність стимулювання інноваційної діяльності впливає з того, що коли буде проявлятися позитивний результат, при владі будуть перебувати зовсім інші люди (часто конкуренти), які поставлять позитивний результат собі в заслугу, при цьому наголосивши на тому, що «попередники» були гіршими, ніж вони. На жаль, на такому підході й заснований менталітет української влади, що, по суті, є наочним свідченням «тимчасовництва». До того ж часто корисний економічний ефект радикального нововведення не може бути досягнутий без використання еволюційних нововведень у тому числі сто-

совно споживачів. Це передбачає зміну самого процесу споживання нововведень, пов'язану з підвищенням рівня кваліфікації робочої сили, можливістю повного завантаження дорогого устаткування, введенням нових методів організації управління. У цьому випадку ефект нової системи – технологічної, виробничої, управлінської – виражається не у зниженні ціни одиниці продукції, а в зниженні одиниці сукупної вартості застосування радикальних нововведень щодо суми їх корисних властивостей. Тому ціна інноваційного продукту визначається не витратами на його створення, а тією функціональною новизною, яку містить продукт – зразок нового товару, послуги, здатний задовольнити потреби суспільства на більш високому якісному рівні з меншими витратами [8]. Упровадження нововведень вимагає значних змін зовнішніх умов господарювання, які спонукають господарюючого суб'єкта брати на себе ризик здійснення значних вкладень для реалізації такого нововведення. Отже, існують, по-перше, «часовий лаг» між введенням нововведень і настанням позитивних результатів; по-друге, протидія суб'єктів здійснення інноваційної діяльності, яка виникає під впливом сукупності технічних, економічних, політичних і соціальних факторів. Ці фактори є основними факторами, які перешкоджають розвитку інноваційної діяльності в Україні.

Досліджуючи проблематику стимулювання інноваційної діяльності, ми дійшли висновку про необхідність упровадження венчурного фінансування, реорганізації та спрощення оподаткування, створення системи конкурсного поворотного фінансування інноваційних проєктів на пайовій основі. Тому, щоб уникнути нерационального використання бюджетних коштів, доцільно створити єдину координовану систему стимулювання інноваційної діяльності під егідою адміністрації Президента України й обласних адміністрацій.

До інноваційного процесу залучено значну кількість державних органів, які, проте, мають тенденцію діяти дещо відособлено один від одного, не маючи загального чіткого бачення регіональної інноваційної політики. Крім необхідності виробити таке політичне бачення, потрібне поліпшення координації, як горизонтальної, так і вертикальної. Що стосується місцевого рівня, то на ньому органи державної влади повинні всебічно заохочувати просування інновацій у місцевих підприємствах. Координація та співпраця між різними гілками державної влади повинні мати не формальний характер, а бути реальними й орієнтованими на дії. Координація особливо важлива в умовах проведеної в Україні реформи децентралізації. Закріплення заходів щодо координації просування інноваційного процесу в правових документах створить сприятливі основи для реалізації інноваційної політики.

При цьому в сукупності нормативно-правових актів найбільш дієвими є укази Президента України та закони (за належної фінансової підтримки). Усі інші нормативно-правові акти, які часто розробляються спеціалізованими або галузевими відомствами, як правило, є важко реалізованими й часто виявляються формальними.

В Україні сьогодні функціонують поодинокі венчурні фонди. Поки що венчурних фондів, які фінансують інновації, дуже мало, але вони вже готові розглядати й підтримувати багато напрямів українських інвестиційних проектів особливо у сфері ІТ на різних стадіях. Вони орієнтовані як на внутрішній, так і на міжнародні ринки. Серед найбільш активних венчурних фондів, які розглядають можливості інвестування в Україні, можна виділити такі: TA Venture, Imperious Group, AVentures Capital, Detonate Ventures, Chernovetskyi Investment Group, Dekarta Capital, Vostok Ventures, Global Technology Foundation, Венчурний фонд «Буковина» [7]. Необхідно оцінити їх діяльність і виробити рекомендації щодо створення державних венчурних фондів для полегшення доступу до них потенційних клієнтів. Поряд із підтримкою контрольованих державою венчурних фондів держава повинна вжити заходів щодо стимулювання діяльності приватних венчурних фондів. Серйозною проблемою функціонування приватних венчурних фондів є те, що загалом вони поширюють свій вплив лише на сектор економіки, пов'язаний із будівництвом житла та нерухомості. Уважаємо, що діяльність венчурних фондів повинна стати більш привабливою для участі в ній фізичних осіб у напрямі фінансування створення нових компаній (стартапів) шляхом надання стимулів у вигляді пільгового оподаткування та спрощення нормативно-законодавчої бази.

Пільгове оподаткування також є перспективним стимулом для розвитку інноваційної діяльності. Відзначимо, що наявність податкових пільг має кумулятивний ефект, оскільки впливає не лише на учасників інноваційного процесу, а й на державу загалом, гарантуючи їй отримання стабільних податкових доходів у майбутньому та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку. Податкові пільги можна розділити на дві групи. До першої групи варто зарахувати пільги, що застосовуються до всіх платників податків, які займаються інноваційною діяльністю. До другої групи можна зарахувати пільги, передбачені лише стосовно організацій, які є резидентами техніко-впроваджувальних особливих економічних зон. Перераховані пільги повинні бути націлені передусім на зниження рівня податкового навантаження з метою вивільнення фінансових ресурсів, що спрямовуються на інноваційну діяльність [6, с. 48]. Для ефективного стимулювання інноваційної діяльності на різних стадіях життєвого

циклу інноваційного продукту доцільно застосувати такі принципи податкового стимулювання:

- на фазі впровадження, прискореного зростання і спаду податкові пільги повинні бути встановлені на умовно-постійних податках;
- на стадії прискореного зростання і занепаду для інноваційних проектів зі значними капіталовкладеннями податкові пільги повинні надаватися у вигляді умовно-змінних податків [4, с. 130].

Спільними умовами оподаткування інноваційної продукції має бути надання податкових пільг для всіх конкуруючих підприємств, а не лише «обраних», що дасть змогу підвищити рівень конкурентоспроможності в країні, а також підніме авторитет влади й довіру до неї з боку народу. Також пільгове оподаткування в інноваційній сфері має здійснюватися, ураховуючи баланс інтересів як держави, так платника податків.

Доцільно зазначити, що чинним законодавством не передбачено застосування податкового кредиту або спеціального режиму оподаткування для інноваційних підприємств. Податковий кодекс України навіть не містить поняття «інноваційне підприємство» та податкові пільги в ньому визначаються конкретним видом діяльності суб'єкта господарювання. Пільги, які застосовуються на сьогодні, загалом не стимулюють інноваційну діяльність у галузях економіки та не сприяють створенню зацікавленості в застосуванні вітчизняних науково-технічних інновацій, притоку капіталів у науку і здійснення інноваційної діяльності в організаціях, незважаючи на те що підприємства інноваційної сфери, залежно від виду здійснюваної господарської діяльності, в окремих випадках можуть отримати пільги з ПДВ, податку на прибуток і плати за землю. Ми вважаємо, що назріла необхідність створення комплексного механізму стимулювання інноваційного процесу за допомогою встановлення податкових та інших пільг для інноваційної діяльності. Держава повинна стимулювати науково-технічний прогрес на всіх етапах, від фундаментальних досліджень до впровадження розробок у виробництво, з огляду на державні пріоритети. При цьому ступінь вигідності повинен вимірюватися розміром чистого прибутку, тобто прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати всіх платежів. Уважаємо за необхідне внести до Податкового кодексу України визначення «інноваційне підприємство» та передбачити для нього такі пільги:

- зменшити на 50% ставку податку на додану вартість;
- зменшити на 50% ставку податку на прибуток підприємств;
- зменшити на 50% ставку податку на землю;
- зменшити на 50% митні платежі, які підприємство інноваційної діяльності сплачує за

ввезення на територію України сировини, обладнання й устаткування, що необхідні для реалізації інноваційних проектів;

– зобов'язати підприємства використовувати кошти, отримані від зменшення ставок податків і платежів, лише на фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності;

– упровадження на підприємствах інноваційної діяльності прискореної амортизації (наприклад, може бути застосований механізм кратного зменшення залишку, а розмір зменшення може бути пов'язаний із зарахуванням цього господарюючого суб'єкта до високотехнологічних галузей).

Державі доцільно не лише декларувати пріоритети розвитку інноваційної діяльності, а й створити систему стимулів, які роблять ці пріоритети привабливими для інвесторів (як внутрішніх, так і зовнішніх), промисловості, наукових організацій.

Відзначимо, що стимулювання інноваційної діяльності передбачає створення умов, за яких здійснення цієї діяльності буде вигідним. Ми розуміємо, що в період проходження «тимчасового лага» стимулювання інноваційної діяльності не буде вигідним державі, але в цьому випадку держава повинна піти на таку «жертву», тим більше що в подальшому вигоди від інноваційної діяльності почне отримувати й вона. І пільгові умови оподаткування підприємств інноваційної діяльності повинні бути не єдиним фінансовим інструментом у цьому плані. Серед фінансових інструментів стимулювання інноваційної діяльності ми також можемо виділити кредитування; страхування; оренду; лізинг; самофінансування та фінансування. Різні комбінації фінансових інструментів повинні застосовуватися залежно від специфіки інноваційної діяльності, галузі, у якій ця діяльність функціонує, економічної ситуації, яка склалася в країні й галузі.

Відзначимо, що в усіх країнах розвиненої демократії пріоритетним напрямом стимулювання інноваційної діяльності є фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Одним із показників, що характеризують ставлення держави до науково-технічного прогресу, є обсяг фінансування науки. Наведемо такі дані: у 1991 році сукупні витрати на наукові дослідження й розробки становили 2,4% ВВП (що відповідало рівню найбільш інноваційних економік світу), у 1992 році вони скоротилися до 1,5% ВВП, у 2007 році – до 0,9% ВВП, у 2015 – до 0,6% ВВП. Державне фінансування останніми роками зменшено до 0,18% ВВП, що становить лише одну шосту від передбаченого законодавством України рівня (1,7% ВВП). Абсолютні ж величини державного фінансування фундаментальних досліджень у розвинених країнах та Україні, з огляду на розмір ВВП, узагалі незрівняні. Державне фінансування

науки в Україні відповідає приблизно бюджету одного солідного західного університету. Державні витрати на одного науковця в Україні в 18 разів менші, ніж у Бразилії, у 34 рази – ніж у Південній Кореї, у 70 разів менші, ніж у США [10]. Як ми бачимо, Україна не тільки не збільшила обсяг фінансування науки, а за останні десять років (до 2016 року включно) істотно знижувала обсяги виділених коштів (щодо ВВП). У 2017 й наступних роках зафіксовано незначне зростання обсягів фінансування. У 2019 році на науку виділено на 10% більше коштів, ніж у 2018 році. Зазначимо, що у 2018 році в науку з бюджету виділено більше ніж 8 млрд. гривень (0,27% ВВП), що на 20% більше, ніж у 2017 році. На нашу думку, у зв'язку з урізаним фінансуванням необхідно змінити підхід до фінансування наукових досліджень, переорієнтувати його на конкретний практичний результат, тобто перейти від фінансування ставок до фінансової підтримки на конкурсній основі пріоритетних для держави наукових проектів, зокрема, пов'язаних із інноваційною діяльністю. Крім того, перспективною є участь держави в спільних проектах, пов'язаних із науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами.

Основне завдання держави у сфері інновацій полягає в тому, щоб подолати розрив між науково-технічною та промисловою сферами, тобто між постачальником знань і їх користувачами. У країнах із ринковою економікою, до яких належить й Україна, цей розрив зумовлений тим, що потенційні партнери – учасники інноваційного процесу – належать до різних секторів економіки. Наукові установи належать до державного сектора, і їх роботи фінансуються з бюджету, а промислові підприємства належать приватному або корпоративному капіталу. Проте ефективна взаємодія державної науки та виробничого сектору економіки може дати змогу швидко модернізувати національні підприємства, підвищити рівень їх технологічного укладу, оскільки українська наука зберегла та нарощує фундаментальні знання в галузі 4-го – 6-го та навіть 7-го технологічних укладів. Але їх упровадження й використання на національних підприємствах надто дорого коштує, підприємства не спроможні їх придбати [1, с. 19]. А сама держава не має можливості надавати їм пряму підтримку, не порушуючи сформованого співвідношення конкурентних сил на ринку. У таких умовах ефективно видається діяльність, яка має місце в країнах ЄС, коли держава може субсидувати спільні проекти, що виконуються організаціями обох секторів, наприклад, за допомогою державного замовлення науковій установі на отримання загальнодоступного науково-технічного продукту.

Убачається, що перспективними, на нашу думку, є реорганізація та ліквідація Державної інноваційної фінансово-кредитної установи як

такої, що не впоралася з поставленими перед нею орієнтації, сфери послуг, для акумуляції фінансових коштів безпосередньо із завданнями, і створення на її основі окремих спеціальних інноваційних фондів під галузь матеріального виробництва й соціально-культурної даних галузей. Такий підхід дасть змогу здійснювати фінансування інноваційної діяльності за такими напрямками, як прикладні науково-дослідні роботи; освоєння нової техніки й технологій; поширення маркетингової й технічної інформації; тестування та сертифікація матеріалів і продукції; надання допомоги під час управління якістю інноваційних процесів; проведення консультацій та експертиз; надання необхідної інформації про досягнуті результати в інноваційній сфері; навчання персоналу.

Поряд із фінансовими інструментами стимулювання інноваційної діяльності необхідно застосовувати також інструменти організаційного характеру, найбільший ефект від яких досягається під час взаємопов'язування організаційних заходів на всіх рівнях управлінської ієрархії. В українських реаліях хронічного дефіциту бюджету організаційні зусилля органів влади повинні бути зосереджені на підтримці саморегульованих асоціацій, спілок, товариств інноваційного характеру.

В Україні доцільно приділити серйозну увагу інноваційній інфраструктурі. При цьому доцільно враховувати, що найбільш дієвими організаційними формами, які дають змогу з мінімальними витратами стимулювати розвиток інноваційної діяльності, є комплексні та спеціалізовані технологічні центри, технопарки або технополіси, які

можуть із системних позицій забезпечити використання фінансових інструментів.

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що в Україні протягом усього періоду незалежності вживалися окремі заходи щодо стимулювання інноваційної діяльності, спрямовані на зростання інноваційної активності. Але при цьому вони не забезпечили того результату, якого від них очікували. До того ж часте застосування державою стимуляторів мало популістський характер, характеризувалося короткочасністю, не мало під собою фінансового базису тощо. Ця обставина приводить нас до розуміння того, що подальший розвиток стимулювання інноваційної діяльності має, по-перше, спиратися на оцінку ефективності тих стимулів, які довели свою ефективність в Україні або, як мінімум, результат від упровадження яких перекинув витрачені на них ресурси; по-друге, необхідне впровадження стимулів на основі зарубіжного досвіду, які першочергово впливають на результативність інноваційної діяльності. На нашу думку, лише комплексний підхід до вирішення проблеми стимулювання інноваційної діяльності дасть можливість макроекономічній системі загалом бути більш конкурентоспроможною на світовому ринку. У зв'язку з цим на рівні держави й регіонів повинна проводитися така інноваційна політика, яка сприятиме активізації інноваційних процесів на всіх рівнях народного господарства, а також створить передумови для збільшення швидкості реалізації науково-технічних досягнень, забезпечення конкурентоспроможності продукції, що виробляється на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Список використаних джерел:

1. Дикань В.Л. Концепція інноваційного розвитку економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 52. С. 9–20.
2. Егорова О.Ю. Совершенствование механизма стимулирования инновационной деятельности : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2007. 178 с.
3. Егорова О.Ю. Системные основы формирования мер по стимулированию инновационной деятельности. *Проблемы управления развитием социально-экономических систем* : межвузовский сборник научных трудов. Вып. 21. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУКиТ, 2006. С. 87–91.
4. Ерыгин Ю.В., Голощапова О.С. Формы и способы налогового стимулирования инновационного развития предприятия ОПК. *Финансовый менеджмент*. 2009. № 1. С. 125–137.
5. Концепція розвитку національної інноваційної системи, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80> (дата звернення: 17.09.2019).
6. Мигунова М.И., Елгина Е.А. Проблемы налогового стимулирования инновационной деятельности в региональном секторе экономики. *Региональная экономика: теория и практика*. 2013. № 41. С. 47–52.
7. Носова Є.А., Могге Д.Б. Сучасний стан та особливості функціонування венчурних інвестиційних фондів в Україні. *Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання*. 2017. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5491> (дата звернення: 17.09.2019).
8. Основы инновационного менеджмента: теория и практика : учебное пособие / под ред. П.Н. Завлина. Москва : ОАО «НПО» ; Экономика, 2000. 475 с.
9. Санто Б. Сила инновационного саморазвития. *Инновации*. 2004. № 2. С. 5–15.
10. Петрушиної Т.О. Стан і перспективи науки в Україні (за даними соціологічних досліджень) : наукова доповідь. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/stan-i-perspektivi-nauki-v-ukraini-za-danimi-sociologichnih-doslidzhen.-naukova-dopovid-t.o.-petrushinoi> (дата звернення: 17.09.2019).

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.8>

Новицька Н.Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Бичок Т.П.,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-5249-5381

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

ACTUAL ISSUES OF REGULATION OF RATIONALIZATION PROPOSAL

У статті висвітлено питання щодо нормативно-правового регулювання такого об'єкта права інтелектуальної власності, як раціоналізаторська пропозиція. Відзначено, що вагоме місце в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, посідає раціоналізаторська діяльність. І хоча така діяльність як вид технічної творчості за своєю новизною й технічним рівнем є значно нижчою від винахідницької, однак вона масштабніша й доступніша будь-кому, оскільки має місцеву новизну. На основі аналізу нормативно-правової бази, що регулює раціоналізаторську пропозицію, та вивчення праць учених у досліджуваній сфері з'ясовано зміст поняття «раціоналізаторська пропозиція».

Визначено особливості раціоналізаторської пропозиції. Зокрема, така пропозиція має належати до профілю підприємства, якому вона подана, має бути новою та корисною підприємству, якому вона подана. Розглянуто зарубіжний досвід правової регламентації раціоналізаторської діяльності. Зроблено висновок, що в більшості країнах наявний відповідний законодавчий акт, що регулює цю діяльність. Однак усі питання щодо винагороди, строку використання раціоналізаторської пропозиції зараховані до відання підприємств і регулюються відповідним договором між раціоналізатором і роботодавцем. Розглянуто деякі проблемні та не врегульовані питання охорони й захисту раціоналізаторської діяльності, а також надано рекомендації щодо вдосконалення національної законодавчої бази в цій сфері. Зокрема, обґрунтовано прийняття Закону України «Про правову охорону прав на раціоналізаторські пропозиції», де мають бути чітко визначені конкретні майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію, серед яких основним правом має стати право на винагороду. Доцільно, щоб у відповідному законі була розроблена певна схема визначення розміру винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції. Також у пропонованому нормативно-правовому акті потрібно закріпити норму, що обов'язковою умовою використання раціоналізаторської пропозиції підприємством є укладання договору з автором раціоналізаторської пропозиції, умови якого не можуть суперечити нормам Цивільного кодексу України.

Ключові слова: раціоналізаторська пропозиція, правове регулювання, право інтелектуальної власності, зарубіжний досвід.

This article covers issues regarding the regulatory framework for an intellectual property object such as a rationalization proposal. It is noted that, as in many other countries in the world, a significant role is taken by rationalization activities. Although such activity as a kind of technical creativity in its novelty and technical level is much lower than inventive, but it is larger and more accessible to anyone because it has local novelty. On the basis of the analysis of the regulatory framework governing the rationalization proposal and the study of the works of scientists in the field of research, the meaning of the concept of "rationalization proposal" is clarified. The features of the rationalization proposal are determined. In particular, such a proposal must belong to the profile of the company to which it is submitted, it must be a new and useful enterprise to which it is submitted. Foreign experience of legal regulation of rationalization activity is considered. It is concluded that in most countries there is an appropriate legislative act regulating this activity. However, all questions regarding remuneration, the term of the rationalization offer are subject to the responsibility of the enterprises and are regulated by the respective agreement between the rationalizer and the employer. Some problematic and unregulated issues of protection and protection of rationalization activities are considered and recommendations are given on how to improve the national legislative framework in this field. In particular, the adoption of the Law of Ukraine "On Legal Protection of Rights to Rationalization Proposals" substantiates specific intellectual property rights to a rationalization proposal, among which the right to remuneration should

become a fundamental right. It is advisable that the relevant law develops a certain scheme for determining the amount of remuneration for the use of a rationalization proposal. Also, the proposed normative legal act should stipulate that the obligatory condition for the use of the rationalization proposal by the enterprise is the conclusion of the contract with the author of the rationalization proposal, the terms of which cannot contradict the norms of the Civil Code of Ukraine.

Key words: *rationalization proposal, legal regulation, intellectual property rights, foreign experience.*

Сьогодні інтелектуальна власність та інтелектуальна творча діяльність є найбільшим пріоритетом соціально-економічного розвитку. Вагоме місце в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, посідає раціоналізаторська діяльність. І хоча така діяльність як вид технічної творчості за своєю новизною й технічним рівнем є значно нижчою від винахідницької, однак вона масштабніша й доступніша будь-кому, оскільки має місцеву новизну. Прикро, однак за час існування незалежної України раціоналізаторська діяльність помітно знизилася. Її вплив на виробництво упав, як і саме виробництво. Однією з причин цього негативного явища є відсутність необхідної нормативно-правової бази. Саме тому дослідження чинного законодавства України щодо регулювання інституту раціоналізаторської пропозиції є актуальним сьогодні.

Питанням щодо охорони прав інтелектуальної власності на раціоналізаторську діяльність у працях досліджували Г. Закорецька, Б. Прахов, О. Д. Святоцький, П. Крайнев, М. Бельдій, Н. Мова й ін. Однак комплексного дослідження, присвяченого проблемі нормативно-правового регулювання раціоналізаторської діяльності в Україні, поки що немає.

Аналізуючи нормативно-правову базу, що регулює раціоналізаторську пропозицію, насамперед варто з'ясувати зміст поняття «раціоналізаторська пропозиція».

Сам термін «раціоналізація» походить від стародавнього римського *ratio* – розум [1, с. 24]. Отже, він був відомий ще в Давньому Римі, де використовувався для позначення розумних дій громадян у процесі забезпечення їхнього життя й діяльності. Це слово є в ужитку як удосконалення чого-небудь, наприклад, раціоналізація виробництва, техніки тощо. Термін «раціоналізаторство» почали застосовувати з появою раціоналізаторських пропозицій, яким надавалася правова охорона. У літературних джерелах трапляються обидва ці слова.

За визначенням Б. Прахова, раціоналізаторська пропозиція – це технічне рішення, що є новітнім і корисним для підприємства, організації чи установи, котрим воно подається, і яке передбачає зміну конструкції виробу, технології виробництва й застосовуваної техніки або зміну складників матеріалу [2, с. 46].

У дослідженні О. Святоцький, П. Крайнев, Б. Прахов деталізують поняття «раціоналізаторська пропозиція», указуючи, що це «особливий об'єкт інтелектуальної власності, який має в собі новизну в межах того підприємства, якому його

подано, є корисним, тобто комерційно вартісним для підприємства, є результатом власної творчості заявника» [3, с. 24].

Варто зазначити, що визначення раціоналізаторської пропозиції закріплено також у Цивільному кодексі України. Так, відповідно до ст. 481 Цивільного кодексу України, раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес [4].

Як бачимо, раціоналізаторська пропозиція – це особливий об'єкт інтелектуальної власності, до якого законодавець установив три необхідні вимоги: 1 – така пропозиція має належати до профілю підприємства, якому вона подана; 2 – має бути новою; 3 – має бути корисною підприємству, якому подана.

Певні положення щодо захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі й раціоналізаторської пропозиції, закріплені в Конституції України. Так, ст. 54 Конституції України визначено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленими законом [5].

Крім Конституції України та Цивільного кодексу України, нормативно-правовими актами, які регулюють суспільні відносини у сфері раціоналізаторства, є Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності й раціоналізаторських пропозицій в Україні, затверджене Указом Президента України від 18 вересня 1992 року № 479/92 [6], і Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію від 27 серпня 1995 року [7]. Отже, варто зазначити, що в Україні немає жодного закону про раціоналізаторську діяльність або будь-якого іншого нормативно-правового акта, який би визначав межі правової охорони раціоналізаторських пропозицій. При цьому відсутність закону про раціоналізаторські пропозиції породжує цілу низку інших проблем. Зокрема, це проблема всебічного розгортання раціоналізаторського руху в Україні,

стимулювання раціоналізаторської творчої активності.

Не менш важливою, на нашу думку, є також проблема чіткого визначення майнових прав авторів раціоналізаторських пропозицій, які є потужним імпульсом раціоналізаторської діяльності. Так, відповідно до ст. 484 Цивільного кодексу України, автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана [2]. Однак законодавець не надає визначення поняття «добросовісне заохочення». Відсутнє таке визначення й у підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють раціоналізаторську діяльність. На наш погляд, законодавчо повинен бути закріплений принцип, за яким винагороді підлягає будь-яка раціоналізаторська пропозиція, у тому числі й незначна. Такий крок дасть змогу залучити до раціоналізаторської творчості по можливості всіх працівників, що беруть участь у будь-якій суспільно корисній діяльності. Досягти такого результату можна винагородженням будь-якої ініціативи, наданням інших майнових, трудових прав і пільг. При цьому розмір винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції має зумовлюватися економічним та іншим позитивним ефектом, який юридична особа одержує від використання пропозиції. У контексті цього питання погоджуємося з думкою Г. Закорецької, яка вважає, що проблемним питанням, яке має знайти розв'язання в майбутньому законі про раціоналізацію, стане, хто, який орган буде займатися підсумуванням позитивного ефекту, одержаного від використання зазначених раціоналізаторських пропозицій. Хто буде визначати розмір винагороди й із яких фондів її виплачувати [8, с. 118].

Іншим серйозним питанням, що стосується майнових прав на раціоналізаторську пропозицію, є питання щодо строків, протягом яких виплачується винагорода за використання раціоналізаторських пропозицій. Методичними рекомендаціями про порядок складання, подачі й розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію закріплено, що право на винагороду має автор (співавтори) раціоналізаторської пропозиції протягом двох років від дати початку її використання на підприємстві, яке видало автору (співавторам) свідоцтво на цю пропозицію [7].

Однак виникає логічне запитання: чому виплата винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції обмежується лише двома роками? Що робити в тих ситуаціях, коли раціоналізаторська пропозиція використовується більш тривалий час, ніж два роки, отже, від такого використання юридична особа одержує певний позитивний ефект і відповідний дохід? Чому право раціоналізатора обмежується лише двома роками, коли користувач раціоналізаторської пропозиції одержує користь від її використання постійно?

Ще одним недоліком нормативно-правової бази, що регулює раціоналізаторську діяльність, є відсутність чіткого переліку особистих немайнових прав автора раціоналізаторської пропозиції, зокрема такого права, як відкликання заявки на раціоналізаторську пропозицію. Звичайно, автор має право відкликати свою заявку на раціоналізаторську пропозицію, однак законодавчо не врегульовано, до якого моменту він має право це зробити й чи може особа відкликати таку заявку після того, як юридична особа почала використовувати раціоналізаторську пропозицію.

Аналізуючи стан і проблеми нормативно-правового регулювання раціоналізаторської діяльності в Україні, варто звернути увагу на зарубіжний досвід регулювання такої діяльності. Зокрема, у Чехії правовідносини щодо раціоналізаторських пропозицій регулюються Законом «Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції» № 527/1990 СЗ.

Згідно із Законом, раціоналізаторськими пропозиціями визначаються технічні, виробничі або експлуатаційні вдосконалення, а також вирішення проблем безпеки й охорони здоров'я в процесі праці, а також навколишнього середовища. При цьому право на раціоналізаторську пропозицію не виникає, якщо йому передують права, засновані на патенті чи зареєстрованому промисловому зразку.

Взаємовідносини між раціоналізатором і роботодавцем визначаються так: 1) раціоналізатор зобов'язаний запропонувати раціоналізаторську пропозицію своєму роботодавцю, якщо раціоналізаторська пропозиція належить до сфери роботи або діяльності роботодавця; 2) раціоналізатор має право звертатися з раціоналізаторською пропозицією без обмежень, якщо роботодавець протягом двох місяців з дати запропонування раціоналізаторської пропозиції не уклав договір про прийняття раціоналізаторської пропозиції й про винагороду за неї.

Право на використання раціоналізаторської пропозиції виникає внаслідок укладання договору з раціоналізатором про прийняття пропозиції та про винагороду за неї. Спори з раціоналізаторських пропозицій розглядаються й вирішуються судами або органами господарського арбітражу [9, с. 118].

Раціоналізаторська діяльність у Словацькій Республіці регулюються Законом «Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції» № 527/1990, який містить тільки визначення раціоналізаторської пропозиції.

Згідно із цим Законом, раціоналізаторська пропозиція – це будь-яке технічне, промислове або організаційне покращання або вирішення проблем, які стосуються безпеки та захисту здоров'я в процесі праці, а також захисту навколишнього середовища. У всьому іншому раціоналізатору й підприємству надана

самостійність. Підприємство реєструє, розглядає, визнає та впроваджує раціоналізаторську пропозицію й самостійно вирішує питання виплати винагороди раціоналізатору іншим особам [9, с. 118–119].

У Китайській Народній Республіці ще в 1982 році прийнято положення про порядок виплати винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій на державному рівні. Ініціативи підприємств були підтримані різними громадськими організаціями, особливо товариствами винахідників, які приділяють багато уваги технічній творчості молоді в школах новаторів і під час проведення конкурсів і виставок. Зокрема, Всекитайське товариство винахідників щорічно проводить національні виставки, а раз у чотири роки – міжнародні.

З викладеного можна зробити висновок, що організація й ведення раціоналізаторської роботи в країні передані у відання підприємств. Держава регулює лише питання, пов'язані з виплатою винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій [9, с. 119].

Щодо досвіду Федеративної Республіки Німеччини, то в Законі ФРН «Про винаходи працюючих по найму» регулюються правові питання, які стосуються поняття технічної раціоналізаторської пропозиції, правовідносин між роботодавцем і робітником, у тому числі тих, хто працює по найму на державній службі, державних службовців і військових. Отже, закон розрізняє працівників по найму в приватному секторі й працівників по найму на державній службі.

Технічними раціоналізаторськими пропозиціями в розумінні цього закону є пропозиції на будь-які технічні нововведення, які не є патентоздатними або охороноздатними як корисні моделі.

У зазначеному законі ФРН викладені норми, які регулюють питання права на винагороду раціоналізаторів, які працюють по найму в приватному секторі, за технічну раціоналізаторську пропозицію, а також визначається, у якому порядку вирішуються інші питання, а саме: за технічні раціоналізаторські пропозиції, які забезпечують роботодавцю такі самі вигоди, як і промислова власність, що має правову охорону, робітник має право вимагати від роботодавця виплати відповідної винагороди, якщо останній раціоналізаторську пропозицію використовує.

Інші питання щодо технічних раціоналізаторських пропозицій регулюються колективним договором або угодою, чинними на підприємстві.

Закон містить визначення понять «радник із винахідництва», «обов'язковість» і «несправедливість» щодо авторів технічних раціоналізаторських пропозицій, а саме: «радник із винахідництва» – посадова особа, яка передусім повинна допомагати працівникам складати повідомлення про створені винаходи й технічні раціона-

лізаторські пропозиції, на вимогу роботодавця чи працівника брати участь у визначенні розміру винагороди. За домовленістю між роботодавцем і радою підприємства на підприємстві може працювати один чи декілька радників із винахідництва.

«Обов'язковість» полягає в тому, що положення цього закону не можуть бути необов'язковою на користь робітника, але допустимі угоди про службові винаходи, про вільні винаходи, про технічні раціоналізаторські пропозиції після подання про них повідомлення роботодавцю.

«Несправедливість». визнаються недійсними угоди про службові винаходи, вільні винаходи або технічні раціоналізаторські пропозиції, укладені відповідно до цього закону, якщо вони значною мірою є несправедливими. Це положення діє також стосовно визначення розміру винагороди. При цьому роботодавець і працівник можуть посилатися на несправедливість угоди або встановленого розміру винагороди за умови, що вони зробили письмову заяву про це не пізніше ніж шість місяців після закінчення між ними трудових відношень.

Окремими параграфами також передбачено обов'язковість зберігання таємниці; обов'язки, що впливають із трудових відносин; неприпинення в разі розірвання трудового договору прав та обов'язків працівника й роботодавця, що впливають із цього закону [9, с. 116–117].

Проаналізувавши досвід зарубіжних країн щодо регулювання раціоналізаторської діяльності, варто зазначити, що в більшості країн наявний відповідний законодавчий акт, що регулює цю діяльність. Однак усі питання щодо винагороди, строку використання раціоналізаторської пропозиції зараховані до відання підприємств і регулюються відповідним договором між раціоналізатором і роботодавцем.

Отже, можна зробити висновок, що право інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції та інші пільги раціоналізатора, передбачені чинним законодавством, мають стати рушійною силою раціоналізаторської діяльності в Україні. Звичайно, чим краще буде забезпечений раціоналізатор конкретними й реальними насамперед майновими правами, тим активніше й успішніше буде розвиватися раціоналізація. Однак чинне законодавство України про інтелектуальну власність не забезпечує надійної та ефективної охорони права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне прийняти Закон України «Про правову охорону прав на раціоналізаторські пропозиції», де мають бути чітко визначені конкретні майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію, серед яких основним правом має стати право на винагороду. Доцільно, щоб у відповідному законі була розроблена певна

схема визначення розміру винагороди за використання раціоналізаторської пропозиції. Для вироблення такої схеми мають бути залучені економісти, плановики, фінансисти, юристи й інші фахівці. Крім того, вважаємо, що в законі потрібно закріпити норму, що обов'язковою

умовою використання раціоналізаторської пропозиції підприємством є укладання договору з автором раціоналізаторської пропозиції, умови якого не можуть суперечити нормам Цивільного кодексу України та відповідного закону про раціоналізацію.

Список використаних джерел:

1. Закорецька Г. До удосконалення цивільного законодавства про право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2007. № 3. С. 23–30.
2. Прахов Б. Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт охорони інтелектуальної власності. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 7–8. С. 46–50.
3. Святоцький О.Д., Крайнів П.П., Прахов Б.Г. Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію / за ред. О.Д. Святоцького. Київ : Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре», 2004. 128 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2625#n2625> (дата звернення: 30.11.2019).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.11.2019).
6. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні : Положення, затверджене Указом Президента України від 18.09.1992 № 479/92. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131223> (дата звернення: 01.12.2019).
7. Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію : Рекомендації, затверджені Наказом Держпатенту України 27.08.1995 № 131. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131223-95_80 (дата звернення: 01.12.2019).
8. Закорецька Г.В. Майнові права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію: актуальні проблеми. *Питання розвитку права інтелектуальної власності*. С. 117–120.
9. Бельдій М.М., Мова Н.І., Хаустов В.К. Регулювання раціоналізаторської діяльності. *Економіка і прогнозування*. 2001. № 1. С. 109–122.

Онишко О.В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-6286-0856

РОЛЬ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗБАЛАНСУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПУБЛІЧНИХ І ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ

THE ROLE OF THE LEGAL INSTITUTE OF LIABILITY IN BALANCING ECONOMIC PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS

У контексті пошуку балансу публічних і приватних інтересів з використанням засобів правового регулювання залишаються недостатньо вивченими питання залучення до цих процесів засобів юридичної відповідальності. З огляду на існування та зростаючу динаміку деструктивних форм поведінки окремих членів суспільства, це не сприяє системному вирішенню цієї проблеми.

Стаття присвячена проблематиці збалансування економічних публічних і приватних інтересів у контексті використання засобів правового регулювання. З'ясовано недооцінку в зазначених процесах ролі правового інституту відповідальності. Обґрунтована необхідність наукового осмислення юридичної відповідальності не у звичному, обмеженому поняттям санкцій (вузькому правовому) сенсі, а в частині використання для відповідей на реальні виклики. Серед них, зокрема, збалансування економічних публічних і приватних інтересів, за допомогою якого забезпечується соціально-економічний прогрес у суспільних відносинах. У цій площині звертається увага на необхідність повнішого врахування як нормативних, так і фактичних підстав юридичної відповідальності.

Однією з передумов успішного збалансування публічних і приватних інтересів є ширше (що включає й нормативні, і фактичні підстави) використання інституту відповідальності як одного з важливих правових регуляторів усієї сукупності суспільних відносин. Це має здійснюватися на основі людиноцентристської ідеології, що жодним чином не зменшує взаємної відповідальності особи й держави.

Водночас під час урегулювання цього підходу очевидно є потреба в подальших дослідженнях. Мова йде про необхідність виявлення ознак, які під час розкриття поняття юридичної відповідальності не зводяться до правопорушень, а визначені відносно, указуючи лише на загальну потребу застосування відповідальності. За такого поєднання віднайдені ознаки розкриватимуть таку відповідальність об'ємно, відображаючи пов'язану з правовими відносинами суспільну дійсність і її вдосконалення.

Ключові слова: суспільні відносини, публічні інтереси, приватні інтереси, збалансування інтересів, правове регулювання, юридична відповідальність, підстави юридичної відповідальності.

In the context of seeking a balance between public and private interests with legal regulators, the issues of including legal liability to these processes remain poorly researched. Taking into account the existence and increasing dynamics of destructive behaviors of some members of society, this does not contribute to a systematic solution of this problem.

The article is devoted to the problem of balancing economic public and private interests in the context of the legal regulation methods. The underestimation of the legal institute of responsibility role in these processes has been found. Substantiated the necessity of scientific understanding of legal responsibility not only in the usual form of limited notion of sanctions, but also in terms of using them to answer challenges. These include, in particular, balancing economic public and private interests, through which socio-economic progress in social relations is ensured. In this context, attention is paid to the need to analyze both regulatory and factual basics of legal responsibility. Also defined as important the reorientation of the social value of the mechanism of law-realization from the state-centric to the human-centric ideology.

One of the prerequisites for successful balancing of public and private interests is the broader (including both regulatory and factual basis) use of the responsibility institute as one of the important legal regulators of the social relations in whole. This should be done based on a human-centric ideology, which does not diminish the mutual responsibility of the individual and the State.

At the same time, there is an obvious need in regulating this approach in further researches. We are talking about the need in identification of features that are not reduced to offenses when disclosing the concept of legal liability, but also indicate only the general need to apply liability. In such a combination, the found signs will disclose such liability by volume, reflecting and enhancing public relations linked to legal relations.

Key words: social relations, public interests, private interests, balancing of interests, legal regulation, legal liability, basis of legal responsibility.

Мета статті. На основі опрацювання ключових положень юридичної науки осмислити проблему збалансування економічних приватних і публічних інтересів як запоруку успішності соціально-економічного розвитку крізь призму феномена відповідальності.

Постановка проблеми. Проблема досягнення балансу економічних приватних і публічних інтересів належить до центральних проблем з ефективного функціонування суспільних відносин. Її розв'язання найтіснішим чином пов'язане з правовим регулюванням, яке, за висловом відомого теоретика права С. Алексєєва, є «результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог певного соціального ладу, який здійснюється за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо)» [1, с. 289], а притаманний правовому регулюванню механізм результативного юридичного впливу «є важливим засобом юридичного стимулювання поведінки учасників суспільних відносин» [2, с. 364].

Як зазначає Р. Мельник, більшість норм українського права – це норми адміністративного права. Це сфера публічного управління економікою, соціальним життям, правоохоронна сфера тощо [3, с. 27]. Проте, з іншого боку, економіка – це механізми господарювання, а тому логічним є з'ясування господарських відносин. Не випадково існує думка про необхідність виділення в межах Особливого адміністративного права, зокрема, підгалузі адміністративно-господарського права [3, с. 28]. Не вдаючись до подальшого обґрунтування доцільності чи недоцільності такого підходу, очевидним є те, що для досягнення балансу економічних приватних і публічних інтересів необхідне правове регулювання засобами як адміністративного, так і господарського права.

Зазначеним пояснюється велика увага науковців і практиків із різних галузей права до проблем правового регулювання, у тому числі й у частині збалансування публічних і правових інтересів, серед них – В. Авер'янов, С. Алексєєв, Г. Журавльова, Л. Касьяненко, А. Малько, В. Мамутов, Т. Мацелик, В. Мілаш, Н. Никитченко, О. Скакун, З. Татькова, В. Щербина та багато інших.

Разом із тим у контексті пошуку балансу публічних і приватних інтересів з використанням засобів правового регулювання залишаються недостатньо вивченими питання залучення до цих процесів засобів юридичної відповідальності. Зважаючи на існування та зростаючу динаміку деструктивних форм поведінки окремих членів суспільства, це не сприяє системному вирішенню цієї проблеми.

Інститут відповідальності має вирішальне значення в установленні та дотриманні право-

порядку у сферах і публічного управління, і господарської діяльності. Тому визначення мети й ролі відповідальності в збалансуванні публічних і приватних інтересів можна розцінити як логічно взаємопов'язані й доповнюючі задля досягнення загального економічного інтересу суспільства. Утім така постановка питання не знайшла належної уваги в наукових дослідженнях, а тому потребує детальнішого розкриття.

Виклад основного матеріалу. Прийняття конкретного управлінського рішення – це фактично пошук балансу між вигодою, витратами й ризиком. Учасники господарських відносин характеризуються передусім тим, що вони вирішують індивідуально-конкретні справи. На відміну від цього, публічна відповідальність в узагальненому вигляді пов'язана з організацією та діяльністю держави та суспільства й має особливе значення для регулювання та забезпечення суспільних відносин. Необхідна координація дій членів суспільства в руслі суспільних інтересів, регламентація якої відбувається за допомогою правових засобів. У таких взаємозалежностях закладені передумови та гарантії прийняття оптимальних управлінських рішень, реалізація яких задовольняє низка умов. Вирішальне місце серед останніх посідає поєднання критеріїв забезпечення оптимальності суспільних потреб (публічні інтереси), політику щодо яких здійснюють публічні органи управління з критеріями забезпечення оптимальності приватних інтересів.

У контексті розв'язання цього завдання першочергове значення має Основний закон суспільства й держави – Конституція України, якою, зокрема, проголошений принцип права людини на підприємницьку діяльність. Він закріплений у ст.42 Конституції України та конкретизований у Господарському кодексі (далі – ГК) України. Свободу підприємництва розкрито через принципи, закріплені ст. 44 ГК України, а ст. 43 констатує, що «підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом». У цих умовах поведінка людини визначається її власними інтересами, але на неї покладається й відповідальність за свої дії.

Разом із тим, як зазначає В. Пашков, «прагнення відмовитися від всебічного контролю з боку держави як атрибута адміністративно-командної системи, розрахунок на саморегулювання суспільства призвели до приниження суспільних інтересів та гіпертрофії інтересів приватних, а сподівання на стихійну ринкову саморегуляцію призвели до падіння соціального захисту населення» [4, с. 61]. У нашому контексті варто наголосити й на існуванні обмежень (за різними критеріями), установлених законодавцем, щодо здійснення підприємницької діяльності, що стримує свободу підприємця. Тобто це вимагає відповідальності за дотримання

визначених меж публічного втручання в підприємство, а також відповідальності суб'єктів підприємства за дотриманням таких обмежень.

Отже, відносини у сфері підприємницької діяльності «об'єктивно потребують системного правового регулювання, що базується на гармонійному поєднанні приватних і публічних інтересів» [5, с. 241].

У переліку засобів такого регулювання особливе місце відводиться інституту юридичної відповідальності, який включає її різні види: цивільно-правову, адміністративну, господарську, кримінальну тощо. Інститут відповідальності як елемент механізму правового регулювання створює умови для формування загального простору соціальної відповідальності, що сприятиме гармонійному поєднанню приватних і публічних інтересів. Саме тому в низці напрямів удосконалення механізмів правового забезпечення комерційного господарювання висувують потребу визначення змісту й ефективності адміністративно-правової та господарсько-правової відповідальності, а також порядку збалансованості державних і суспільних інтересів з інтересами суб'єктів підприємства (публічно-правових із приватноправовими) [6, с. 63]. Тому в переліку правових засобів регуляторної політики реалізація відповідальності має стати цілеспрямованою на збалансування публічних і приватних інтересів у системі суспільних відносин.

Досягнення такого балансу інтересів можливе через відповідні правовідносини, які опосередковують: а) у сфері публічного управління – діяльність суб'єктів публічного управління; б) у сфері господарської діяльності – її безпосереднє здійснення й організацію. Конкретизуючи зазначені правовідносини, можна вести мову в першому випадку про адміністративні правовідносини, а в другому – про господарські правовідносини, деталізуючи які виділяють виробничо-господарські, господарсько-управлінські й організаційно-господарські.

Досягненню такого завдання заважає значна кількість об'єктивних і суб'єктивних перешкод, у тому числі й пов'язаних із термінологічною невизначеністю та відсутністю адекватного правового регламентування. Так, незважаючи на широкий ужиток у законодавчих актах поняття «державне регулювання підприємницької діяльності», його загальне визначення відсутнє. Щодо господарської діяльності, наприклад, у ГК України вживаються терміни «організація» (ст. 1 ГК України) та «управління» (ч. 6 ст. 3 ГК України), зміст яких не розкривається. Ведеться полеміка й щодо вживання термінів «регулювання» й «управління» в частині їх співвідношення та висловлюється думка, що «формами здійснення організації господарської діяльності є управління господарською діяльністю та регулювання господарської діяльності» [7, с. 31].

Стосовно господарської відповідальності в чинному законодавстві України відсутнє визначення господарсько-правової відповідальності. Як результат у юридичній літературі існує розмаїття її визначень. Досить поширеним є трактування господарсько-правової відповідальності як потерпання [8], зазнавання учасниками господарських відносин несприятливих економічних і (або) правових наслідків у результаті застосування до них господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених чинним законодавством і господарським договором [9, с. 377]. Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то відповідальність – це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова [10, с. 317]. Відповідальність також розглядають і як санкцію, застосування якої призводить до настання певного обтяження у формі додаткового або зміни наявного обов'язку новим обов'язком чи позбавлення певних прав [11, с. 549]. Зазначені багатоманітність і правові прогалини не дають можливості повною мірою розкрити всі істотні властивості господарської відповідальності

Подібні неузгодженості, на наш погляд, беруть свій початок у відсутності єдиної концепції відповідальності в Україні, що супроводжується наявністю в науковій літературі її багатьох визначень. Г. Журавльова, досліджуючи це питання, дійшла висновку, що юридична відповідальність – це складне соціально-правове явище, яке варто розглядати в негативному (як засіб боротьби з правопорушеннями, засіб забезпечення правомірної поведінки учасників правовідносин під час і в процесі виконання своїх обов'язків), так і в позитивному (як засіб заохочення, стимулювання учасників правовідносин до правомірної поведінки) аспектах, які є діалектично взаємопов'язаними [12, с. 69].

Зазначена структурна цілісність загального поняття юридичної відповідальності дає змогу здійснити її пізнання повніше й отримати важливі результати щодо логічного обґрунтування такої відповідальності в окремих галузях права. Подібний контекст тлумачення поняття юридичної відповідальності також дає можливість розкрити її характеристики та особливості, які можуть бути орієнтирами подальших розробок проблем її пізнання. Зокрема, це можливість розкрити механізм відповідальності в розумінні проблематики узгодження публічних і приватних інтересів з метою їх збалансування.

Поняття юридичної відповідальності знайшло найбільше застосування «як міра державного примусу на виконання вимог права, що містять осуд діянь правопорушника перед державою та суспільством», водночас зазначається обмеженість такого розуміння. Наголошується на тому, що юридична відповідальність тільки «найбільш

рельєфно проявляється у правопорушенні, але вона реально існує й за умови здійснення дозволених, а тим більше прямо витікаючих із чинного законодавства діянь» [12, с. 69].

Можна без перебільшення вести мову про те, що провідним для задіяння феномена відповідальності до розв'язання завдань збалансування інтересів є остання умова - діяння, що прямо впливають із чинного законодавства, а саме суспільно небезпечних, протиправних, винних діянь (дії або бездіяльності), а не лише здійснення конкретних правопорушень. Однак, як свідчить практика, саме здійснення конкретних правопорушень є більш звичним у площині відповідальності; вона обмежена поняттям санкцій. Це впливає, наприклад, із положень ч. 1 ст. 216 і ст. 217 ГК України. Вузьке правове бачення перешкоджає використанню інституту відповідальності для пошуку відповідей на реальні виклики. Серед останніх, зокрема, потреба збалансування економічних публічних і приватних інтересів, за допомогою якого забезпечується соціально-економічний прогрес у суспільних відносинах

Реальне узгодження економічних публічних і приватних інтересів, на нашу думку, безпосередньо пов'язане також із реалізацією позиції В. Авер'янова, яку він висловив щодо суспільної (соціальної) цінності, зокрема адміністративного права. Її основу становить «людноцентристська» на протизагу «державоцентристській» ідеології [13, с. 11]. Якщо державоцентристська ідеологія надає перевагу інтересам держави, а людина певною мірою є засобом досягнення таких інтересів, то людноцентристська ідеологія на першу сходинку ставить інтереси людини, а держава має забезпечувати права, свободи та законні інтереси людини. У широкому розумінні це диктує необхідність удосконалення політики відповідальності: 1) відповідно до суспільних потреб, яку здійснюють публічні органи управління, та 2) відповідно до приватних потреб суб'єктів господарських відносин, що виника-

ють у процесі їхньої діяльності на підприємствах, установах та організаціях незалежно від форм власності. Необхідна розбудова інститутів та адміністративно-правової й господарсько-правової відповідальності

У контексті вищезазначеного мова йде як про нормативні (відповідні норми права), так і фактичні (те, за що особа може нести юридичну відповідальність) підстави юридичної відповідальності, що розкриваються в теорії держави і права. Отже, юридична відповідальність не зводиться до правопорушень, хоча останні й становлять її серцевину, а набуває загального багатоаспектного характеру. Розповсюджуючись на всі види правовідносин, що виникають у суспільстві, такий підхід сприятиме формуванню правосвідомості громадян як необхідного фактора становлення правової держави, адже правосвідомість, на думку О. Скакун, не тільки відображає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує та моделює їх [14, с. 464].

Висновки. Отже, однією з передумов успішного збалансування публічних і приватних інтересів є ширше (що включає й нормативні, і фактичні підстави) використання інституту відповідальності як одного з важливих правових регуляторів усієї сукупності суспільних відносин. Це має здійснюватися на основі людноцентристської ідеології, що жодним чином не зменшує взаємної відповідальності особи й держави.

Водночас під час урегулювання цього підходу очевидно є потреба в подальших дослідженнях. Мова йде про необхідність виявлення ознак, які під час розкриття поняття юридичної відповідальності не зводяться до правопорушень, а визначені відносно, вказуючи лише на загальну потребу застосування відповідальності. За такого поєднання віднайдені ознаки розкриватимуть таку відповідальність об'ємно, відображаючи пов'язану з правовими відносинами суспільну дійсність і її вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. Москва : Юрид. лит., 1982. Т. I. 361 с.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права / под ред. С.С. Алексеева. Москва : Юрид. лит., 1987. 440 с.
3. Мельник Р.С. Реформування системи адміністративного права як передумова його кодифікації. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопад. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. С. 26–28.
4. Пашков В. Публічні інтереси в галузі обігу лікарських засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 7. С. 60–63.
5. Романенко Т.П. Держава як гарант забезпечення умов для розвитку та ефективного функціонування підприємницької діяльності. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2017. № 68. С. 239–253.
6. Харківська К.В. Механізми забезпечення свободи комерційного господарювання. *Юрист України*. 2014. № 4. (29) С. 58–64.
7. Актуальні проблеми господарського прав : навчальний посібник / за ред. В.С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

8. Татькова З.Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2010. 208 с.
9. Мілаш В.С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Харків : Право, 2008. Ч. 2. 496 с.
10. Новий тлумачний словник української мови. Київ : Аконіт, 2008. Т. 1. 926 с.
11. Гражданское право : учебник / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. 3-е изд., перераб. и допол. Москва : ПРОСПЕКТ, 1998. Ч. 1.
12. Журавльова Г.С. Юридична відповідальність за порушення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопад. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. С. 68–70.
13. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006 № 5 С. 11–17.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2005. С. 461–465.

УДК 378.14: 339.9
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.10>

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
проректор Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

CHALLENGES OF THE USE OF GLOBAL EXPERIENCE IN THE LEGAL REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Стаття присвячена процесам, що відбуваються в закладах вищої освіти України, у зв'язку з використанням світового досвіду правового регулювання їхньої господарської діяльності. У контексті пошуку ефективних заходів упровадження світового досвіду у сфері надання освітніх послуг, що є пріоритетним напрямом організації державної політики в країні, виокремлено основні фактори, притаманні вітчизняній освітній сфері.

Окреслено тенденції вищої освіти у світовому співтоваристві, які застосовуються в розумінні поняття закладу вищої освіти, що традиційно використовується в організації вищої освіти в провідних країнах світового співтовариства. Визначено, що ефективне застосування процесів світового досвіду зарубіжних країн, освітня діяльність яких характеризується новітніми методами викладання, модернізацією та інноваційним забезпеченням, дасть можливість докорінної зміни якості надання освітніх послуг в Україні. Доведено, що саме використання економічно вигідних типів освіти для задоволення потреб ринку праці, забезпечення пропорційності, що зростає, кількості вступників без істотного збільшення урядових витрат на вищу освіту, розроблення навчальних програм, орієнтованих на викладання, що поєднане з дослідженнями прикладного характеру, здатне удосконалити й покращити вже наявний рівень професійної освіти. У ході дослідження виокремлено чинники, які позитивно впливають на формування єдиного інноваційного процесу, спрямованого на покращення господарської діяльності закладів вищої освіти. Причому встановлено, що імплементація та вдосконалення господарської діяльності має відбуватися водночас на державному та місцевому (регіональному) рівнях.

Зроблено висновок, що процесу правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти в обов'язковому порядку повинні бути властиві процеси надання якісних послуг у сфері освітньої діяльності, ефективна методика викладання й модернізація відповідно до нових технологій з урахуванням інноваційного забезпечення.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, зарубіжні країни, інноваційне забезпечення, модернізація процесів, освітня діяльність, професійна освіта.*

The article is devoted to the processes occurring in higher education institutions of Ukraine in connection with the use of the world experience of legal regulation of their economic activity. In the context of the search for effective measures of implementation of world experience in the field of providing educational services, which is a priority direction of public policy organization in the country, the main factors inherent in the national educational sphere are highlighted.

The tendencies of higher education in the world community, which are used in understanding the concept of higher education institution, traditionally used in the organization of higher education in the leading countries of the world community, are outlined. It is determined that the effective application of the processes of world experience of foreign countries, whose educational activity is characterized by the latest teaching methods, modernization and innovative provision, will give the opportunity to radically change the quality of the provision of educational services in Ukraine. It is proved that the use of economically advantageous types of education to meet the needs of the labor market, ensuring the increasing proportionality of the number of entrants without significantly increasing government spending on higher education, the development of training programs focused on teaching, combined with applied research, able to improve and already improve level of professional education. In the course of the study, the factors that positively influence the formation of a unified innovation process, aimed at improving the economic activity of higher education institutions, were highlighted. Moreover, it is established that the implementation and improvement of economic activity should occur simultaneously at the state and local (regional) levels.

It is concluded that the process of legal regulation of economic activity of higher education institutions must necessarily be characterized by processes of providing quality services in the field of educational activities, effective teaching and modernization in accordance with new technologies, taking into account innovative provision.

Key words: *higher education institutions, foreign countries, innovation support, process modernization, educational activity, vocational education.*

Використання світового досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти є пріоритетним напрямом організації державної політики у сфері надання освітніх послуг. Для дослідження ефективності процесів застосування світового досвіду країн, освітня діяльність яких характеризується новітніми методами викладання, модернізації та інноваційного забезпечення конкурентних переваг закладів вищої освіти, спробуємо проаналізувати та виокремити пріоритетні напрями для застосування таких методів у вітчизняній освітній сфері.

Світовий досвід з організації освітніх процесів вивчало багато вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких на особливу увагу заслуговують праці О. Баєвої, Н. Боровської, О. Верхогляда, Р. Гуревича, Л. Карпинської, В. Ортинського, Н. Пазюра, Ю. Романовської, О. Романовського, С. Курбатова, В. Руснак, Е. Макгіннеса, Ду Яньянь та інших. Проте використання світового досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти, його застосування у вітчизняній освітній сфері залишено без належної уваги. Актуальність проведення аналізу процесів, що пов'язані з використанням світового досвіду, полягає в забезпеченні якості освітніх послуг, які надаються закладами вищої освіти в Україні.

Основною метою написання статті є вивчення світового досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти та запровадження такого в межах доцільності в Україні.

Тенденції вищої освіти у світовому співтоваристві сформували поняття «університет» як ЗВО (заклад вищої освіти), що відрізняється від визначення, яке традиційно використовується щодо континентального університету, – установа з інтенсивною співпрацею, узгодженістю між викладанням, навчанням та успіхами в ньому, де значна увага приділяється індивідуальним підходам до навчання.

Основними завданнями ЗВО зарубіжних країн визначено впровадження професійно орієнтованих та економічно вигідних типів освіти для задоволення потреб ринку праці; забезпечення пропорційності, що зростає, кількості вступників без істотного збільшення урядових витрат на вищу освіту; розроблення навчальних програм, орієнтованих на викладання, що поєднане з дослідженнями прикладного характеру; удосконалення та покращання вже наявної професійно орієнтованої освіти. Диверсифікація, що зростає, загалом вважається позитивним явищем для систем вищої освіти як усередині кожної країни, так і в міжнародному контексті.

Проте диверсифікація, що зростає, стикається з проблемами недостатньої прозорості структур кваліфікацій окремої країни й труднощами у взаємному визнанні кваліфікацій через

велику кількість різних рівнів і варіацій змісту цих кваліфікацій. Вирішення цих проблем спонукає до пошуку інших інструментів, які сприятимуть розумінню отриманої інформації про кваліфікації.

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, законами України про освіту, Національною доктринами розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України [1].

Як слушно зазначає В. Ортинський, аналіз процесів реформування освітніх систем у розвинених країнах засвідчує, що всі вони зумовлені необхідністю формулювання нової парадигми освіти. У зв'язку з інтеграційними процесами, створенням світового освітнього простору така парадигма в основі має бути актуальною й у загальних рисах спільною для всього світу [2].

Світ переживає революційні зміни в суспільстві, виробництві, в освіті. Реформи в галузі освіти стали центральним елементом поновлення економік країн світу: Китаю, США, Канади та інших. Гонка за першість у сфері освіти вимагає інвестицій. Рівень витрат на освіту значною мірою не лише визначає економічний потенціал країни, а й формує її конкурентні переваги на міжнародній арені.

Так, наприклад, американська модель передбачає певну автономію вищих навчальних закладів у вирішенні питань функціонування (як правило, незалежними фаховими асоціаціями). Тому цікавим є досвід у сфері вищої освіти в США, хоча назвати однозначно його суто державним навряд чи можна. Роль держави у сфері вищої освіти є незначною, тому цілком можна підтримати точку зору науковців щодо «державно-громадського» або «умовно державного» контролю з широкою сферою участі недержавних інституцій (наприклад, роботи О. Верхогляд, Ю. Романовської, О. Романовського, С. Курбатова, О. Баєвої та інших).

Варто підтримати О. Баєву в тому, що «система вищої освіти США побудована на фундаменті вільної та мобільної координації освітніх організацій» [3].

Федеральний уряд США не має права встановлювати загальнодержавну систему освіти, у т. ч. й вищої, визначати навчальні програми, плани для освітніх закладів (поправка 10 до Конституції США). Відповідні питання – це прерогатива влади штату чи округу. Фактично процес передачі функцій управління, а також контролю на місцевий рівень завершено в 1972 році, з моменту, коли уряд США прийняв остаточне рішення про припинення надання нецільових коштів вищим навчальним закладам [4].

Варто зазначити, що роль відповідних недержавних об'єднань є досить значною в управлінні вищою освітою у США. Їх

називають «другою силою», яка поряд із «першою силою» (міністр освіти й інші посадові особи Міністерства, які здійснюють керівництво департаментами Міністерства, президенти й ректори вищих навчальних закладів») формує «інституціональну та державну політику вищої освіти США» [25].

Фактично суб'єктами контролю є загальнодержавні органи (федеральні органи) у мінімально-необхідному обсязі, регіональні органи влади, недержавні формування (регіональні, фахові), керівництво самих вищих навчальних закладів (як суб'єкти попереднього етапу – самоконтролю – контролю з боку держави й недержавних утворень).

Варто одразу зазначити, що контроль у сфері вищої освіти у США характеризується певною специфікою щодо окремих штатів з урахуванням моделей відносин «влада штату – університет» в відрізняється різним характером у межах діапазону – від суворого тотального контролю (високого рівня) до позиційного вузькоспеціалізованого, узагальненого (незначного рівня).

У цьому аспекті варто зазначити, що класифікація типів взаємовідносин ЗВО та регіональної влади, запропонована Е. Макгіннесом, заслуговує на увагу, що може бути підґрунтям і для виділення моделей контрольних відносин ЗВО (у сучасному трактуванні ототожнено із ЗВО) та регіональної влади у сфері вищої освіти [5]. Система фінансування вищої освіти в США характеризується високою вартістю навчання порівняно з іншими розвиненими країнами, що насамперед визначається децентралізованим характером системи освіти: переважанням приватних навчальних закладів над державними.

Саме тому роль державних органів обмежена формуванням і реалізацією програм фінансування, а також контролем над дотриманням законодавчих норм.

Проте, незважаючи на високий рівень розвитку й ефективності навчання, натеper освітня галузь має чимало невирішених проблем. Зокрема, залишається відносно низькою якість підготовки в багатьох ЗВО країни, особливо державних. Серйозною проблемою є доступність вищої освіти через її високу вартість.

Цікавим для України є досвід Канади, оскільки ця країна позиціонується як одна з найбільш відомих значним досвідом викладання та характеризується якісними науковими дослідженнями, підготовкою висококваліфікованих працівників і наданням їм практичних навиків. Дослідження освітніх процесів Канади обґрунтовано та розкрито в працях вітчизняних і закордонних учених. Зокрема, В. Веайсто розкривав можливість полікультурної освіти, Р. Гуревич досліджував проблеми та реалії вищої освіти в Канаді [23].

У цьому напрямі вивчала проблеми й Л. Карпінська [6], яка в працях розкривала сучасну

систему вищої освіти Канади. На значну увагу заслуговують праці вітчизняної науковиці В. Руснак [7], яка розкривала процес підготовки педагогічних кадрів у Канаді на сучасному етапі. Відмітимо, що освітні послуги в Канаді переважно забезпечуються державними навчальними закладами. Реалізація таких послуг має поступовий характер: від нижчого рівня (дошкільна освіта) і до вищого рівня (вища освіта). Якщо порівнювати зі Сполученими Штатами, то там значну частину навчальних закладів становлять приватні коледжі та університети. У Канаді інша ситуація, і серед сотні університетів приватних буде менше ніж три десятки.

Досліджуючи нормативно-правове забезпечення управлінського апарату, відмітимо, що в Канадських університетах найвищою управлінською структурою вважається Наглядова рада, до складу якої можуть входити не тільки викладачі, а й студенти. Виходячи з дослідження нормативно-правового забезпечення, відмітимо, що в основному Наглядова рада розглядає питання фінансування університету, а також за рекомендацією ректора має право за погодженням ректора звільняти працівників.

Забезпечення «фінансування канадських університетів здійснюється з різних джерел, проте на початок 90-х рр. минулого ст. державне асигнування становило майже 85%», стверджує Г. Козлакова [8]. Одним із базових документів, які забезпечують право на освіту, є Канадійська хартія прав і свобод, у якій зазначено, що громадяни Канади, чию першу мову вивчили та досі розуміють, – це населення англійської чи французької мовної меншини провінції, у якій вони проживають, або які отримали навчання в початковій школі в Канаді англійською або французькою мовами та проживають у провінції, де мовою, якою вони отримали цю інструкцію, є мова населення англійської чи французької мовної меншини провінції, мають право, щоб їхні діти отримували навчання в початковій і середній школі цією мовою в цій провінції.

Н. Микитенко в авторефераті доводить, що «у канадській моделі навчання центральне місце посідає студент. Увесь навчальний процес зорієнтований на його потреби та інтереси і на забезпечення належного зворотного зв'язку у системі «викладач – студент» (форми оцінювання роботи викладача, які заповнюються студентами, опитування щодо задоволеності студентів навчальним процесом) [9]». Тобто всі зусилля науково-педагогічного персоналу націлені на максимальне задоволення потреб студента та надання йому максимально можливих якісних освітніх послуг.

Вищу освіту в Канаді можна отримати в коледжах або університетах. Загальну систему освіти Канади систематизовано у вигляді таблиці 1.

Система освіти Канади

Вид освіти	Освітній рівень	Назва закладу	Вік особи
Необов'язкова	Дошкільна освіта	Дитячий садок	Від 3–6 років
Обов'язкова	Школа	Початкова освіта з 1–6 класи. Середня школа – 7–12 класів	Від 6–12 років, від 13–18 років
Необов'язкова	Вища освіта	Коледж, університет (бакалавр), університет (магістр), докторантура	Від 18–20 років, від 18–21 років, від 21–22 років, вік необмежений

Доцільно відмітити тісний взаємозв'язок системи освіти й ринку праці. Така залежність спостерігається не тільки в Канаді, а й в інших країнах світу. Зміни в програмі та впровадження нових напрямів відбуваються часто й мобільно.

Отже, у Канаді надання освітніх послуг характеризується високим рівнем вимог як до виробника освітніх послуг, що характеризується якістю освітніх послуг, так і для споживача, що характеризується його високим рівнем фінансового забезпечення.

Наступною країною, у якої можна почерпнути позитивний досвід освітніх послуг, є Ізраїль. Він вважається передовою країною світу за розвитком освіти, тому ґрунтовне вивчення господарської діяльності та перейняття позитивного досвіду вказаної країни буде актуальним для сучасної української освіти.

Щороку Ізраїль виділяє на потреби освіти 10% ВВП країни, що в кілька разів перевищує подібні витрати в Україні [11]. Освіта в Ізраїлі регулюється низкою законів: «Про обов'язкову освіту» 1949 р. з подальшими поправками, «Про державну освіту» 1953 р., «Про особливу освіту» 1988 р.

Варто відмітити особливість отримання освітніх послуг в Ізраїлі, що пов'язана з використанням спеціальних програм, серед яких, наприклад, Masa Israel. Проект MASA – це асоціація, яка фінансує й підтримує довгострокові програми в Ізраїлі. А набором учасників і їх приїздом до Ізраїлю займаються різні навчальні заклади. Проект пропонує не тільки академічні, а й інші види програм – волонтерські, релігійні, туристичні, різні види стажувань [29].

Отже, забезпечення навчального процесу в ізраїльському ЗВО здійснюється самостійно студентом. Система надання освітніх послуг в Ізраїлі влаштована за прикладом західної, якщо точніше, за прикладом англосаксонської. При цьому відмітимо, що Ізраїль є учасником програми TEMPUS (програма співробітництва у сфері вищої освіти між навчальними закладами ЄС і країн-партнерів), але не включений у Болонський процес: на форумах Болонського процесу Ізраїль значиться як країна-спостерігач і впроваджує європейські стандарти на свій розсуд. Це може ускладнювати оцінку ізраїльського диплома західними експертами: кількість набраних студентом балів може відрізнятися від норм, установлених у Європі. Однак освіта в університетах Ізраїлю вважається престижною.

Крім того, підтверджуючи дослідження Г. Чекаловської, можемо стверджувати, що в різних країнах світу можна спостерігати фінансову підтримку студента, у якого виникла така потреба. Фінансова підтримка забезпечується різними способами: отримання пільгового освітнього кредиту (Великобританія, Австрія), за рахунок грантів (США, Німеччина, Франція, Україна), субсидії на житло в період навчання на денній формі (Великобританія).

Досліджуючи зарубіжний досвід господарської діяльності ЗВО, доцільно розкрити організацію роботи вищих закладів освіти, зокрема досвід Китаю.

Вітчизняними вченими вже здійснені спроби дослідити освітні процеси в Китаї. Зокрема, різні аспекти цієї проблеми останніми роками досліджували Н. Боревська (управління освітою в Китаї), Н. Пазюра (особливості розвитку професійно-технічної освіти в Китаї в останній чверті ХХ ст.), Ду Яньнянь (розвиток вищої педагогічної освіти в Китаї) та інші. Проте сьогодні достатньої уваги не приділено дослідженню господарської діяльності в китайських ЗВО.

Головна особливість китайського освіти – її вік: перші «шуюани» (академії) з'явилися там майже півтори тисячі років тому. Зараз система освіти КНР (Китайської Народної Республіки) суттєво видозмінилася, наблизилася до європейської та представлена коледжами, університетами й вищими школами.

Освітні послуги у ЗВО передбачені для трьох ступенів: перший (від чотирьох до п'яти років) завершується присвоєнням ступеня бакалавра, другий (від двох до трьох років) дає шанс стати магістром, здолавши третю сходику, можна отримати науковий ступінь – доктор наук.

Загалом на модернізацію змісту педагогічної освіти в Китаї впливають політичні, економічні, культурні реформи, а також уведення нових технологій у навчальний процес. Зміст вищої педагогічної освіти в Китаї модернізується відповідно до розвитку науки й техніки та світових тенденцій розвитку освіти. Це проявлялося в появі нових предметів (інформатика, мережева англійська мова, кіно й телесценаристика, сучасний менеджмент, сучасна світова економіка та політологія, основи комп'ютерного дизайну, програмування на комп'ютері тощо), нових спеціальностей (учитель інформатики, економіки тощо), модернізації навчальних планів і програм тощо.

Поряд із позитивними тенденціями в розвитку вищої педагогічної освіти в Китаї існують і негативні, серед них – надмірна ідеологічна спрямованість (заполітизованість) навчального процесу в закладах, що готують педагогів; нерівномірне розташування педагогічних ЗВО по країні; відставання педагогічних ЗВО від технічних за матеріально-технічним забезпеченням навчального процесу. Проте позитивні тенденції переважають, і тому можна стверджувати, що процес модернізації педагогічної освіти в КНР набирає нових обертів освіти, що постійно розвивається.

Загалом, досліджуючи правове регулювання господарської діяльності ЗВО, доцільно відмітити проблеми, які перешкоджають застосування світового досвіду, а саме: різноплановість сформованих освітніх процесів та умов, у яких вони здійснюються; адаптація однієї освітньої системи до іншої чи її складників може спричинити неможливість її практичного застосування в межах чинного нормативно-правового поля; неприйняття державними, урядовими чи освітніми органами процесу імплементації освітніх інновацій і самих інновацій; відсутність кадрового забезпечення, яке б давало можливість практичного впровадження інноваційних процесів; відсутність фактичних єдиних стандартів освітніх процесів між Україною, Ізраїлем, Канадою, США та іншими країнами – передовими в галузі освіти.

Разом із тим, провівши дослідження правового регулювання господарської діяльності ЗВО в розрізі передових освітніх систем, відмітимо такі основні складники, які, на нашу думку, доцільно було б імплементувати в межах України: вартість освітніх послуг повинна бути досить високою, що стосується як держави (високий рівень питомої ваги витрат ВВП на освіту), так і самих навчальних закладів (висока вартість навчання на ринку освітніх послуг); можливість самостійно обирати навчальні курси в межах отримання навчальної спеціалізації з урахуванням її особливостей, пропонованих обов'язкових і вибіркових дисциплін, а також мінімальної кількості годин, що вивчається студентами в межах тижневого навантаження; центральне місце в освітніх процесах повинен посідати студент, який здійснює оплату освітніх послуг і бажає отримати їх якісно; спрямованість господарської діяльності на високий рівень виконання господарських функцій ЗВО, що реалізується у вигляді наявних ефективних, дослідних і взаємоузгоджених процесів управління ЗВО, що базується на контрольованій державою основі; узгодженість нормативно-правових актів, які спрямовані на чіткий розподіл фінансових ресурсів у межах державних і приватних ЗВО, що спрямоване на покращення господарської діяльності й підвищення якості освітніх послуг; застосування інновацій у процесі господарської

діяльності, спрямованих на необхідність залучення представників освіти та влади до обговорення й вирішення поточних питань; залучення молоді та студентства до виявлення, обговорення й унесення пропозицій у межах освітнього процесу.

Сукупність усіх указаних імплементаційних процесів, визначених на основі вивчення міжнародного досвіду, має забезпечувати формування єдиного інноваційного процесу, який спрямований на покращення господарської діяльності ЗВО. Причому імплементація й удосконалення господарської діяльності має відбуватися водночас на кількох рівнях: державному – забезпечення врегулювання і стандартизації єдиних державних стандартів освітніх послуг; місцевому (регіональному) – забезпечення належного рівня автономії ЗВО та її конкурентоспроможності освітніх послуг у межах ринку та регіону; локальному (у межах ЗВО) – забезпеченість матеріально-технічною базою, наявність кваліфікованого освітнього рівня персоналу ЗВО, спрямованого на максимізацію покращення освітніх процесів і підвищення якості освітніх послуг.

Підсумовуючи вищесказане, ми сформуваємо основні складники, які підвищують рівень освіти у світі (рис. 1).

Рис. 1. Основні складники, що забезпечують підвищення рівня освіти

У процесі вивчення проблем використання світового досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти можна дійти висновку, що надання якісних послуг у сфері освітньої діяльності можна забезпечити такими складниками, як вивчення та застосування передового досвіду країн, які входять у десятку найкращих; забезпечення ефективної методики викладання; модернізація відповідно до нових технологій з урахуванням інноваційного забезпечення; забезпечення конкурентних переваг одного ЗВО над іншими й отримання високого рейтингу серед ЗВО, у тому числі досягнення ефективності здійснення господарської діяльності та наявності інвестиційних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Вища освіта і Болонський процес : навчально-методичний посібник / автори-укладачі: А.М. Ільченко, С.В. Шейко С.В. Полтава : РВВ ПДАА, 2014. 316 с
2. Оргинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
3. Баєва О.В. Державно-громадське управління якістю вищої освіти: досвід США. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2010. № 2. С. 5–9.
4. Джонстоун Д.Б. Система образования в США: структура, руководство, финансирование. *Университетское управление: практика и анализ*. 2003. № 5–6 (28). С. 92–102.
5. Макгиннес Э. Финансовый менеджмент в сфере высшего образования: сравнительное исследование взаимоотношений вузов и штатов в США / пер. с англ. Центр ОЭСР. Москва : ВШЭ, 2005. 344 с.
6. Карпинська Л.О. Сучасна система вищої освіти Канади. *Наук. вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського* : збірник наукових праць. Одеса, 2004. Вип. 3–4. С. 62–70.
7. Руснак І. Підготовка педагогічних кадрів у Канаді на сучасному етапі. *Підготовка вчителя початкової школи в умовах нової парадигми освіти* : матеріали Міжнар. наук.-меод. конф., 1–2 квітня / Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ, 2004. С. 62–64.
8. Козлакова Г. Вища освіта в Канаді: деякі враження про університети Оттави і Торонто. *Вища освіта України*. 2011. №1. С. 114–119.
9. Микитенко Н. О. Професійна підготовка соціальних працівників в університетах Канади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2006. С. 104.
10. Світова база даних ТВЕТ – Профілі країни. URL: <https://unevoc.unesco.org/go.php?q=World+TVET+Database&ct=HUN>.
11. Романовський О.О. Феномен підприємництва в університетах світу : монографія. Вінниця : Нова книга, 2012. 504 с.
12. Савіщенко В.М. Адміністративно-правове забезпечення освіти та науки в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. 372 с.
13. Угода між Урядом Держави Ізраїль та Кабінетом Міністрів України про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль (чинна з 05.12.2016). URL: <https://israel.mfa.gov.ua/ua/ukraine-il/legal-acts>.
14. Угода про співробітництво у галузі освіти між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль від 09.04.2000. URL: <https://israel.mfa.gov.ua/ua/ukraine-il/legal-acts>.
15. Чекаловська Г.З. Зарубіжний досвід фінансування вищої освіти. Якість освіти і методики викладання у вищій школі. URL: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v1/1-01270.pdf>.
16. Шаповал Р.В. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право». Харків, 2011. 36 с.
17. Шаталова Л.М. Особливості фінансово-господарської діяльності вищих навчальних закладів України. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16785/%CB>.
18. Шевченко С.О. Механізм державного та громадського управління якістю вищої освіти: зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2007. № 3. С. 171–176.
19. Шкільна освіта в Ізраїлі. URL: <https://migrant.biz.ua/izrail/navchannya-il/shkola-v-izraili.ht>.
20. Милованов. Т. О нашем месте в мире. URL: <https://ru.osvita.ua/blogs/65072/>.
21. Парашенко Л., Бергамотова И. О некоммерческом статусе учебных заведений. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reform/53613/>.
22. Israel Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://mfa.gov.il/MFA/Pages/default.aspx> ; Вища освіта й університети Ізраїлю <https://news.eurabota.ua/uk/israel/education/vyshcha-osvita-y-universytety-izrayilyu/>.
23. Гуревич Р. Вища освіта в Канаді: проблеми та реалії. *Вища освіта України*. 2006. № 4. С. 87–91.
24. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
25. Исследовательские университеты: американская модель / под ред. В.Б. Супян. Москва : Магистр, 2009.
26. Інноваційні дослідницькі університети як чинних модернізації освітньо-наукової сфери та розбудови суспільства знань. URL: <http://www.nis.gov.ua/articles/1427/>.
27. Куцурубова-Шевченко О.В. Господарсько-правові проблеми функціонування державних вищих навчальних закладів. *Економіка і право*. 2009. № 1. С. 81–85.
28. Кучеренко Д.Г., Мартинюк О.В. Стратегія розвитку освітніх систем країн світу : монографія. Київ : ІПК ДСЗС, 2011. 312 с.
29. Немировская Л.А. Новые репатрианты в системе непрерывного образования взрослых в Израиле. URL: <https://i121.petsru.ru/journal/article.php?id=2367ml>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.11>

Трубін І.О.,
кандидат юридичних наук,
заступник директора департаменту,
начальник відділу нормативної роботи та правової експертизи
Міністерства освіти і науки України
ORCID: 0000-0002-1391-9505

Трубіна М.В.,
кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту фіскальної політики
ORCID: 0000-0003-3298-5353

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF PERSONAL DATA IN CONDITIONS OF FORMATION OF DIGITAL ECONOMY

У статті аналізуються базові принципи та правові акти, що регламентують відносини у сфері захисту персональних даних, у тому числі Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки.

На базі аналізу й узагальнень вітчизняної практики та оцінки наукових тенденцій щодо напрямів реалізації державної політики цифрового розвитку на теоретичному рівні здійснено комплексне дослідження проблеми законодавчого й організаційно-правового впорядкування суспільних інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних в умовах формування цифрової економіки.

У дослідженні визначаємо особливості національних регулятивних підходів у сфері захисту персональних даних в умовах формування цифрової економіки, акцентуючи увагу на «цифровій економіці» як похідному результату інформатизації суспільства. Здійснено осмислення наукового пізнання сутності процесу формування цифрової економіки та розвитку інституту захисту персональних даних.

Доведено, що організаційно-правові питання захисту персональних даних повинні формуватися на базі сучасних європейських поглядів на стандарти про права людини й основні свободи, перспективи розвитку рівня довіри й безпеки зокрема та через одночасний цифровий розвиток і відповідне запобігання супутнім ризикам, усунення їх та управління супутніми ризиками у сфері захисту персональних даних.

Виявлено основні принципи функціонування цифрової платформи, що дають змогу створювати відкриті, електронні системи зі значною кількістю користувачів. Обґрунтовано основні напрями цифрової трансформації, що полягають у своєчасності, доступності, якості й персоналізації.

Проведено аналіз результатів і запропоновано пріоритетні напрями щодо подолання відставання в правовому регулюванні формування цифрової економіки через відображення основних шляхів правової регламентації. Отримані результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності формування й розвитку цифрової економіки і стануть базою для подальших наукових розробок у цій галузі.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, принципи захисту персональних даних, цифрова економіка.

The article analyzes the basic principles and legal acts governing relations in the field of personal data protection, including the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020.

On the basis of analysis and generalizations of national practice and evaluation of scientific tendencies concerning the directions of realization of the state policy of digital development at the theoretical level, a comprehensive study of the problem of legislative and organizational and legal ordering of public information relations in the sphere of personal data protection in the conditions of digital economy formation has been carried out.

The study identifies the peculiarities of national regulatory approaches in the field of personal data protection in the conditions of digital economy formation, focusing on the “digital economy” as a derivative result of informatization of society. The scientific understanding of the essence of the process of formation of the digital economy and the development of the institute of protection of personal data is made.

It is proved that the legal and legal issues of personal data protection should be formed on the basis of modern European views on human rights and fundamental freedoms standards, prospects of development of the level of trust and security, in particular through simultaneous digital development and appropriate prevention, elimination and management of related risks in the field of personal protection. data.

The basic principles of functioning of the digital platform are revealed, allowing to create open, electronic systems with a large number of users. The basic directions of digital transformation, which are timely, accessible, quality and personalization, are substantiated.

The results are analyzed and priority directions are proposed to overcome the gap in the legal regulation of the digital economy formation by reflecting the main ways of legal regulation. The results of the research will help to increase the efficiency of formation and development of the digital economy and will become the basis for further scientific developments in this field.

Key words: *personal data, protection of personal data, principles of protection of personal data, digital economy.*

У сучасних умовах можна констатувати, що розвиток інформаційних технологій сприяв змінам у принципах функціонування суспільних відносин. Так, взаємовідносини між індивідами, що здійснюються за допомогою різноманітних засобів інформатизації, зазнали суттєвої трансформації в напрямі їх спрощення, підвищення швидкості отримання результатів, якості тощо.

Саме в контексті вказаних перетворень на рівні державної політики сформульовані та втілені у формі нормативно-правового акта положення розвитку в Україні так званої діджиталізації (англійською – *digitalization*). Зокрема, мається на увазі Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67 (далі – Концепція).

Відповідно до положень Концепції, сучасна державна політика цифрового розвитку передбачає декілька напрямів реалізації, одним із яких є створення умов до масштабного запровадження інформаційних технологій у матеріальний (фізичний) вимір і формування взаємодії між різними елементами інформаційно-телекомунікаційних систем. При цьому в Концепції визначено низку принципів, дотримання яких дасть змогу досягнути поставлених цілей, один із яких пов'язаний із вимогою підвищення рівня довіри й безпеки зокрема й через одночасний цифровий розвиток і відповідне запобігання супутніми ризикам, усунення їх та управління супутніми ризиками у сфері захисту персональних даних.

Зазначимо, що в сучасній вітчизняній науці проблемам, пов'язаним із розвитком цифрової економіки, присвячені праці О. Голобородько, О. Гудзь, К. Крауса, Н. Крауса, Т. Обуховської, В. Чокіної та інших.

Що стосується наукового пізнання захисту персональних даних, то значний здобуток для подальшого наукового пошуку становлять праці В. Брижка, О. Баранова, В. Пилипчука, А. Новицького тощо.

Незважаючи на вагомий внесок попередніх наукових досягнень колег, питання захисту персональних даних у процесі розвитку цифрової економіки залишаються сьогодні малодослідженими.

Варто зазначити, що перетворення, які відбулися у вітчизняному суспільстві, насамперед пов'язані з Інтернетом. За останні роки відбулося помітне зростання кількості його користувачів. Так, за даними Інтернет Асоціації України, сформульованими на основі дослідження, проведеного InMind Factum Group Ukraine,

у 2017 році кількість користувачів Інтернет становила 21,6 млн користувачів. При цьому у 2018 році ця цифра збільшилася і становила 25,6 млн (дослідження компаній We Are Social і Hootsuite).

Другим складником цих змін стали швидкі темпи вдосконалення технологій, що є основою для виробництва засобів інформатизації. Як приклад можна привести виробництво та обіг смартфонів, використання хмарних технологій у процесі накопичення, обробки та зберігання інформації, реалізація концепції «Інтернет речей».

На думку О. Гудзь, клієнти живуть у режимі «тут і зараз» – виграє бізнес у режимі online, тобто той, який дає якісний продукт у найкоротші терміни. Нині 90% нецифрових підприємств зіткнулися зі зростанням конкуренції із цифровими, фактично 87% підприємств включають digital-трансформацію в стратегію розвитку, 40% підприємств-лідерів протягом 5 років будуть витіснені, якщо не піддадуться цифровій трансформації та не переорієнтують свої управлінські моделі на нові цінності й орієнтири [3, с. 6].

Указані перетворення вийшли за межі міжособистісних нематеріальних відносин на рівень задоволення фізичних потреб індивідів та окремих груп, охопивши сферу економічних і соціальних відносин. Мається на увазі застосування сучасних інформаційних технологій у сфері торгівлі, надання послуг, виробництва, освіти, охорони здоров'я, державного управління тощо.

Т. Обуховська вважає, що цифрова епоха змінює підхід до ведення бізнесу, а також вимоги до використовуваних інформаційних технологій: систем управління маркетингом, продажами й сервісом; телефонії та месенджером; системам документообігу й управління персоналом; облікових систем і безлічі інших корпоративних додатків, а це, у свою чергу, вкотре доводить, що інституціональні зрушення в економіці в напрямі повної її цифровізації – це довгохвильовий перетворювальний процес соціально-економічного та авангардного характеру розвитку структурних одиниць [6, с. 99].

Комплексний характер, загальносуспільний і загальнодержавний рівень цих відносин призвели до їх перетворення та формування нового виду суспільних відносин, з'явилися нові поняття: «цифровий розвиток», «цифровізація» тощо.

Варто зазначити, що трактування поняття «цифровий розвиток» пов'язане із застосуванням сучасних інформаційних технологій у головних сферах суспільних відносин. Досить часто,

осмислюючи інформатизацію суспільства, виокремлюють цифрову економіку, зокрема, як інтернет-економіку або нову економіку. Проте цифровий розвиток передбачає перенесення в цифровий простір більшості бізнес процесів, відносин у соціальній сфері з паралельним розвитком компетентностей індивідів.

Акцентуючи увагу на «цифровій економіці» як похідному результату інформатизації суспільства, варто зупинитися на політичних рішеннях, що прийняті Урядом України. Зокрема, мається на увазі схвалення Концепції. У зазначеному документі визначено, що «цифрова економіка» означає діяльність, у якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані, як числові, так і текстові. При цьому цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних і цифрових технологіях.

Крім того, указаним документом передбачено здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначено критичні сфери й проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання і споживання цифрових технологій.

На законодавчому рівні питання правового регулювання інформатизації суспільних відносин в економічній сфері окреслено в Проекті Закону України «Про розвиток цифрової економіки» № 7485. Проте, незважаючи на широкий зміст назви, норми цього Проекту спрямовано на визначення загальних засад правового регулювання відносин, пов'язаних із функціонуванням ринку криптовалют і їх похідних в Україні, що в розумінні сучасності є лише одним із елементів «цифрової економіки».

Також вагоме значення має нормотворча робота Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, яким розроблена концепція Проекту Закону України «Про цифровий порядок денний України», що визначила проблеми, способи їх розв'язання та загальну структуру Закону.

Викладене свідчить, що процеси застосування інформаційних технологій в Україні «еволюціонували», унаслідок чого відносини в соціально-економічній сфері почали розвиватися в новому форматі, який отримав назву «цифровий розвиток» або «цифровізація». Як результат цих змін, під час формування державної економічної та соціальної політик розпочато використання правових засобів впливу, проте не комплексно, а фрагментарно.

Повертаючись до осмислення сутності цифрової економіки, варто акцентувати увагу на висновках В. Чокіної, яка, досліджуючи «смарт-промисловість» і податки, звернула увагу на те, що цифрова трансформація промис-

лових підприємств відбувається нерівномірно: деякі компанії вже застосовують цифрові технології на всіх етапах життєвого циклу продукції (від розроблення до технічного обслуговування), інші тільки вивчають переваги й витрати такого впровадження. Однак майже всі підприємства використовують інтернет простір для реалізації своєї продукції та надання послуг [9, с. 92].

При цьому вчена стверджує, що важливими питаннями залишається інформаційна безпека, захист конфіденційності інформації, персональних даних і визначення прав для користувачів ІКТ, адже використання цифрових платформ і блокчейну призводить до формування масивів даних, які містять значні обсяги інформації персонального й корпоративного характеру. Ця інформація збирається та використовується пошуковими, платіжними й іншими видами інформаційних систем, що функціонують в Інтернет, котрі формують так звані «каталоги звичок, уподобань, останніх звернень користувачів, особисті дані, банківські реквізити» [9, с. 94].

Погоджуючись із позицією колеги, варто відзначити, що Концепція чітко акцентувала увагу на проблемі захисту персональних даних, які використовуються в суспільних відносинах у сфері цифрової економіки. Так, одним із принципів цифровізації є підвищення рівня довіри й безпеки, адже цифровізація потребує нових форм партнерства і співробітництва різних сфер економіки та суспільства. Дотримання цих принципів є визначальним для створення, реалізації й користування перевагами, що надають цифрові технології.

Підтвердженням цього є позиція таких дослідників, як Н. Краус, О. Голобородько, К. Краус, які вважають, що зміцнення довіри, включаючи інформаційну безпеку, кібербезпеку, захист конфіденційності персональної інформації, недоторканності особистого життя та прав користувачів ІКТ, є передумовою одночасного розвитку й безпеки «цифровізації» [4].

Ураховуючи темпи розвитку інформаційних технологій, їх вплив на відносини в соціально-економічній сфері та потреби в створенні механізму правового регулювання, важливим є наукове пізнання сутності процесу формування цифрової економіки й розвитку інституту захисту персональних даних.

Загалом правові аспекти захисту персональних даних не є новою проблемою, що стала предметом наукового пізнання вчених – представників вітчизняної юридичної науки.

В. Брижко стверджує, що умови застосування інформаційно-цифрових технологій і засобів електронної комунікації в економічній, фінансовій, банківській, культурній, правоохоронній та інших формах сучасної міжнародної співпраці передбачають вільний рух і збільшення потоків інформаційних ресурсів щодо товарів, капіталів і послуг, які зазвичай супроводжуються різними

персональними даними. Уже відомо, що нові технології та мережі дають змогу «стискати» час і «скорочувати» відстані, отримувати політичні, економічні, технологічні та інші переваги як у плані досягнення інтересів окремих осіб, так і в масштабах груп людей, регіону й країни. З іншого боку, проблема неправомірних і несанкціонованих дій з отримання та використання персоналізованої інформації про фізичних осіб продовжує існувати [2, с. 45].

Проблема захисту персональних даних порушується також у контексті дослідження такої дефініції, як «Інтернет речей».

Технології Інтернету речей значно посилюють ризики порушення конфіденційності персональних даних, унаслідок того що вони передбачають накопичення, обіг і використання великого, територіально й технологічно розподіленого обсягу інформації про конкретну людину. Указане є підставою ставити фактично під сумнів чинну систему й надійність зберігання цієї інформації та забезпечення її захисту від несанкціонованого використання [1, с. 90].

Актуальним для вітчизняної науки на шляху виокремлення напрямів розвитку механізму правового регулювання захисту персональних даних в умовах формування цифрової економіки є виокремлення конкретних проблем.

У цьому контексті варто відзначити підхід В. Пилипчука. Учений у публікації, присвяченій проблемам захисту приватності, індивідуальних свобод і безпеки людини в інформаційному суспільстві звернув увагу на актуальні проблеми інформаційної сфери в контексті захисту персональних даних, а саме: а) додержання приватності, прав і безпеки людини під час формування єдиних державних електронних реєстрів і державних інформаційних ресурсів; б) поширення інформаційної агресії й насильства в національному та глобальному інформаційному просторі; в) проблеми правової культури й моральності в інформаційній сфері [7, с. 107].

При цьому він відмічає, що в контексті існування потреби всебічного аналізу й ужиття адекватних заходів щодо запобігання акцентованим загрозам, припинення чи нейтралізації акцентованих загроз постає питання стосовно зміни концептуальних поглядів, мислення і правового регулювання з питань захисту приватності, прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері. Одним із ключових аспектів зазначеного, за нашими оцінками, є ефективність системи захисту персональних даних [7, с. 108].

Спеціальне законодавство визначає особливості визначення персональних даних людини й установлює спеціальні правові конструкції захисту цих даних. Водночас ми бачимо й інші спеціальні закони у сферах антикорупційної діяльності та державного управління, які встановлюють необхідність і порядок оприлюднення персональних даних державних службовців,

публічних осіб або претендентів на зайняття певних державних посад. Право на захист персональних даних імплементовано в принципі побудови віртуальних відносин у вигляді принципу анонімності. Але багато сучасних віртуальних відносин потребують ідентифікації (персоналізації) особи. Наприклад, для входження до тої чи іншої інформаційної системи вам пропонується заповнити аплікаційну форму з вимогою заповнення інформації щодо персональних даних, при цьому не позначається мета й можливі способи використання зазначених персональних даних. Тому питання щодо використання персональних даних у різних інформаційних системах залишається відкритим [5].

Варто погодитися з позицією вчених, що світовий досвід свідчить, що в країнах, де право приватної власності захищене, спостерігаються тенденції до більш активного розвитку економіки, громадянського суспільства, а демократичні принципи не ставляться під сумнів. Поряд із цим у державах, де ефективною системою захисту прав приватних власників не існує або ця система є декларативною (зокрема, в інформаційній сфері), виникають і поширюються ті чи інші проблеми в різних галузях життєдіяльності людини, суспільства й держави [8, с. 45].

Розуміючи існування чіткого взаємозв'язку з еволюцією суспільства, виникненням нових інститутів, що потребує формулювання меж розвитку та реалізації, єдиним джерелом убагаємо правову регламентацію. Ураховуючи початок формування нових підходів до розуміння наявних відносин і, по суті, перехід від дискусії про електронну взаємодію в інформаційних відносинах до цифровізації останніх, важливою вважаємо реалізацію Концепції.

Аналізуючи положення Концепції, можемо виокремити напрями, що повинні відображати основні шляхи правової регламентації. Крім напрямів цифрового розвитку, Концепція визначає напрями гармонізації вже наявних ініціатив усередині нашої країни із цифровими ініціативами: цифровий порядок денний для Європи (Digital Agenda for Europe) та єдиний цифровий простір (Digital Single Market).

Пропонується імплемувати ці ініціативи за такими напрямами: а) інтероперабельність (Interoperability) й електронні сервіси (eServices); б) електронна ідентифікація (eID); в) відкриті дані. При цьому кожен напрям у процесі реалізації буде передбачати роботу з персональними даними різного характеру та правової природи. Зокрема, це може бути інформація з реєстрів і баз даних (щодо електронних сервісів), або інформація, що вводиться під час реєстрації з метою наступної ідентифікації (електронна ідентифікація), або інформація, що може бути створена в процесі функціонування державних органів (відкриті дані).

У підсумку питання правових засад захисту персональних даних в умовах формування цифрової економіки сьогодні залишається досить складним з огляду на необхідність його вирішення. Незважаючи на активну позицію держави, яка реалізується у вигляді імперативних рішень, сфера наукового пошуку вирішення конкретних проблем, зокрема й захисту персональних даних, значно відстає.

Крім того, варто зазначити, що в більшості наукових публікацій проаналізовано основні положення Регламенту (ЄС) 2016/679 «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС

(Загальний регламент про захист даних)» від 27 квітня 2016 року, але не окреслено напрями його адаптації у вітчизняному законодавстві, при тому що це є надважливим у контексті розвитку цифрової економіки.

Отже, убачаємо необхідним вивчення в подальшому іноземного досвіду функціонування правових засобів регулювання захисту персональних даних і врахування основних принципів щодо організації заходів із контролю за виконанням законодавства в цій галузі. Зокрема, це дало б змогу привести у відповідність до стандартів ЄС вітчизняне законодавство, щоб утілити їх у життя в інтересах суспільства.

Список використаних джерел:

1. Баранов О.А., Брижко В.М. Захист персональних даних в сфері інтернет речей. *Інформація і право*. 2016. № 2. С. 85–91.
2. Брижко В.М. Сучасні основи захисту персональних даних в європейських правових актах. *Інформація і право*. 2016. № 3. С. 45–57.
3. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2. С. 4–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/естебі_2018_2_3.
4. Крауса Н.М., Голобородько О.П., Крауса К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf.
5. Новицький А.М. Забезпечення прав і свобод людини в ІТ-відносинах. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матеріали Другої міжнародної щорічної конференції (м. Львов, 17 листопада 2017 р.). Харків, 2017. URL: <http://aphd.ua/publication-362/>.
6. Обуховська Т.І. Еволюція організаційно-правових механізмів захисту персональних даних в умовах становлення цифрової економіки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 6. С. 97–103.
7. Пилипчук В.Г. Проблеми захисту приватності, індивідуальних свобод та безпеки людини в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2017. № 32. С. 106–119.
8. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України / В.Г. Пилипчук, В.М. Брижко, В.Г. Пилипчук, В.Г. Брижко. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 36–50.
9. Чекіна В.Д. Смарт-промисловість і податки: точки дотику. *Фінанси України*. 2017. № 11. С. 89–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_11_7.

Чеховська І.В.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-7030-2456

Блищик Н.В.,

здобувач вищої освіти
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0001-9554-0082

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УТИЛІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНИ

LEGAL REGULATION OF VEHICLE RECYCLING IN THE EU AND UKRAINE

Стаття присвячена вивченню законодавчих положень, що регулюють переробку транспортних засобів у межах законодавства Європейського Співтовариства та національного законодавства. Установлено, що законодавство ЄС містить низку правових положень із різною юридичною силою, які регулюють утилізацію вибухливих транспортних засобів, виведених з експлуатації, та непристосованих транспортних засобів, однак Рамкова Директива 2000/53/ЄС є основоположною. Досліджено процедуру доступу малого й середнього бізнесу до ринку демонтажу, збору та переробки. Також виявлено, що в більшості розвинених держав-членів ЄС створена система утилізації транспортних засобів та утилізації непридатних транспортних засобів і їх частин (автопереробка). Вивчено порядок відшкодування витрат, витрачених власником транспортного засобу стосовно транспортування транспортного засобу до станції утилізації. Установлено, що в Україні використання транспортних засобів є одним із видів економічної діяльності. Крім того, доведено, що вітчизняна законодавча й нормативна база, що регулює порядок використання транспортних засобів, є недосконалою та не стимулює розвиток малого й середнього транспортного бізнесу. Проаналізована Директива 75/442/ЄС, як результат, визначений вичерпний перелік відходів, що підлягають захороненню на території Співтовариства. Запропоновано визначити та затвердити вичерпний перелік відходів, що підлягають переробці. Доведено можливість установлення порядку зняття транспортного засобу з реєстру за європейською моделлю, коли сертифікат на користування транспортним засобом є правовою основою для його зняття з обліку. Запропоновано розробити правові механізми стимулювання розвитку малого й середнього транспортного бізнесу та забезпечити доступ малих і середніх підприємців до ринку демонтажу, збору й переробки транспортних засобів. Доведено можливість установлення критеріїв і порядку визнання транспортного засобу старим на законодавчому рівні.

Ключові слова: транспортний засіб, утилізація, правове регулювання утилізації транспортних засобів.

The article is devoted to the study of legal provisions regulating the vehicle recycling within the legislation of the European Community and national legislation. It has been established that EU legislation contains a number of legal provisions with different legal force which regulate the disposal of end-of-life vehicles, decommissioned and unserviceable vehicles, but the Framework Directive 2000/53/EC is fundamental. The procedure of the access of small and medium businesses to the market of dismantling, collecting and recycling has been researched. Also it has been revealed that in most developed EU Member States a system for the disposal of vehicles and the recycling of unusable vehicles and their parts (auto recycling) was set up. The procedure of the reimbursement of costs spent by the vehicle owner in relation to the transportation of the vehicle to the utilization station, was studied. It was established that in Ukraine the utilization of vehicles is one of the types of economic activity. In addition, it was proved that the domestic legal and regulatory framework governing the procedure of vehicles utilization is imperfect and does not stimulate the development of small and medium-sized transport businesses. Directive 75/442/EC has been analyzed and, as a result, an exhaustive list of waste to be disposed of within the territory of Community has been determined. It is proposed to define and legislate an exhaustive list of waste to be recycled. The feasibility of establishing the procedure for removal of the vehicle from the register according to the European model where the vehicle utilization certificate is a legal basis for its deregistration, has been proven. It has been suggested to develop the legal mechanisms for stimulation of the development of small and medium-sized transport businesses and ensure access of small and medium-sized entrepreneurs to the market of dismantling, collection and recycling of vehicles. The feasibility of establishing the criteria and the procedure for recognizing the vehicle as old at the legislative level has been proved.

Key words: vehicle, recycling (utilization), legal regulation of vehicle recycling (utilization).

Метою статті є дослідження правового регулювання утилізації транспортних засобів (далі – ТЗ) у країнах ЄС, окреслених у Рамковій Директиві 2000/53/ЄС [1], та в Україні й розроблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері.

Постановка проблеми. Щороку кількість легкових автомобілів як у світі, так і в нашій країні збільшується, тому проблема утилізації автомобілів, що вже втратили свої якісні характеристики, стає все більш актуальною. За останні декілька десятиліть у більшості розвинутих держав-учасниць ЄС створена або вдосконалена система утилізації транспортних засобів і вторинної переробки непридатних машин і їх деталей (autorecycling – авторециклінг). В Україні така система утилізації транспортних засобів і вторинної переробки непридатних машин і їх деталей не створена. Так, за даними Державної служби статистики України, тільки за 2018 рік кількість відходів від транспортних засобів і транспортувальних комплектів, списаних на брухт, становить 5365,734 тонн [2]. І це тільки офіційна статистика. У 2016 році загальний парк легкових і легких комерційних автомобілів (LCV) в Україні становив, за даними AUTO-Consulting, 9,121 тис. автомобілів і збільшився всього на 0,62%. При цьому, як і раніше, більше ніж половину (53,4%) займають автомобілі виробництва ЄСРП і країн СНД [3]. Кожна держава-учасниця ЄС у нормативно-правовій базі містить документ щодо авторециклінгу, як результат, поводження з відходами чітко регламентується та контролюється державою. В Україні ж утилізація ТЗ – це один із видів господарської діяльності.

Рамкова Директива 2000/53 ЄС «Про закінчення експлуатації транспортних засобів» [1] є головним нормативно-правовим актом ЄС, який установлює мету утилізації відпрацьованих ТЗ й результати, що має досягти держава-учасниця ЄС. У Директиві також зазначено, що методи досягнення цього результату держава обирає на власний розсуд. Вітчизняне ж законодавство містить низку нормативно-правових актів, що стосуються відходів, проте лише один стосовно ТЗ – Закон України «Про утилізацію транспортних засобів» [4]. Тому порівняння правового регулювання процесу утилізації ТЗ в Україні та ЄС є актуальним для вищезгаданих інтеграційних процесів і вирішення проблеми утилізації транспортних засобів і вторинної переробки непридатних машин і їх деталей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням утилізації ТЗ присвячено праці таких учених, як А.-М.А. Халіфа, Т.М. Анакіна, К.В. Смирнова, М.В. Буроменський, О.В. Філіпенко та інші. Проте більшість наукових праць розглядає правове унормування небезпечних відходів. Сама ж проблема правового регулювання утилізації транспортних засобів і вторинної переробки непридатних машин і їх деталей не досліджувалася.

Виклад основного матеріалу дослідження. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 27 червня 2014 року в ст. 369 [5] передбачає приєднання України до відповідних міжнародних транспортних організацій та угод, зокрема процедуру забезпечення суворого застосування й ефективного виконання міжнародних транспортних угод і конвенцій. Це нормативне положення потребує імплементації основоположних нормативно-правових актів ЄС стосовно транспортної політики держави та провадження з відходами до українського законодавства. Особливе місце тут посідає Директива 2000/53 ЄС «Про закінчення експлуатації транспортних засобів» від 18 вересня 2000 року [1].

Незважаючи на те що Угода про асоціацію підписана у 2014 році, процес наближення нашої нормативно-правової бази до стандартів ЄС почався раніше: 4 липня 2013 року Верховною Радою України прийнято два базові закони для створення системи утилізації ТЗ в Україні. У першому – Законі України «Про утилізацію транспортних засобів» [4] – визначено правові, організаційні, економічні засади діяльності, пов'язані з утилізацією ТЗ на території України з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, життя і здоров'я громадян. Другий – Закон України «Про внесення змін до податкового кодексу України щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм» [6]. Відповідно до норм цього Закону, особи, що ввозять транспортні засоби та кузови до них на митну територію України, а також здійснюють виробництво (виготовлення) транспортних засобів на території України для продажу на внутрішньому ринку України, повинні сплачувати екологічний податок за утилізацію транспортних засобів. Планувалося, що з 1 вересня 2013 року з нових легкових автомобілів сплачуватиметься податок у межах 4,73–30,2 тис. грн, з уживаних – 9,46–60,5 тис. грн залежно від об'єму двигуна. Плата для решти видів нових транспортних засобів мала становити 8,8–14,74 тис. грн, а вживаних – 17,6–29,4 тис. грн залежно від їх маси [9].

Згодом Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок окремих податків» № 713-VII [10], яким, усупереч принципам здійснення державної політики у сфері підприємництва, розширено перелік об'єктів обкладення акцизним податком за рахунок операцій із переобладнання ввезеного на митну територію України транспортного засобу в підакцизний легковий автомобіль. Указаний Закон набув чинності з 1 січня 2014 року [10], унеможлививши провадження господарської діяльності

значної кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні, створивши загрозу економічному розвитку окремих регіонів і призвівши до вкрай негативних соціально-економічних наслідків.

Одразу ж у 2013 році набув чинності Закон України «Про утилізацію транспортних засобів» [4], згідно з яким у країні повинна була з'явитися мережа утилізаційних центрів. Планувалося, що держава відшкодуватиме вартість утилізації підприємствам, і для цього на всі нові автомобілі ввели утилізаційний збір. Але вже 2015 року новий податок скасували через тиск власників автомобілів і бізнесу, а система, на жаль, так і не запрацювала [7]. Хоча й екологічний податок за утилізацію знятих з експлуатації ТЗ скасовано, Закон України «Про утилізацію транспортних засобів» [4] залишається чинним.

Науковці припускають, що причиною є відсутність стимулу в українців відмовлятися від старих ТЗ. Наприклад, автовиробник Німеччини зобов'язаний використовувати не менше ніж 95% матеріалів, які піддаються переробці; у Франції особі, яка не утилізує автомобіль, загрожує штраф 75 тис. євро та два роки ув'язнення; під час покупки авто в Норвегії платять 350 доларів США, які потім повертаються під час здачі ТЗ на утилізацію [3].

Законодавство ЄС також містить низку норм різної юридичної сили стосовно утилізації ТЗ з відпрацьованим ресурсом, знятих з експлуатації та непридатних, але все ж основоположною є Рамкова Директива 2000/53/ЄС [1]. Основна мета утилізації ТЗ, відповідно до Директиви 2000/53 [1], полягає в мінімізації впливу виснажених ТЗ на навколишнє природне середовище. Із цією метою в країнах ЄС створена єдина мережа утилізації транспортних засобів. Мета її створення вказана в Преамбулі Директиви 2000/53/ЄС і полягає в тому, щоб власники ТЗ із закінченим терміном експлуатації могли в зручний та економічно вигідний спосіб дістатися до пункту прийому чи безпосередньо вже очисної споруди. Більше того, цей документ передбачає, що варто заохочувати розвиток ринків перероблених матеріалів [1].

Уважаємо, що для забезпечення узгодженості між національними підходами утилізації ТЗ необхідно створити таку саму мережу утилізації транспортних засобів із різними суб'єктами господарювання. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме мінімізації монополії на ринку ТЗ, а також може стати інструментом стимулювання розвитку малого й середнього транспортного бізнесу. Початок такого унормування закладений у Законі України «Про утилізацію транспортних засобів», йдеться, зокрема, про п. 9 ст. 6 цього Закону, де вказано, що суб'єкт господарювання, котрий виявив бажання займатися цим видом господарської діяльності, зобов'язаний забезпечити організацію пунктів прийому в усіх адміністративно-територіальних одиницях обласного

рівня та окремих містах «за власний рахунок самостійно або шляхом укладення договорів» [4]. Також необхідно унормувати процедуру відшкодування власнику ТЗ витрат на транспортування засобу до пунктів утилізації. Для цього варто внести зміни в Податковий кодекс України.

Директива 75/442/ЄС установлює вичерпний перелік відходів, що підлягають утилізації на території співтовариства, але до них не зараховують ТЗ, зареєстровані належним чином як старовинні [8], тобто такі, що не підлягають утилізації у зв'язку з об'єктивними причинами. В українській нормативно-правовій базі, на жаль, подібна норма відсутня. Окрім цього, ми наголошуємо, що визначення термінів, наведені в ст. 1 Закону України «Про утилізацію транспортних засобів» [4], варто привести у відповідність до аналогічних термінів, наведених у ст. 2 Директив 2000/53 і 75/442 [1; 8].

Стаття 7 Закону України «Про утилізацію транспортних засобів» [4] передбачає, що утилізація ТЗ відбувається лише після зняття ТЗ з обліку у відповідному центральному органі виконавчої влади. Під час прийняття на переробку ТЗ пункт прийому видає власнику документ, що посвідчує прийняття такого ТЗ. Тоді як законодавство ЄС передбачає інший порядок дій: спочатку власник ТЗ направляє його на утилізацію, за що отримує свідоцтво, котре потім є правовою підставою для зняття ТЗ з обліку. Ми вважаємо, що це зменшує ризики залишених напризволяще ТЗ, котрі зняті з обліку, адже перебування в такій правовій формі ТЗ тягне за собою податкові зобов'язання власника, якщо його майно вже передано на утилізацію, насамперед в інтересах власника якомога швидше зняти його з обліку.

Спільною у правовому регулюванні процесу утилізації ТЗ в Україні та країнах ЄС є необхідність суб'єктів господарювання в належний спосіб зареєструвати свою господарську діяльність.

Директива 2000/53/ЄС [1] установлює положення, що держави, котрі ратифікують її положення, зобов'язані забезпечувати економічну конкуренцію, а саме доступ малих і середніх підприємців до ринку демонтажу, збору та переробки ТЗ. Окрім цього, п. 22 Директиви [1] указує, що інструментом досягнення цієї мети може бути встановлення державою кількісних цілей повторного використання матеріалів після утилізації ТЗ. На противагу цьому, у Законі України «Про утилізацію транспортних засобів» (ст. 6) [4] є вимоги до суб'єктів господарювання, що можуть узяти на себе зобов'язання утилізації ТЗ. Відповідно до таких вимог, стає зрозумілим, що в Україні реалізувати себе на ринку утилізації ТЗ зможе лише фінансово й економічно стабільний суб'єкт господарювання.

Спільним у нормативно-правовому регулюванні утилізації ТЗ в Україні та ЄС є встановлення для виробників ТЗ вимог кодування

та маркування матеріалів і компонентів, що полегшує їх утилізацію в подальшому.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Уважаємо за необхідне створення єдиної мережі утилізації транспортних засобів.

2. Варто розробити правові механізми стимулювання розвитку малого й середнього транспортного бізнесу, забезпечити доступ малих і середніх підприємців до ринку демонтажу, збору та переробки ТЗ.

3. Доцільно унормувати процедуру відшкодування власнику ТЗ витрат на транспортування засобу до пунктів утилізації, для цього варто внести зміни в Податковий кодекс України.

4. Визначити та закріпити на законодавчому рівні вичерпний перелік відходів, що підлягають утилізації.

5. Визначити та закріпити на законодавчому рівні критерії й процедуру визнання ТЗ як старовинного.

6. Уважаємо за доцільне приведення базових термінів, визначених у ст. 1 Закону України «Про утилізацію транспортних засобів», у відповідність до аналогічних термінів, наведених у ст. 2 Директив 2000/53 і 75/442.

7. Установити порядок зняття ТЗ з обліку за європейським зразком, де свідоцтво про утилізацію ТЗ є правовою підставою для зняття його з обліку.

Список використаних джерел:

1. Директива Парламенту та Ради ЄС № 2000/53 від 18.09.2000 про транспортні засоби з виробленим ресурсом (Official Journal L 269, 21.10.2000, р. 34) (консолідована версія зі змінами, внесеними Рішеннями Комісії 2002/525/ЄС, 2005/63/ЄС, 2005/438/ЄС, 2005/473/ЄС, 2008/689/ЄС, 2010/115/ЄС, Директивами Європейського Парламенту та Ради 2008/33/ЄС, 2008/112/ЄС, 2011/37/ЄС). URL: <http://old.minjust.gov.ua>.

2. Державна служба статистики України: Утворення відходів за класифікаційними угрупованнями державного класифікатора відходів у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ns/uv_zaklass/uv_zaklass_18u.xls.

3. В Україні зросла кількість автомобілів на тисячу осіб. *Saym gazeta.ua*. 22.02.2016. URL: https://gazeta.ua/articles/avto/_v-ukrayini-zroslo-kilkist-avtomobiliv-na-tisyachu-osib/680260.

4. Про утилізацію транспортних засобів : Закон України від 04.07.2013 № 421-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 20–21. Ст. 719.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм : Закон України від 04.07.2013 № 422-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20–21. Ст. 720.

7. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо відміни утилізаційного збору та акцизу з переобладнання транспортного засобу : Постанова Верховної Ради України від 27.03.2014 № 1167-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 872.

8. Директива Ради про відходи від 15.07.1975 № 75/442/ЄС. *Official Journal L 194*. 25.07.1975. Р. 39–41.

9. Скасовано екологічний податок за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів. *Вісник. Офіційно про податки*. 30.04.2014. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7013>.

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок окремих податків : Закон України від 19.12.2013 № 713-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 797.

Shan X.,
PhD Student at the Department of History of Law and State
of the Faculty of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-2282-9808

PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW IN THE SOVIET DOCTRINE AND THE LEGISLATION OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В РАДЯНСЬКІЙ ДОКТРИНІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

The article deals with the evolution of the concepts of “the principles of law” and “the principles of criminal law” in Soviet legal doctrine and legislation. It provides the basic definitions for the above terms elaborated by Soviet theorists in the second half of the twentieth century. It states that the whole variety of definitions for the term “the principles of law,” mentioned in the legal literature of Ukraine, narrows down to two of them, in fact. In the first case, the principles of law are defined as the basic ideas, originating provisions, and in the second – normative provisions of law, which determine the general focus, the main peculiarities and the most essential features of legal regulation. The author also cites the definitions of certain concepts of “the principles of law” provided by Ukrainian scholars.

The article outlines the specific principles of criminal law. It supports the opinion of Soviet researchers on the existence of two groups of basic principles of Soviet criminal law. The first group includes those inherent in all branches of Soviet law, including criminal law, which are recognized as general principles of law, and the second group encompasses exclusively those inherent in the branches of criminal law. The paper defines the level of implementation of the principles of Soviet law in the legislation of the USSR and the Ukrainian SSR. It notes that the Soviet legal theory had made attempts to provide the definition for “the special principles of criminal law” and to determine their scope and concept. The article concludes that a number of principles of criminal law existing at the level of theoretical and criminal doctrine had never found their textual reflection in the Soviet criminal legislation.

Key words: *principles of law, special principles of law, doctrine, legislation, crimes, criminal law.*

У статті йдеться про еволюцію понять «принципи права» та «принципи кримінального права» в радянській правовій доктрині й законодавстві. Наведені основні визначення вказаного терміна, здійснені радянськими вченими в другій половині ХХ ст. Зазначено, що за всього розмаїття наукових визначень терміна «принципи права» наявні в юридичній літературі України підходи зводяться фактично до двох. У першому випадку принципи права визнаються основоположними ідеями, вихідними засадами, а в другому – нормативними засадами права, що визначають загальну спрямованість, основні особливості й найсуттєвіші риси правового регулювання. Наведено авторські визначення окремих понять «принципи права», що здійснені українськими авторами.

Перелічено спеціальні принципи кримінального права. Підтримана думка радянських дослідників щодо існування двох груп основних принципів радянського кримінального права. До першої групи належать ті, що притаманні всім галузям радянського права, у тому числі й кримінальному, які визнають загальноправовими, а до другої – виключно ті, що притаманні галузі кримінального права.

Наведені визначення та риси, притаманні принципам радянського кримінального права, що більшістю авторів уважаються водночас й ознаками, характерними саме для принципів кримінального права. Відзначено, що більшість дослідників радянської доби наводять перелік ознак, які вони зараховують до галузевих, уникаючи при цьому загального визначення терміна, що ними досліджувався. Зроблено висновок, що така невизначеність у ключових поняттях не дає можливості зрозуміти, що становлять спеціальні принципи кримінального права й у чому їх сутність.

Перелічені й охарактеризовані спеціальні принципи радянського кримінального права, які визнавалися дослідниками як такі, що притаманні соціалістичній системі права, характерній для Радянського Союзу загалом і Радянської України зокрема. Серед них радянські теоретики кримінального права визначали такі: принцип відповідальності за вину, принцип персональної кримінальної відповідальності, принцип відповідності кримінальної відповідальності небезпечності злочину і злочинця, індивідуалізація відповідальності за вчинений злочин, принцип притягнення до кримінальної відповідальності лише у випадку, коли виправлення й перевиховання винного не можуть бути забезпечені іншим шляхом.

З’ясовано рівень закріплення принципів радянського права в загальносоюзному та законодавстві УРСР. Розкрито зміст принципу відповідальності за вину, сформульований у ст. 3 Основ кримінального

законодавства СРСР і союзних республік від 25 грудня 1958 р., що знайшов повне відтворення в ідентичній статті Кримінального кодексу УРСР від 28 грудня 1960 р. Він полягав у тому, що кримінальній відповідальності й покаранню підлягає лише особа, винна в учиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

У заключній частині статті відзначено, що в науково-правовій літературі здійснені спроби визначення дефініції «спеціальні принципи кримінального права», наміри встановити їх коло та визначити зміст. Зроблено висновок, що низка принципів кримінального права існували на рівні теоретико- та кримінально-правової доктрини, не знаходячи свого відображення в текстах радянського кримінального законодавства.

Ключові слова: *принципи права, спеціальні принципи права, доктрина, законодавство, злочини, кримінальне право.*

Introduction. The principles or foundations of law have been intensively elaborated in the scientific environment, both theoretical and sectoral, though no unified view has been reached yet.

In general, the principles of law are nothing but the basic ideas, originating provisions, guiding principles of its creation, development and functioning. They are reflected in the norms of law, permeate the entire legal existence of the people, the legal system of the state, and characterize not only the essence but also the scope of law. They demonstrate not only the internal structure of law, its static state, but also the process of enforcement, that is, its dynamics. It is the principles of law that have a great impact on the process of making laws, codes and other normative acts, as well as on their adoption, publication, and, ultimately, on the establishment of guarantees for law compliance. That is why the goal of this article is to investigate the transformation of “the principles of Soviet law” in the Soviet legal doctrine and legislation.

Statement of basic materials. The principles of law are objectively determined by the social, economic and spiritual interrelations, which developed in a particular country and depend on the nature of the state, its political regime as well as the basic foundations of both the society and the state.

“On the one hand,” as the Ukrainian scientist O. Hryshchuk reasonably states “the principles of law reflect the spiritual, historical, social, political, cultural and other features of society by translating and modifying them in a generalized form, and on the other hand, the principles of law facilitate implementation of universally recognized social values, further their enforcement and application in legal practice” [1, p. 16]. The social values are “objectified” through the real acts of people – legal persons, which considered to be both the makers and bearers, implementers of the principles of law [2, p. 145].

In its most general form, contemporary Ukrainian legal theorists suggest the following definitions for “the principles of law”:

– P. Rabinovych sees them as the guiding principles (ideas) stemming from the objective laws of existence and development of a human and society, which determine the essence and areas of legal regulation [3, p. 105];

– O. Skakun considers them as the generally accepted norms (ideas) of the highest authority, which serve as the basic principles for regulation of social relations, and spur the member of society to the reach social compromise and establish the order [4, p. 242];

– S. Pohrebniak thinks that the principles of law are a system of the most general and stable imperative requirements enshrined in law. They are a concentrated implementation of the most essential features and values inherent in a law system and determine its nature and directions of further development [5, p. 24];

– Academician of the National Academy of Science of Ukraine O. Zaichuk holds a firm view that the principles of law are the originating, fundamental ideas, provisions, attitudes that form the moral and organizational ground for the creation, development and functioning of law [6, p. 23];

– L. Luts defines the principles of law as the basic normative grounds of positive law, which determine the nature and focus of legal regulation [7, p. 163];

– A. Kolodiy sees the principles of law as the originating ideas of society, which reflect the most crucial regularities, foundations of a particular state and its law system; are homogeneous to the society’s identity and form its basic features; are distinct in universality, higher imperativeness and general importance; meet the objective necessity of building and strengthening a certain social order. Further, the scholar notes that the principles of law are permanently developed and evolved depending on the historical environment in which a society and the state exist, they adopt to the era, people, their needs, lifestyle and social relations [8, p. 43];

– M. Koziubra defines the principles of law as the most general and steady requirements which embody the social values, allow to implement them in the creation and application of law by defining its nature and focus for further development [9, p. 70].

As we can see, the full diversity of scientific definitions for the term “the principles of law” in the legal literature of Ukraine, in fact, comes down to two approaches. In the former case, the principles of law are recognized as basic ideas, originating (guiding) provisions, and in the latter case – they are the normative principles of law, which determine the general focus, the main

peculiarities and the most essential features of legal regulation [10, p. 19].

Therefore, let us discuss the principles of criminal law of Soviet Ukraine, their transformation and place in the contemporary legal system of the independent Ukraine. However, it should be noted that the Soviet Union had no dividing line between the principles of criminal law in individual republics. All of them used the term “the principles of Soviet criminal law,” which were the same in the law systems of all former USSR republics. The Soviet researcher, M. Yakub rightly believed that though the Soviet legislation established the principles of law, which were legally binding for all the Union republics, the key ideas and principles of criminal law had no binding effect on them, in fact [11, c. 60–61].

We shall note that it is difficult to find the definitions, attributes and features of the principles of criminal law in publications of Soviet Ukraine lawyers. They placed no specific scientific interest to the researchers.

It is the scholars from academic and educational institutions of the USSR's capital, Moscow, who worked in this area of scientific knowledge. M. Zagorodnikov, Head of the Department of Criminal Law, Higher School of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, was one of the first who showed the correlation between the essential, fundamental ideas of the principles of criminal law, and the principles of law of other legal branches. He outlined the general principles, on one hand, and the specific principles of criminal law, on the other. The researcher believes that the first ones include the principles of socialist democracy, legitimacy, humanism and internationalism, whereas the second – comprehensive security of political, economic and national interests of the workers, fault-based and individual responsibility, involvement of people in the implementation and application of criminal law, crime prevention, concurrence of negative criminal assessment and moral assessment of actions been recognized as crimes [12, p. 71–74].

It was H. Wittenberg who put an increased focus on the principles of criminal law immediately after the adoption of the criminal code of the USSR and the RSFSR (Russian Soviet Federative Socialist Republic), though not always well-grounded, in our opinion. He was one of the first in the Soviet theory of criminal law who defined the principles of criminal law. The scholar viewed them as those inherent only in criminal law as a separate branch of law [13, p. 88]. We consider that the cited statement has nothing to do with the definition, since it emphasizes only the affiliation of certain principles to the criminal law, but does not offer the essential features of the principles, which shall make them distinguishable. It also has no distinctive elements to differentiate between the principles of criminal law and those of other branches of law.

As H. Wittenberg further dwells upon the principles of criminal law, he comes to the

conclusion of existing two groups of basic principles of Soviet criminal law. The first group encompasses the principles which are common to all branches of Soviet law, including the criminal law, so he refers to them as general law principles, and the second includes those specific exclusively to the criminal law. However, the author does not in any way attempt to find out the specifics of the first group principles of criminal law, nor does he attempt to characterize the specific features of those belonging to the second group.

We also cannot agree on the list of individual principles, as we do not view them as such. In particular, the scholar assigns to the basic principles of criminal law such principles as the crime prevention, comprehensive protection of the individual, public participation in the fight against crime, etc. We are convinced that the crime prevention could not refer exclusively to the criminal law, because during the Soviet time it was fulfilled mostly through the economic, educational, pedagogical and ideological measures. We believe that the crime prevention is one of the main tasks of criminal law rather than the principle thereof.

We also consider it a mistake to refer the comprehensive protection of the individual to the basic principles of Soviet criminal law, as H. Wittenberg emphasized. The mistake may be explained in the same way, in our view. Except that other branches of law also apply the principle of protection of the individual, the latter is one of the most important tasks of the criminal law, either.

Finally, we definitely cannot agree that the public participation in fight against crime may be referred to the principles of criminal law. This is a broad concept of public life and of many government institutions, of course, may be referred not only to the criminal law. “The criminal law,” as the Soviet researcher Yu. Demydov noted “only governs the application of social pressure and disciplinary measures to the perpetrators of a crime” [14, p. 20].

The aforementioned author describes the basic principles of Soviet law as the most general, steady and significant correlations of crimes to the criminal responsibility and measures of social pressure applied in place of criminal responsibility and governed by the criminal legislation in order to protect the socialist order from criminal encroachments [14, p. 22].

For the same reasons, we believe that the specific principles of criminal law cannot include “the principle of responsibility for a specific socially dangerous act” and “the dialectical unity of the substantive and formal in establishing limits for justifiable defense, and in creating key institutions of criminal justice”. Another Soviet scholar A. Sakharov also supported the introduction of such principles of criminal law, at his time [15, p. 59]. However, we consider that the former principle is covered by the other principle of “discrimination in sentencing”. The second, as rightly emphasized by the criminal

law experts, is a general-methodological approach to the learning not only legal but also other social life aspects [16, p. 10].

Such Soviet scientists as S. Kelin and V. Kudryavtsev also contributed to the elaboration of the principles of criminal law. In one of their joint works they expressed a well-grounded opinion that there are no exclusive branch principles of law, including the criminal law ones. According to them, the general principles of law are applicable to all or almost all branches of law. They are distinguishing for each branch of law depending on the subject and method of legal regulation, as well as the specificity of tasks and functions inherent in a particular branch of law [17, p. 62].

The authors consider that the above definitions and features of the principles of Soviet criminal law are also the distinguishing features thereof. It should be noted that most Soviet researchers usually mention only the distinguishing features of the principles common to a certain branch of law rather than giving the general definition of the term itself. Such ambiguity in key concepts makes it impossible to understand what the special principles of criminal law are and what their concept is.

By exploring the principles of Soviet criminal law, we found out that there was no consensus among scholars with regard to the steadiness (stability) or vice versa – the dynamics of the principles of law in general and of the criminal law in particular. A great part of the scholars argued for the principles steadiness and constancy (H. Wittenberg, H. Krieger) [18, p. 102–107]. In our view, such a statement is highly questionable, as it ignores the interdependence of the principles on ideology, morality, socio-economic existence of society, national cultures, which are also changing dynamically. A retrospective view gives us the opportunity to claim that even within the chronological framework of our study, the principles and tasks of criminal law have undergone a significant transformation. During this period, such principles as internationalism, public participation in the fight against crime, etc. were excluded from the system of criminal law. These facts give us the opportunity to observe their transformation in the doctrine of Soviet, Ukrainian, and Chinese law.

The same grounds show the unsubstantiated existence of the “universal” principles of Soviet law in general and of criminal law in particular. We consider a well grounded position of the contemporary scholar V. Stepashyn, who argues that the term “universality” can be applied only to versatile, optional features of the principles of law, “since their concept, even with the constancy of names, can change dramatically over a small period of time (e.g. the principles of democracy, personal responsibility, and humanism)” [19, p. 194].

What specific principles of Soviet criminal law were outlined as being inherent in the socialist system of law of the Soviet Union in general

and Soviet Ukraine in particular? The Soviet theorist of criminal law Yu. Demydov believes that the basic principles of criminal law include the principle of liability for guilt, the principle of personal criminal responsibility, the principle of compliance of criminal liability with the gravity of offence and the criminal himself, the individualization of criminal responsibility, the principle of sentencing only when the correction and re-education may not be achieved by other means [14, p. 22]. All of the above concepts refer to the basic principles of criminal law. Instead, a logical question is, if we have basic principles, there should be additional or complementary ones as well. Unfortunately, the author did not answer this question in his work.

The academic circle also failed to receive the answer from the joint work “The Course in Soviet Criminal Law,” which came out as a textbook in 1968. The section on subjects, methods and scope of the Soviet criminal law suggests its general principles as follows: socialist humanism and democracy, socialist legitimacy, Soviet patriotism and proletarian internationalism. In addition, it considers such principles of Soviet Union criminal law as: the consistent implementation of Lenin's provisions on the unity of socialist legitimacy in the country; enhancing crime prevention by engaging the wide range of Soviet public to the fight against crime; legal guarantees of law enforcement in the administration of justice; further development of socialist humanism (narrowing and alleviating criminal responsibility for minor crimes, etc.); impact on the conditions which facilitated the commission of crimes [20, p. 9–18, 130].

At the beginning of reformation of the Soviet criminal law in the late 1980s, S. Kelina and V. Kudryavtsev offered a system of “internally agreed, interrelated” principles, which included the following principles of criminal law: legality, equality, personal responsibility, guilty liability, inevitability, justice, humanism and democracy [17, p. 64]. This list of principles and features were considered to be the most appropriate and were widely used in the scientific doctrine of the Soviet criminal law and legislation, including in individual Soviet republics.

Our task is to study the level of implementation of the principles of Soviet law in the legislation of the USSR and the Ukrainian SSR. To this end, we investigated the criminal legislation of both the USSR and Soviet Ukraine to come to the conclusion that only a small part of the principles of Soviet criminal law formed the basis for the criminal legislation and vice versa. Thus, the principle of liability for guilt is provided by Art. 3 of The Fundamentals of the Criminal Law of the USSR and the Union Republics of December 25, 1958, which was fully reproduced in an identical article of the Criminal Code of the USSR of December 28, 1960. Both documents reveal the concept of this principle, which stated that criminal liability and punishment

might be imposed only upon a person guilty of a crime, that is, on the person who intentionally or negligently committed a socially dangerous act as provided for in criminal law.

The principle of socialist legitimacy was formalized in Art. 7 of the Fundamentals and Criminal Code of the USSR, where a crime was recognized as a socially dangerous act (action or omission) prescribed by criminal law.

The principle of equality of citizens before the law is provided for in the Fundamentals of the Judiciary of the USSR, Art. 8 of the Fundamentals of the Criminal Proceedings and Art. 16 of the Code of Criminal Procedure of the USSR. All the above legal acts state that criminal justice is carried out on the basis of equality of citizens before the law and the court, regardless of origin, social and property status, race and nationality, gender, education, language, religion belief, occupation, place of residence or other conditions.

The principle of justice found its place in Art. 2 of the Fundamentals of the Criminal Proceedings of the USSR and the Union Republics as one of the tasks of the Soviet judiciary. The Fundamentals provides for that a person who committed a crime shall be submitted to a just punishment.

Conclusions. Thus, the Soviet legal and criminal theory had made attempts to provide the definition for "the special principles of criminal law" and to determine their scope and concept. However, there was no agreed approach of scholars on this matter. Some of Soviet theorists assigned such ideological paradigms as "socialist legitimacy," "Soviet patriotism" et al to the principles of criminal law. A number of the principles of criminal law which were outlined by Soviet theorists and existing in theoretical and criminal doctrine had never found their reflection in the criminal legislation of the Soviet Union in general and Soviet Ukraine in particular.

References:

1. Гришук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 61. С. 16–23.
2. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : навчальний посібник. 9-те вид., зі змін. Львів : Край, 192 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-є вид. Київ : Алерга, 2012. 524 с.
5. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
6. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії права та держави.
7. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права : навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.
8. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
9. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
10. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політ. і прав. вчень». Львів, 2003. 253 с.
11. Якуб М.Л. О понятии принципа уголовного права и уголовного процесса. *Правоведение*. 1976. № 1. С. 56–64.
12. Загородников Н.И. Принципы советского социалистического уголовного права. *Советское государство и право*. 1966. № 5. С. 71–74.
13. Виттенберг Г.Б. Развитие основных принципов советского уголовного права в новом Уголовном кодексе РСФСР. *Правоведение*. 1962. № 4. С. 88–90.
14. Демидов Ю.А. Основные принципы советского уголовного права. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1969. № 9. С. 19–29.
15. Сахаров А.Б. О принципах социалистического уголовного права. *Правоведение*. 1969. № 4. С. 54–56.
16. Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск : Среднеуральское книжное издательство, 1970. 144 с.
17. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Наука, 1988. 176 с.
18. Кригер Г.А. Место принципов уголовного права в системе принципов права. *Советское государство и право*. 1981. № 2. С. 102–107.
19. Степашин В.М. Понятие принципа уголовного права. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2017. № 1. С. 192–196.
20. Курс советского уголовного права : в 6 т. / ред. кол. А.А. Пионтковский и др. Ленинград : ЛГУ, 1968. Т. 1. 511 с.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 3 (30)

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *Ю.С. Семенченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,3.
Замов. № 0220/59. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 3 (30)

Proofreading - *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *Yu.S. Semenchenko*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 9,3.
Order № 0220/59. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
73021, Kherson, 46-a, Parovozna St.
Phone +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 as of 04.10.2018